

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSLERDE KAVRAM TANIMLAMALARININ
TESPİT VE TAHLİLİ

Azime ÖNDER ÖZMİL
1930201111

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Recep KIRCI

Üye: Prof. Dr. Veli ATMACA

Üye: Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL

BURDUR - 2023

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum ***“Hadislerde Kavram Tanımlamalarının Tespit ve Tahlili”*** adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Azime ÖNDER ÖZMİL

Tarih ve İmza

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber (s.a.s.), kendisine risâletin verilmesiyle birlikte tebliğ vazifesine başlamış ve tebliğini iletebilmek için bazı yöntem ve araçları kullanmıştır. Söz konusu bu yöntem ve araçların arasında muhataplarının kültürel unsurlarından faydalanmak, lafız, beyan, hitap vb. dil vasıtalarından yararlanmak gibi farklı etkenler bulunmaktadır. Ayrıca Hız. Peygamber (s.a.s.) zihinleri inşa ederken Cahiliye döneminde bir taraftan bilinen ve kullanılan kelimelerden yararlanmakla beraber diğer yönden söz konusu kelimelere yeni anlamlar da yüklemiştir. Böylece Hız. Peygamber (s.a.s.) Cahiliye anlamı taşıyan bazı kelimeleri, kök anlamından soyutlamadan İslamlaştırmış ve bu sayede Müslümanlara bir nevi din dili kazandırmıştır. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ sürecinde kullandığı din dilini oluşturan bu ifadeler, sonraki dönemlere sözlü olarak Kur'an ve hadislerle ulaşmıştır.

Hadislerde Hız. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri, uygulamaları ve onayları yer alır. Onun sözleri, bazen emir kipinde gereklilik, bazen nehiy kipinde yasaklama, bazen muhatabın tercihinə bırakacak şekilde serbestlik bildirirken bazen de bir meseleyi açıklama şeklindedir. Söz konusu bu açıklamalar; Hız. Peygamber'in (s.a.s.) anlatmak istediği konuya göre bir kıssayı anlatmak, olaylar arasında mukayese yapmak, benzetme yoluyla somutlaştırarak izah etmek şeklinde olabildiği gibi doğrudan bazı kelimeleri tanımlama yoluyla da olmuştur.

Bu çalışmada, ulaşılabilirdiği kadarıyla kavramların/terimlerin Cahiliye dönemindeki anlamıyla hadiste tanımlanan anlamı arasındaki fark ortaya koyulmuş; bunun sonucunda Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kelimelere farklı anlamlar yükleyerek kavram/terim oluşturduğu tespit edilmiştir.

Tez oluşum sürecinde konunun araştırılıp bu seviyeye gelmesinde elbette birçok kişinin katkısı/emeği olmuştur. Öncelikle her daim çalışmaya destek olan, cesaretlendiren, manevi desteğini esirgemeyen ve değerli bilgilerini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Veli ATMACA'ya teşekkür ederim. Araştırmayla ilgili bir sorun yaşadığımda kendisine müracat ederek kıymetli zamanını ayıran sabır ve ilgiyle yardımını esirgemeyen ve karşılaştığım problemleri çözebilmek için yanına çekinmeden gidebildiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Recep KIRCI'ya ve fikir, öneri ve

yönlendirmeleri için hocam Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL'e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca araştırma sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim hocalarıma ve tüm dostlarıma teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah Teâlâ'dandır.

Azime ÖNDER ÖZMİL

BURDUR, 2023

(ÖNDER ÖZMİL, *Azime, Hadislerde Kavram Tanımlamalarının Tespit ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2023*)

ÖZET

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımladığı bazı kelimeler ile ilgili olan bu çalışma, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, yöntemi ve kapsamı izah edildikten sonra birinci bölümde kavram, terim, tanım, anlam ve Hız. Peygamber'in (s.a.s.) üslûbu hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımladığı kelimeler, konularına göre tasnif edilerek incelenmiştir. Bunun yanında Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kelimelere yüklediği anlam ile bu kelimelerin Cahiliye döneminde kullanıldığı anlam arasında mukayese yapılmış, bunun sonucunda Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımladığı kelimelerin genellikle Cahiliye döneminde kullanılan anlamıyla ilişki kurarak yeni terimler/kavramlar oluşturduğu görülmüştür. Bu kavramların büyük bir kısmının din ve ahlakla ilgili olması da Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kelimeleri tanımlamak suretiyle bir din dili oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Kavram, Tanım, Mukayese, Cahiliye döneminde kullanılan kelimeler.*

(ÖNDER ÖZMİL, *Azime, Detection and Analysis of Concept Definitions in Hadiths*, Master's Thesis, Burdur, 2023)

ABSTRACT

This work, which is about what Prophet Muhammad (pbuh) described some words, has an entrance, two parts and a conclusion. The entrance section explain this work purpose, important, method and content after that the first part gives information about concept, term, definition, meaning and Prophet Muhammad's style. In the second part the words that Prophet Muhammad defined were analyzed by classifying them according to their subjects. Besides a comparison was made between the meaning that the Prophet Muhammad attributed to the words and the meaning of these words in the period of Ignorance, As a result, it was seen that the words defined by the Prophet Muhammad formed new terms/concepts by establishing a relationship with the meaning used in the period of Ignorance. The fact that most of these concepts are related to religion and morality shows that the Prophet Muhammad created a language of religion by defining words.

Keywords: *Hadith, Concept, definition, comparison, word used in the period of ihnorance.*

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KAVRAMLAŞTIRMA SÜRECİ

1.1. Hadislerin Lafzen İncelendiği Çalışmalar	4
1.1.1. Cevâmiu'l-Kelîm Hakkındaki Çalışmalar	4
1.1.2. Garîbu'l-Hadîs ile İlgili Çalışmalar	6
1.1.3. Hz. Peygamber'in Hitabeti ile İlgili Çalışmalar	9
1.1.4. Hz. Peygamber'in Üslûbu ve Dili Kullanımı ile İlgili Çalışmalar	10
1.1.5. Kavramların Semantiği İle İlgili Bazı Çalışmalar	16
1.2. Kavram, Terim, Tanım ve Anlam	17
1.2.1. Kavram ve Terim/Istılah.....	17
1.2.2. Kavramlaştırma/Adlandırma-Terim Oluşturma	17
1.2.3. Tanım	19
1.3. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Kullandığı Bazı Anlatım Yöntemleri.....	20
1.3.1. Cevâmi'u'l-Kelim Olması	21
1.3.2. Hakikat ve Mecaz Anlatımı Kullanması.....	22
1.3.3. Tağlîz ve Zecr Metodunu Kullanması	23
1.3.4. Tebşîr ve İnzâr Metodunu Kullanması	23
1.3.5. İsticvâb Metodunu Kullanması.....	24

1.4. Değerlendirme	25
--------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KAVRAM TANIMLAMALARI

2.1. Dînî Kavramlar	28
2.1.1. İman ve İtikad ile İlgili Tanımlamalar	28
2.1.1.1. İman / الْإِيمَانُ	28
2.1.1.2. İslam / الْإِسْلَام	30
2.1.1.3. Mü'min / الْمُؤْمِن	31
2.1.1.4. Müslim / الْمُسْلِم	32
2.1.1.5. Vesvese/الْوَسْوَسَة	34
2.1.2. Amelî Konularla İlgili Tanımlamalar	35
2.1.2.1. İbâdet	35
2.1.2.1.1. Namaz ile İlgili Tanımlamalar	35
2.1.2.1.1.1. İki Asr / عَصْرَان	35
2.1.2.1.1.2. İmam / الْإِمَام	37
2.1.2.1.2. Hac ile İlgili Tanımlamalar	38
2.1.2.1.2.1. Hacı/الْحَاج	39
2.1.2.1.2.2. Zulhuleyfe, Cuhfe, Karne'l-Menâzil ve Yelemlem يَلْمَمُ قَرْنَ الْمَنَازِلِ، الْجُحْفَةَ، ذَا الْخُلَيْفَةِ /	40
2.1.2.1.3. Cihad ile İlgili Tanımlamalar	41
2.1.2.1.3.1. Muhâcir / الْمُهَاجِر	41
2.1.2.1.3.2. Mücâhit / الْمُجَاهِد	42
2.1.2.1.3.3. Şehit / شَهِيد	43
2.1.2.1.4. Duâ ve Zikir ile İlgili Tanımlamalar	45
2.1.2.1.4.1. Duâ/الدُّعَاء	45
2.1.2.1.4.2. Kur'ân / قُرْآن	46
2.1.2.1.4.3. Müfridûn / الْمُفْرِدُونَ	47

2.1.2.1.5. Diğer Konularla İlgili Bazı Tanımlamalar	49
2.1.2.1.5.1. Sadaka/الصَّدَقَةُ.....	49
2.1.2.1.5.2. Hayâ/الحَيَاءُ	49
2.1.2.2. Muâmelât.....	50
2.1.2.2.1. Ahkâm ile İlgili Tanımlamalar.....	51
2.1.2.2.1.1. Bid‘at / بِدْعَةٌ.....	51
2.1.2.2.1.2. Günah / الْإِثْمُ	52
2.1.2.2.2. Değer Yüklenen Bazı Günler	53
2.1.2.2.2.1. Cuma Günü / الْجُمُعَةُ	54
2.1.2.2.2.2. Ramazan ve Kurban Bayramı / يَوْمُ الْأَضْحَى - يَوْمُ الْفِطْرِ.....	55
2.1.2.2.3. Kazâî Meselelere Dair Tanımlamalar	56
2.1.2.2.3.1. Yemîni Ğâmûs / الْيَمِينَ الْغَمُوسُ	56
2.1.2.2.3.2. Yemîn-i Lağv / اليمين اللغو	58
2.1.2.2.4. Medenî Hukuka Dair Tanımlamalar	59
2.1.2.2.5.1. Zulüm / الظُّلْمُ	59
2.1.2.3. Ukubat	61
2.1.2.3.1. ‘Afv / عَفْو	61
2.1.3. Ahlâk ve Fezâil ile İlgili Tanımlamalar	62
2.1.3.1. Asabiyet / الْعَصَبِيَّةُ.....	62
2.1.3.2. Birr / بِرٌّ.....	63
2.1.3.3. Gıybet / الْغَيْبَةُ	65
2.1.3.4. Güzel Ahlak / حُسْنُ الْخُلُقِ	65
2.1.3.5. Kibir ve Mütefeyhik / الْكِبَرُ - الْمُتَفَهِّيقُ	67
2.1.3.6. Miskin / الْمَسْكِينُ.....	69
2.1.3.7. Müflis / الْمُفْلِسُ.....	70
2.1.3.8. Pehlivan/المُصَارِعُ	71
2.1.3.9. Sabır / الصَّبْرُ.....	72

2.1.3.10. Zenginlik/الغنى	73
2.1.4. Zühd ve Rekâik ile İlgili Tanımlamalar.....	73
2.1.4.1. Akıllı ve Aciz Kişi / الكيس والعاجز	74
2.1.4.2. İhsan / الإحسان	75
2.1.4.3. Mahmûm Kalp / مَحْمُومُ الْقَلْبِ	76
2.1.4.4. Şakî / شَقِيٌّ	77
2.1.4.5. Zâhitlik / الزَّهَادَةُ	78
2.1.5. Ahbâr ile İlgili Tanımlamalar	79
2.1.5.1. Cennet ve İçindekiler.....	80
2.1.5.1.1. Cennet / الْجَنَّةُ	80
2.1.5.1.2. Firdevs / الْفِرْدَوْسُ	81
2.1.5.1.3. Kevser / الْكَوْثَرُ	82
2.1.5.1.4. Makâmı Mahmûd / الْمَقَامُ الْمَحْمُود	83
2.1.5.1.5. Reyân / الرَّيَّانُ	84
2.1.5.1.6. Vesîle / الْوَسِيلَةُ	84
2.1.5.2. Cehennem ve İçindekiler.....	85
2.1.5.2.1. Cübbü'l-Huzn / جُبُّ الْحُزْنِ	86
2.1.5.2.2. Darî' / ضَرِيع	87
2.1.5.2.3. Mâlik / مَالِك	88
2.1.5.2.4. Sahr / الصَّهْر	89
2.1.5.2.5. Sa'ûd / الصَّعُود	90
2.1.5.2.6. Tînetü'l-Habâl / طِينَةُ الْخَبَال	90
2.1.5.2.7. Veyl / الْوَيْل	92
2.1.5.3. Gelecek ve Gayba Dair.....	93
2.1.5.3.1. Ecda'u / الْأَجْدَع	93
2.1.5.3.2. Ehlâs Fitnesi / فِتْنَةُ الْأَخْلَاس	94
2.1.5.3.3. Ra'd / الرَّعْد	95

2.1.5.3.4. Herc / الهَرَج	95
2.1.5.3.5. Vehn / الوَهْن	96
2.2. Dünyevî Kavramlar	97
2.2.1. Kozmoloji ile İlgili Tanımlamalar	98
2.2.1.1. Dünya / الدُّنْيَا	98
2.2.1.2. Kerm / الكَرَم	99
2.2.2. Tıp ile İlgili Tanımlamalar.....	100
2.2.2.2. Fe'1 / الْفَأْل	101
2.3. Muhtelif Konularda Tanımlamalar	102
2.3.1. Mübeşşirât / الْمُبَشِّرَات	102
2.3.2. Rakûb / الرَّقُوب	103
2.4. Değerlendirme	104
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	106
KAYNAKÇA	108
ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

a.mlf.	: Adı Geçen Müellif
AÜ	: Ankara Üniversitesi
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım/Yayınevi Yok
C.	: Cild
çev.	: Çeviren
drl	: Derleyen
edt.	: Editör
H.z.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.a.s	: sallallahu aleyhi ve sellem
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Arası
t.y.	: Tarih Yok
thk.	: Tahkik
thl.	: Tahlil
y.y.	: Yayın Yeri Yok.
PAÜİFD	: Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd	: Ve Diğerleri/Ve Devamı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri, emredici, yasaklayıcı, serbest bırakıcı hükümleri, kıssaları ve benzerlerini içermekle beraber, bazı kelimeleri de tanımlayıcı mahiyettedir. Örneğin Cibril hadisi olarak bilinen rivayette “İslam nedir, iman nedir, ihsan nedir” gibi sorularla bu kelimeler tanımlanmıştır. Bu çalışmanın konusu tanım mahiyetinde olan hadisleri tespit etmek ve tespit edilen hadislerde geçen terim ve kavramların Cahiliye döneminde kullanılan anlamlarıyla mukayese etmektir. Çalışmanın kapsamı ise, ulemanın ekseriyetinin en güvenilir ve meşhur hadis kaynakları olarak kabul etmelerinden dolayı *Kütüb-i Sitte* eserleri ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

“Hadislerde Kavram Tanımlamalarının Tespit ve Tahlili” adlı bu çalışma bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmekte olup çalışmada, tarihsel araştırma modeli esas alınmıştır. Araştırma yöntemlerinden veri toplama metodu takip edilmiş ve toplanan veriler, tasnif ve tahlile tabi tutulmuştur. Veri çözümleme tekniklerinden ise içerik analizi, mukayese tekniğiyle yapılmıştır. Çalışmanın içeriğine dair metot ve bilgi akışı şu şekildedir:

“Giriş”te araştırmanın konusu, kapsamı, önemi ve amacı ifade edilmiştir. Daha sonra araştırmanın yöntem ve kaynakları ele alınmıştır.

“Birinci Bölüm”de; ilk olarak hadislerin lafzen incelendiği çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra kavram ve terim kelimeleri irdelenmiştir. Sonrasında kavramlaştırma/terim oluşturma sürecinin nasıl olduğu kısaca izah edilmeye çalışılmış, akabinde “tanım” kelimesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira çalışmada hadislerde geçen kavram ve terimler, tanım yoluyla belirlenecektir. Daha sonra Hız. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde kullandığı bazı anlatım yöntem ve üslûplarına değinilmiştir. Zikredilen bu başlıkların sonrasında birinci bölümün kısaca değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde yer verilen kavramları ve terimleri tespit etmek için öncelikle *Kütüb-i Sitte* eserleri; Buhârî (256) ve Müslim'in (261) *Câmi'u's-Sahîh*'leri, Ebû Dâvûd (275), Tirmizî (279), İbn Mâce (273) ve Nesâî'nin (303) *Sünen*'leri taranmıştır. Ardından, tespit edilen kavram ve terimler, ilgili konu

başlıklarına göre çalışmaya alınmıştır. Daha sonra kelimelerin Cahiliye dönemindeki anlamı klasik sözlüklerden araştırılarak tespit edilmiş, sonrasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kelimeleri nasıl tanımladığına dikkat çekilmiştir. Kelimelerin sözlük anlamları için başvurulmuş başlıca sözlükler; Halil b. Ahmed'in (175) *Kitâbu'l-'Ayn*'ı, İbn Fâris'in (395) *Mu'cemü Mekâyisü'l-lüga*'sı ve *Mücmelü'l-lüga*'sı, Cevherî'nin (400) *es-Sihahu tâcü'l-lüga ve's-sihahü'l-'Arabî*'si, İbn Sîde'nin (458) *el-Muhkem*'i, İbn Manzûr'un (711) *Lîsânü'l-'Arab*'ı, Firûzâbâdî'nin (817) *Kâmûsu'l-muhît*'i ve Zebîdî'nin (1205) *Tâcü'l-'arûs*'udur. Sözlüklerde, kelimelerin Cahiliye dönemindeki anlamlarına ulaşamadığı durumlarda, Cahiliye dönemine dair bilgi edinmemizi sağlayan bazı şiir kitaplarına başvurulmuş, kelimenin hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada başvuracağımız başlıca eserler; *Dîvânı Amr b. Kamie*, *Dîvânı İmri'i'l-Kays*, *Dîvânı Efvehu'l-Ezdi*, *Dîvânı Tarafe b. Abd*, *Dîvânı Haris b. Halze el-Yeşkeri*, *Dîvânı Selame b. Cendel*, *Dîvânı Kays b. Hatim*, *Dîvânı Amir* ve *Dîvânı Lebid b. Rabi'a*'dır. Bu eserlere genellikle shamela programı üzerinden ulaşılmıştır. Her kelimenin Cahiliye döneminde anlamına ulaşamamıştır. Bu durumda kelimenin sözlük anlamını vermekle iktifa edilmiştir.

Kavramların tanımlandığı hadis rivayetleri, -uzun olduğu durumlarda- ilgili kelimenin tanımlandığı bölümleriyle alınmıştır. Akabinde, hadisin tercümesine yer verilmiş ve tespit edilen hadisin diğer tariklerinden gelen rivayetlerinde lafız farklılığı var ise bu rivayetlerin sadece tercümesi ile yetinilmiştir.

Bir konuya daha dikkat çekmek yerinde olacaktır: Cümle yapısı itibariyle tanım denilebilen bazı rivayetler, kavrama dair “nelik” bildirmekten ziyade bu rivayetlerde teşbih (benzetme) ve ism-i tafdîl (karşılaştırma) anlamı daha belirgin olması sebebiyle bunlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. *Hadislerde Beş Tümele Göre Tanım Örnekleri* adlı çalışmada, yazarın tanım olarak aldığı; “*Hased, ateşin odunu yediği (mahvettiği) gibi sevapları yer (tüketir). Sadaka da suyun ateşi söndürdüğü gibi hatayı söndürür. Namaz, mü'minin nurudur. Oruç da ateşten koruyucu bir kalkandır.*”¹ hadisinde sadakanın

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, “Zühd”, 22; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Hâlit Abdilganî Mahfûz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, “Dahâyâ”, 17 (No: 2826).

kötülükleri yok eden bir ibâdet olduğu şeklinde bir tanım yapıldığı ifade edilmiştir.² Hâlbuki burada Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Sadaka, suyun ateşi söndürdüğü gibi hatayı söndüren bir ibâdet*” şeklinde doğrudan kavram tanımlaması yapmamıştır. Bu şekilde doğrudan tanımlama içermeyen hadisler, çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Kavramların bir özelliğini veya dindeki önemini açıklamayı hedefleyen; “*Sabır, ışıktır*;³ *oruç kalkandır*”, *sadaha burhandır*”⁵ gibi hadisleri, kelimelerin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından terimleştirilmesi söz konusu olmadığı için, bu tür hadisler genel olarak çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu gibi hadisler müpteda-haber şeklinde gelerek, aslında yapı olarak tanım cümlesi şeklinde ifade edilse de, anlam olarak belirlediğimiz tanım sınırlamasına dâhil olmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sadaka, vesvese gibi bazı hususların nitelik ve önemini belirtici ifadeler kullandığına örnek olarak birkaç hadis rivayetine yer verilmiştir.

3. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hadislerde geçen terim ve kavramların bütüncül olarak ortaya konulduğu bir çalışma tarafımızdan görülmemiştir. Literatürdeki çalışmalardan bazıları Hz. Peygamber’in (s.a.s.) din dilini oluşturduğunu, birkaç kavramı örnek vererek ifade etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla kavram/terim haline gelen kelimeleri bir araya getiren ve bir din dili oluşturduğunu bütüncül olarak ortaya koyan bir çalışmada görülmemiştir. Dolayısıyla bu şekil bir çalışma bizim için önemli görülmüştür. Çalışmamızın amacı hadislerdeki bazı terim ve kavramları tespit ederek Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bin din dili oluşturduğunu ortaya koymaktır.

² Haydar Hatiboğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012, C. 10, s. 480-484; Coşkun Baba, “Hadislerde Beş Tümele Göre Tanım Örnekleri”, *PAÜİFD*, S. 2, C. 7, 2020, ss. 1088.

³ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, nşr. Matbaatü İsa el-Bâbî Halebî, Kahire, 1955, “Tahâret”, 1.

⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 12 (No. 3973).

⁵ Müslim, “Tahâret”, 1.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KAVRAMLAŞTIRMA SÜRECİ

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımını yaptığı kelimeleri tespit etmekle ilgili olan bu çalışma, hadisleri lafzen inceleyen çalışmalar kapsamına girmektedir. Nitekim onun kelimelere yüklediği yeni anlamların tespiti, rivayetlerinden lafzında gizlidir. Bu nedenle, hadisleri lafzen incelemeyi konu alan bilimsel çalışmaların tespiti, hem çalışmamıza metot ve bilgi açısından katkı sunması, hem de literatürdeki çalışmalar hakkında okuyucuya bilgi sunmak açısından gerekli görölmüştür. Bu nedenle, öncelikli olarak çalışmamızla doğrudan ve dolaylı olarak ilgisi bulunan tez, makale ve bilimsel nitelikteki çalışmalar zikredilmiştir.

Bu bölümde Hız. Peygamber'in (s.a.s.) bazı kelimeleri tanımlamak suretiyle kavramlaştırma/terimleştirne yaptığı hakkında özet biçimde izahatlarda bulunulmuştur. Onun, kelimelere özel veya farklı anlam yükleyerek terim ve din dili oluşturduğunu İkinci Bölüm'de örnek kavramları vererek açıklamaya gayret ettik. Bu konuya girmeden önce ıstılâhî açıklamalarda bulunmamız ve kavramlaştırma/terim oluşturma faaliyeti hakkında kısaca bilgi vermemiz gerekmektedir. Akabinde Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kavram oluşturduğuna dair örnek olarak çalışmamıza aldığımız hadislerde, bazı anlatım yöntemlerinin ön plana çıkması nedeniyle, söz konusu anlatım yöntemleri hakkında açıklamayı da bu bölümde yapmayı gerekli görmekteyiz.

1.1. Hadislerin Lafzen İncelendiği Çalışmalar

Hadisler, Kur'an'ın açıklaması ve İslam şeriatının bir parçasıdır. Dolayısıyla hadislerin manasını ve maksadını taşıyan lafızlar önem arz etmektedir. Daha önceki dönemlere ve günümüze ulaşan hadisler de, manayı üzerinde taşıyan lafızlar bünyesinde değerlendirilmiştir. Nitekim hadisleri lafzen konu alan çalışmalardan bazıları şunlardır:⁶

1.1.1. Cevâmiu'l-Kelîm Hakkındaki Çalışmalar

a. Ramazan Kazan, "Hız Peygamber'in Üslûbunda Cevâmiu'l-Kelim", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2002, Isparta, ss. 440-457.

⁶ Veysel Özdemir, "Hadislerin Rivâyetinin Mahiyeti: Lafzen ve Manen Rivâyetlerin Oranı ile İlgili Değerlendirmeler", *Türk Çalışmaları Karşılaştırmalı Din Bilimleri*, S:13, C. 25, 2018, s. 362.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cevâmiu'l-kelîm oluşu zikredildikten sonra bu tür hadislerin bazıları, şu şekilde tasnif edilmiştir. 1) Medaru'l-İslam (Usulu'd-Din veya Usûlü's-Sünen yani Dinin veya Sünnetin Esasları) olarak adlandırılan hadisler, 2) Hz. Peygamber'in dinin tebyin ve tebliğcisi olarak söylediği cevâmiu'l-kelîm hadisler 3) Şart edatlarıyla başlayıp cevap cümlesinde önemli meselelerin vurgulanması 4) Gayet kısa isim veya fiil cümleleri şeklinde olanlar (Bazen sonraki cümlelerde açıklayıcı örnekler bulunabilmektedir. 5) Bazı lafızlara yeni ıstılâhî manalar kazandıran cevamiu'l kelim hadisler 6) Benzetmeler yaparak terimlerin önemini açıklayan hadisler 7) Sayılar kullanarak konunun berraklaştırıldığı hadisler. 8) Dua mahiyetinde olanlar.⁷ Bu başlıklar altında, ilk sırada yer alan "niyet hadisi" dışındaki rivayetlerin sadece zikredildiği görülmektedir. Ancak bu hadislerin cevâmiu'l-hadis olma nedeni; lafızların uzandığı hangi manaların veciz ifadelere sığdığı, izaha muhtaç görünmektedir.

b. Ahmet Uzun, *Sahîh-i Buhârî'deki Cevâmiu'l-Kelîm Nitelikli Hadislerin Değerlendirilmesi*, MÜİF, SBE, 2008, İstanbul.

Bu çalışmada öncelikle Buhârî ve Sahîh'i ile ilgili geniş bilgi verilmiş, sonrasında cevâmiu'l-kelîm kavramına anlam olarak yakın olan ıstılahlar açıklanmış ve cavâmiu'l-kelîm olan hadislerin hangi kriterlere sahip olduğundan bahsedilmiştir. Akabinde Câmiu's-Sahîh'teki cevâmiu'l-kelîm olan hadisler incelenmiştir.

c. Hediye Gültekin, Samakovlu Ahmet Keşfi Efendi'nin "Cevâmiu'l-Kelîm Türü Kırk Hadis" Şerhi, Tercümesi, Tahric ve Tahlili, SDÜİF, SBE, 2014, Isparta.

Bu eserde kırk hadis türü ve cevâmiu'l-kelîm hakkında bilgi verilmiş ve Samakovlu'nun eseri, tercüme ve tahlil edilmiş; hadislerin de tahriri yapılmıştır.

d. Abdurrahman Ece, "Bana Cevâmiu'l-Kelîm (Özlü Sözler) Verildi" Hadisinin Tahlili", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 13, 2019, ss.57-89.

Zikredilen bu makalede cevâmiu'l-kelîm hakkında genel bilgiler verilmiş ve ilgili rivayet incelenmiştir.

⁷ Ramazan Kazan, "Hz Peygamber'in Üslûbunda Cevâmiu'l-Kelim", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2002, Isparta, s. 456.

e. Azamat Zhamashev, “Hz. Peygamber’in Cevâmiu’l-Kelîm Özelliği ve İlgili Literatür”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 38, 2022, ss. 113-137.

Bu makalede cevâmiu’l-kelîm ile ilgili bilgilendirme yapılmış, bu kavramın ne zamandan itibaren kullanıldığı tespit etmeye çalışılmış ve bu konu hakkındaki literatür, gerek ismen, gerekse içerik olarak tespit edilerek nakledilmiştir.

1.1.2. Garîbu’l-Hadîs ile İlgili Çalışmalar

a. Veli Kayhan, Garîbu’l-Hadîs İlmi: Tarihçesi, Müellifler ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, 1984, İstanbul.

Bu çalışmada öncelikle garîbu’l-hadîs ilminin mahiyeti ve önemi açıklanmış, ardından böyle bir türün oluşumunda yer alan müelliflerin hal tercümeleri verilmiştir. Son olarak bu müelliflerin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma eserleri hakkında bilgi sunulmuş ve diğer nüshaların yerlerine işaret edilmiştir.

b. Âdem Dölek, Garîbu’l-Hadîs Edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdâdî’nin ‘el-Mücerred Fî Garîbi’l-Hadîs İsimli Eserinin Tahkîkî ve Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, 1996, Kayseri.

c. Abdulkadir Palabıyık, Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdulğâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim Adlı Eseri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) SBE, 1997, İzmir.

Bu eserde garîbu’l-hadis kavramı açıklandıktan sonra, hadislerde garîb kelimelerin yer almasının sebepleri sıralanmıştır. Bunların içerisinde, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı kelimelere özel anlam vermesi” maddesi bulunmaktadır. Burada, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) dolaylı ve dolaysız anlatım biçimlerinden kısaca bahsedilerek, dolaylı anlatımda yer alan mecaz, istiâre, tasvir, kinaye, mesel ve kıssa edebi sanatlarının hadisi anlama ve yorumlamada göz ardı edilmesinin, hadisi yanlış anlamaya sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Bu tür edebi sanatlara sahip hadislerin, lügat ve lafzî anlamlarına göre değerlendirilmesi doğru değildir. Bu nedenle bu tür ifadeler, garîb ifadeler gözüyle de bakılmıştır. Yani kelimelerin geçtiği cümlelere göre aldıkları özel anlamların açıklanmasında, garîbu’l-hadîs lügatlerinin önemli bir

konumda olduğu ifade edilmiştir.⁸ Akabinde bazı hadislerde, mecazi ifadelerin kastettiği anlam açıklanarak örneklendirme yapılmıştır. Ayrıca yazarın şu ifadeleri çalışmamızı yakından ilgilendirmektedir.

“Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.s.), bu tür edebî sanatları kullanmanın yanında, bazı kelimelere de özel anlam yüklemiş, bir başka ifadeyle kelimelere maddi anlamlarının yanında ayrıca bir de manevi muhteva ve derinlik kazandırmıştır. Artık bunlar normal birer kelime olmaktan çıkıp, özel anlamlı “kavramlar” olmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bir takım hakikatleri daha iyi anlatabilmek için bu kavramlara sıkça müracat etmiştir.” Akabinde şöyle devam edilmiştir:

“İslam’dan önce de Araplar; Mü’min, Müslim, Kâfir, Münâfık, Namaz, Oruç, Rukû, Secde vs. gibi kelimeleri biliyor ve kullanıyorlardı. Mü’min; iman ve emniyet; İslam, esenlik ve selamet; Kâfir, herhangi bir şeyi örten, ziraatçı; Namaz; duâ; Rukû ve Secde, binilecek devenin boyun eğmesi vb. anlamlarda kullanılırken, H. Peygamber (s.a.s.) yeni din ile birlikte bu kelimelere de yeni anlamlar yüklemiş, bir bakıma kelimeleri de Müslümanlaştırmıştır.”⁹ Bu açıklamaların ardından; pehlivan, rakûb ve müflis kavramlarının geçtiği hadisler örnek olarak verilmiş, ancak bu tür kavramlaştırılan kelimelerin bu kadar az örnekle sınırlı olmadığı belirtilmiştir.¹⁰ Ayrıca bu kelimelerin ne anlama geldiği sahabeye, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından sorulmuştur. Bunun yanında Hz. Peygamber (s.a.s.) bazen bazı kelimeleri cümle içinde kullanmıştır. O’nun kullandığı kelimenin anlamını çıkaramayan sahabe ise ne anlama geldiğini sormuş ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara bildirmiştir. Burada ise sâ’m, fe’l ve küçük şirk kavramlarının geçtiği rivayetler örnek verilmiştir.¹¹

İfade edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı kelimelere özel anlam yükleyerek onları kavramlaştırmıştır. Zikredilen bu çalışmada ise asıl amaç Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu kavramlaştırma faaliyetini ortaya koymaktan öte, garîbu’l gadis türü olan *el-Müfhim* adlı eserin tahkik edilmesidir. Dolayısıyla ilgili çalışma ile bizim çalışmamız arasında, görüldüğü üzere belirgin bir amaç farkı olmakla birlikte; Hz.

⁸ Abdulkadir Palabıyık, “Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdulgâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim Adlı Eseri”, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 1997, İzmir. s. 37.

⁹ Palabıyık, “Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdulgâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim Adlı Eseri”, s. 40.

¹⁰ Palabıyık, “Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdulgâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim Adlı Eseri”, s. 40, 41.

¹¹ Palabıyık, “Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve Abdulgâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sahîhi Müslim Adlı Eseri”, s. 42, 43.

Peygamber'in, (s.a.s.) kelimeleri "tanımlamak" suretiyle bir din dili oluşturduğunu, Cahiliye dönemindeki anlam ile mukayese ederek ortaya koymak, çalışmamızı farklı kılan temel unsurdur.

d. Yusuf Akgül, Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs: Kaynak- Metod ve Muhteva Analizi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri, 2006, Ankara.

Bu çalışmada garîbu'l-hadîs hakkında genel bilgiler verildikten sonra bu ilmin doğuşu ve önemi üzerinde durulmuştur. Bu türde eserleri olan Ebû Ubeyd, İbn Kuteybe ve Zemahşerî'nin eserlerinin kaynakları, metotları ve muhtevaları ayrı ayrı açıklanmış ve karşılaştırılmıştır. Son olarak ise garîbu'l-hadis eserlerinin diğer ilimlerle ilişkisi ve etkileri açıklanmıştır.

e. Mustafa Demir, el-Hattâbî ve Garîbu'l-Hadîs Adlı Eseri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, 2010, Konya.

Bu eserde yazar, öncelikle garîbu'l-hadîs hakkında genel bilgi vermiş ve sonrasında Hattâbî hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra Hattâbî'nin eseri olan *Garîbu'l-Hadîs*, detaylı olarak tanıtılmıştır. Bu eserin muhteva olarak ilim dallarına sunduğu katkı üzerinde durulmuştur.

f. Yusuf Akgül, "Garîbu'l-Hadîs Eserlerinde Geçen Garib Kelimeler Hakkında Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, 2012, ss. 97-119.

Bu çalışmada garîb kelimelerin özellikleri bakımından inceleme yapılmıştır. Ve bu konu, on madde olarak sonuç kısmında özetlenmiştir.

g. Muhammed Kabakoz, İlk Defa Hadislerde Geçen ve Hz. Peygamber Tarafından Özel Anlamda Kullanılan Kelimeler ve Deyimler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, 2017, Konya.

Bu çalışma, tezimiz ile yakından ilgilidir. Nitekim garîbu'l-hadîs merkeze alınarak yapılan bu çalışmada yazar, belirlediği garîbu'l-hadîs türü eserlerde geçen, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ilk olarak kullandığı veya daha önce anlamı bilinmekle birlikte, özel bir anlam yüklediği garîb kelimeleri tespit ederek; bu kelimelerin yer aldığı rivayetlerin, hadis ilmine katkısını, ıstılah oluşumuna temel teşkil ettiği varsayımını delillendirmeyi hedeflemiştir. Ancak yazar, tespit ettiği kelimelerin, hadis ıstılahlarının oluşumunda doğrudan etkisinin olmadığı sonucu varmıştır.

h. Remzi Akyürek-Sait Uylaş, İbn Kuteybe ve Garîbu'l-Hadîs Alanındaki Çalışmaları, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 25, S. 4, 2021, ss. 1659-1673.

Zikredilen bu çalışmada yazar, *Garîbu'l-Hadîs* yazarı İbn Kuteybe'nin, bu alanda sunduğu katkıları detaylı olarak açıklamıştır.

1.1.3. Hz. Peygamber'in Hitabeti ile İlgili Çalışmalar

a. Hasan Ali Görgülü, Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, 1996, ss. 170-235.

Bu çalışmada yazar, hutbenin tarifi, önemi gibi hususlarda kısaca bilgi vermiş, akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) hutbede izlediği metotları incelemiştir. Ayrıca günümüzde hutbe uygulamaları ile Resûlullah'ın (s.a.s.) uygulamaları arasında mukayese yaparak sünnete uygun hutbenin nasıl olması gerektiğini, fikhî açıdan belirlemeye çalışmıştır.

b. Yusuf Taşan, Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, 2007, İstanbul.

Bu çalışmada yazar, tebliğ ve hutbe kavramları ile bu kavramlarla ilişkili diğer bazı kavramlar hakkında bilgi verdikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hutbe tarzını incelemiş ve O'nun örnek hutbelerini zikretmiştir.

c. Mustafa Sait Kaplan, "Kur'ân ve Sünnet Ekseninde Hitâbet", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2018, ss. 180-184.

Bu eserde yazar, Kur'an- sünnet ışığında ve bilimsel veriler eşliğinde, güncel hutbe metodu sunmayı amaçlamıştır.

d. Ömer Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitâbeti*, Ensar Neşriyat, 6. Baskı, 2020.

Bu eserde hitabet çeşitleri, tarihi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hitabet yönüyle dış görünüşü ve şahşî duruşu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) konuşması ve eğitim- öğretim yönüyle hitâbeti detaylı olarak anlatılmış ve son olarak O'nun bazı hutbeleri nakledilmiştir.

1.1.4. Hz. Peygamber'in Üslûbu ve Dili Kullanımı ile İlgili Çalışmalar

a. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, “Kur’ân’ı Kerim ve Hadîs-i Nebevî Arasında ‘Üslub’ Mukâyesesi”, ter. Emin Aşıkkutlu, *MÜİFD*, S. 5-6, 1987-1989, ss. 303-308.

Bu çalışmada yazar Kur’an ve nebevî üslûbun birbirinden farklı olduğunu birkaç örnek vererek açıklamıştır.

b. Ali Arslan, Hadislerde Meseller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 19 Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 1999.

Bu çalışmada, mesel kavramı ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber’in (s.a.s.) darb-ı meselleri konularına göre ayrılıp zikredilmiştir. Akabinde darb-ı mesellerle yapmış olduğu benzetmeler ve benzetmede hangi metotları kullandığı açıklanmıştır.

c. Taceddin Uzun, “Hz. Peygamber’in Belagat ve Fesahatı”, *Makâlât*, S. 2, 1999, ss. 131-155.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) fesahat ve belağat yönü anlaşılmasına çalışılmıştır. Nitekim onun belağat ve fesahatını etkileyen faktörler, hutbeleri, mektupları, şiir ve şairlere karşı tutumu ve ifade tarzı hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur.

d. Abdulfettah Ebû Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu, çev. Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2001.

Bu çalışmada yazar Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir eğitici olarak başvurduğu öğretim metotlarını zikrederek, her bir metodun altında ilgili hadisleri örnek olarak sunmuştur.

e. Tâceddin Uzun, “Dil ve Edebiyat Yönünden Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn”, *İSTEM*, S. 6, 2005, ss. 135-145.

Bu çalışmada Hz. Peygamber’in (s.a.s.) dili kullanımı hakkında bilgi verildikten sonra, sırasıyla hulefâ-i râşidîn’in dil ve edebiyattaki yeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

f. Ramazan Kazan, Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SDÜİF, SBE, Isparta, 2005.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) fesahatında öne çıkan özellikler ve O’nun belağatı, hadis metinleri açısından incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde kısaca Hz. Peygamber’in (s.a.s.) din dilini oluşturduğundan bahsedilmiştir. Çalışmanın

ilerleyen bölümlerinde ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelimelere yeni anlamlar yüklemesi ve yeni kelimeler ihdas etmesi başlığı altında, bazı terimler örnek olarak verilmiştir. Bu kelimelerin anlamını genişletme, daraltma veya kelimeyi mecâz veya teşbihle başka bir anlama kaydırma şeklinde, anlam değişikliği yaptığı ifade edilmiştir. Verilen bu örnekler, yapılan çalışma için yeterli ve yerinde olmasının yanında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) din dilini oluşturduğunu delillendirme noktasında müstakil bir çalışma ihtiyacını hissettirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kavram oluşturmada “tanımlama” üslubunu kullandığı vurgulanması gereken bir husus olup ilgili çalışmada buna dikkat çekilmediği farkedilmiştir.

g. Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâğat”, *Marife*, S.2, 2006, ss. 53-85.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dil yönü ve belâğatı üzerinde durulmuştur. Sonrasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde bulunan bazı edebî sanatlar açıklanmıştır.

h. Muhittin Uysal, “Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)”, *NEÜİFD*, C.23, S. 23, 2007, ss. 73-106.

Bu çalışmada yazar, meselin mahiyeti hakkında bilgi verdikten sonra, mesel çeşitlerini zikretmiş ve örnek hadislerle açıklamıştır. Mesel üslûbunun dil, kültür, düşünce ve eğitim açısından yansımalarına dikkat çekmiştir.

i. M. Akif Özdoğan, “Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.5, S.1, 2005, ss. 223-242.

Bu çalışmada yazar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kısa ve veciz hadislerinin, Arap dili ve edebiyatı kaynaklarında şahit olarak kullanılıp kullanılmadığını araştırmıştır.

j. M. Vecih Uzunoğlu, “Hz. Peygamber'in Edebî Yönü”, *DEÜİFD*, S.32, 2010, ss.41-76.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahip olduğu dil melekesinin kaynağı ve özellikleri, hadisler ışığında incelenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şiir ve seci karşısındaki tutumu hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Yazarın, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Nebevî belâğatın özellikleri” başlığı altında, “Dile Hâkimiyeti, Yeni Kelime ve Terkipler Dâhil Etmesi” maddesini zikrettiği görülmektedir. Burada örnek olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) مات حنف انه “Rahat yatağında öldü” ifadesini, Hz. Ali'nin “bu

sözü O’ndan önce başka bir Araptan duymadım” şeklinde ifade ettiği nakledilmiştir. Fakat Hz. Peygamber’in (s.a.s.) önceden bilinen kelimelere yeni anlamlar yüklediği hadislere yer verilmemiştir. İlk defa O’nun kullandığı bazı terkipler zikredilmiştir. Biz ise daha çok Arapların İslam’dan önce bildiği fakat Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yeni anlamlar yüklediği kelimeleri esas aldık.

k. Zeynep Koroğlu, Hz. Peygamber’in Tehditleri (et-Tergîb ve’t-Terhîb Özelinde), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2011.

Bu çalışmada öncelikle tergîb ve terhîb hakkında bilgi verilmiş ve bu konuya örnek teşkil edecek hadisler nakledilmiştir. El-Münzirî’nin (ö. 656), *et-Tergîb ve’t-Terhîb* adı eseri tanıtılmış; eserdeki terhîb hadisleri bulunduğu konuya ve muhtevasına göre tespit edilmiştir.

l. Mustafa Canlı, “Hadislerde İcâz, İtnâb ve Musâvât”, *Bilimnâme*, S. 22, 2012, ss.113-127.

Bu çalışmada yazar, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde icâz, itnâb ve musâvât üslûbunu ele almış ve bu üç sanat arasında çoğunlukla musâvât tarzında sözlerini ifade ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada, icâz bulunan hadislere verilen örnekler arasında, tanım içeren hadisler de zikredilmiştir. Bunlar, “*Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu kimsedir*”¹² ile “*Pehlivan, güreşte başkalarını yenen değil, öfkelenildiğinde nefesine hâkim olabilir.*”¹³ hadisleridir. Burada hadisleri icâz sanatına örnek olarak zikretmekle yetinilmiştir.

m. Recep Aslan, “Hadislerde Temsîlî Anlatım”, *İslâmî İlimler Dergisi*, C.8, S. 1, 2013, ss. 249-270.

Bu çalışmada yazar, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mesajlarını anlatırken başvurduğu dolaylı anlatım türlerinden olan mecaz, teşbih, istiare, kinaye ve temsil gibi anlatım tarzlarını kullandığını ifade etmiş, her bir anlatım tarzına örnek hadisler zikretmiş ve onları açıklamıştır.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut, 1971, “İmân”, 4 (No. 10); 5 (No. 11); “Rikâk”, 26 (No. 6484); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1971, “Cihâd”, (No. 2481); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Hâlid Abdulganî Mahfûz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1971, “Sıfatü’l-Kiyâme”, 47 (No. 2504); “İmân”, 12 (No. 2627, 2628); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünen*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1971, “İmân ve Şerâih”, 8 (No. 5005); 9 (No. 5006).

¹³ Buhârî, “Edeb”, 102; Müslim, “Bir ve Sıla”, 106, 107, 108.

n. Ramazan Kazan, *H. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, Nobel Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2013.

Bu çalışmada yazar, İbn Düreyd'in *el-Müctenâ* adlı eserindeki vecizeleri ve bu vecizelerde bulunan edebî özellikleri açıklamıştır. Ayrıca hadisin doğru anlaşılması için edebî sanatları dikkate almanın önemine vurgu yaparak kendisi de zikrettiği hadislerin anlaşılması hususunda izahatlarda bulunmuştur.

o. Fatih Öz, *Arap Emsalinin Oluşumunda Ayet ve Hadislerin Etkisi (El-Meydânî'nin Mecmâ'u'l-Emsâl'i Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), NEÜ, SBE, Konya, 2015.

Arap atasözlerinin oluşumunda ayet ve hadislerin etkisini incelemeyi hedefleyen bu çalışmada yazar, el-Meydânî'nin (ö. 518) *Mecmâ'u'l-Emsâl* adlı eseri kapsamında değerlendirmede bulunmuş ve netice olarak Kur'an ve hadislerde geçen pek çok meselin Arap dilinde yaygın biçimde kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

p. Ramazan Kazan, "El-Meydânî'nin Mecmâ'u'l-Emsâl Adlı Eserinde Hz. Peygamber'e Ait Vecizeler ve Edebî Özellikleri (I)", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, 2016, ss. 49-73.

Bu çalışmada yazar, vecizelerin doğru anlaşılması için edebî sanatları bilmenin gerekliliğini ifade ederek el-Meydânî'nin *Mecmâ'u'l-Emsâl* adlı eserindeki 29 vecizeyi incelemiştir. Bu vecizelerden iki tanesi bizim de çalışmamıza aldığımız iki hadistir. Fakat burada kelimelerin yüklendiği yeni anlama dikkat çekilmemiş; yalnızca vecizede bulunan edebî sanatlara dikkat çekilmiştir.

q. Ramazan Kazan, "El-Meydânî'nin Mecmâ'u'l-Emsâl Adlı Eserinde Hz. Peygamber'e Ait Vecizeler ve Edebî Özellikleri (II)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, 2016, ss. 57-76.

Yazarın aynı isimle yayımlanan ilk makalesinde, el-Meydânî'nin *Mecmâ'u'l-Emsâl* adlı eserindeki 29 vecize ele alınarak bu hadislerdeki edebî sanatlar belirtilmişti. Bu çalışmada ise geri kalan 29 vecize incelenmiş ve edebî sanatlar açısından değerlendirilmiştir.

r. Saffet Sancaklı, “Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber’in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, 2017, ss. 105-147.

Bu çalışmada hadislerin doğru anlaşılması için Hz. Peygamber’in (s.a.s.) başvurduğu dolaylı anlatıma dikkat çekilmiştir. Dolaylı anlatımda hangi çeşit özellikler bulunduğu, örneklerle ifade edilmiştir.

s. Ramazan Kazan, “Hz. Peygamber’in Vecizelerinde Model İnsanın Vasıfları”, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2018. ss. 59-68.

Bu çalışmada yazar, vecize haline gelmiş hadislerde, örnek insanda bulunması gereken bazı özellikleri tespit ederek açıklanmıştır.

t. Ramazan Kazan, “Hz. Peygamber’in Fesahatında Öne Çıkan Önemli Üslûp Unsurları” *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, 2018, Adana.

Bu çalışmada yazar, hadislerin fesahatında önce çıkan üslûp özellikleri üzerinde durmuştur. Akabinde örnek rivayetleri zikretmiştir.

u. Ramazan Kazan, “Hadis Metinlerinin Anlaşılma ve Yorumlanmasında Belağatın Rolü”, *I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, 2018, Adana, C.1, Ss.62-73.

Bu çalışmada yazar, belağat ilminin önemine vurgu yaparak, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması için bazı hadisler üzerinden edebi sanatları tespit ederek hadislerin nasıl anlaşılacağı hususunda açıklamada bulunmuştur.

v. Duran Ekizer, “Hz. Peygamber’in Üslubunda Mecazi Anlatım: Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil”, *AÜİDF*, C. 59, S. 1, 2018, ss. 203-220.

Bu çalışmada yazar, Müslim’in *es-Sahîh*’inde bulunan iman bölümü özelinde soyut konuların ifade edilmesinde, mecâzın Hz. Peygamber’in (s.a.s.) üslûbundaki yerini incelemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mecâzî anlatım sayesinde iman gibi soyut konuları açıkladığı, bu şekilde evrensel bir din dili oluşturduğu ifade edilmiştir. Ancak kelimelerin tanımlandığı hadislere yer verilmemiş, kavramlaştırma faaliyetinden bahsedilmemiştir. Nitekim çalışmanın amacı, soyut konuların anlaşılması

için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mecâzî ifadelerle sıklıkla başvurduğunu ve hadisi yorumlarken mecâzın dikkate alınması gerektirdiğini belirtmektedir.

y. Ahmet Aslan, "Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Arap Dili Üzerindeki Etkileri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.42, 2019, ss. 27-55.

Bu çalışmada Kur'an ve hadislerin Arap diline etkileri incelenmiş, bu iki kaynak sayesinde Arap dilinin anlatım ve belâğat özelliklerini geliştirdiği ifade edilmiştir. Bu katkılardan birtanesi ise "Arap dilinin yeni terimler ve manalar kazanması"dır. Burada yazar, konumuzla ilgili olarak "savm, sala, zekât, hac" gibi kelimeleri zikrederek İslâmiyet ile beraber yeni anlamlar kazanmaya başladığını ifade etmekle yetinmiştir. Biz ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelimelere yeni anlamlar yüklediğini, geniş bir çerçevede ele almayı hedefledik.

z. Saliha Kaya, Üslûp ve Muhatabın Özellikleri Açısından Hz. Peygamber'in Diyalogları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2020.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diyalogları; hitap, üslûp, konu ve ilke özellikleri açısından incelenmiştir.

aa. Recep Aslan, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Üslubu ve Anlatım Tarzı", *İlahiyat Akademi Dergisi*, S. 14, 2021, ss. 219-236.

Bu çalışmada yazar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üslûbu hakkında kısaca bilgi verdikten sonra din diline değinmiş, dînî anlatımlarda O'nun (s.a.s.) dolaylı anlatıma sıkça başvurduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin anlaşılmasında O'nun dil ve üslûb özelliklerinin bilinmesi gerektiğini zikredilmiştir.

bb. Betül Bozali, Hz. Peygamber'in Soruları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) MÜİF, SBE, İstanbul, 2001.

cc. Eşref Önen, Hz Peygamber'in Arap Dili ile Münasebeti ve Hadislerle İstişhad, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜİF, SBE, İstanbul, 2002.

dd. Kazım Âşıkçı, Ebû Ubeyd ve Garîbu'l-Hadîs'indeki Dile Dair Açıklamaların Tahlîlî, UÜİF, SBE, Bursa, 2001.

ee. Âdem Dölek, Garîbu'l-Hadis Edebiyatı ve Abdullatif el-Bağdâdî'nin 'el-Mücerred fî Garîbi'l-Hadîs İsimli Eserinin Tahkîkî ve Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1996.

Yukarıda zikredilen çalışmalar, doğrudan ve dolaylı olarak hadislerin dil ve lafız üzerinden değerlendirilmesiyle ilgilidir.

1.1.5. Kavramların Semantiği İle İlgili Bazı Çalışmalar

a. Ahmet Çelik, Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Döneminde Kullanılışları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1991.

Bu çalışma, Cahiliye döneminde kullanılan ve Araplarca bilinen kavramlara Kur'an'ın yeni anlamlar yüklemesi ve böylelikle kavramların yeniden tanımlanması ile ilgilidir. Çalışmamızın, konu ve metot bakımından benzer olan bu çalışma ile farkı, kavram/terim oluşturma faaliyetini hadisler ile delillendirmektir.

b. Suat Koca, "Hadis Rivayetlerinde Ahlak Kavramı: Literal-Semantik Bir Analiz", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.27, S.2, 2016, ss 173-182.

Bu çalışmada yazar, hadislerde geçen huluk/ahlak kelimesinin ifade ettiği anlamlara dikkat çekmektedir ve literal-semantik analiz yapmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda yazar huluk/ahlak kelimesinin hadislerde adet, din ve karakter anlamlarında kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

c. Necmeddin Şeker ve Ferize Yeksek, "Hadislerde İhsan Kavramı", *Akademik- US*, C. 3, S.1,2019, ss. 15-39.

Bu çalışmada ihsan kavramının anlamı ve önemi, hadisler özelinde incelenmiştir.

d. Cahit Karaalp, "Salât Kavramının Semantik Analizi", *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.1, 2018, ss. 173-212.

Bu çalışmada yazar, salat kavramının kökeninden itibaren zaman içinde uğradığı anlam değişimini incelemiştir.

e. Muammer Esen, "İman Kavramı Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.49, S.1, 2008, ss. 79-91.

Bu çalışmada iman-kalp, iman-akıl, iman-islam gibi başlıklar altında iman kavramının doğru anlaşılması için izahlarda bulunulmuştur.

1.2. Kavram, Terim, Tanım ve Anlam

Kavram ve terim, birbiri yerine kullanılan ifadelerdir.¹⁴ Bu iki kelimenin aralarında küçük bir fark olduğundan söz edilmektedir.¹⁵ Çalışmamızın bu bölümünde kavram, terim, tanım ve anlam ifadeleri incelenecektir.

1.2.1. Kavram ve Terim/Istilah

Bir ilme vakıf olabilmek ve doğru çıkarımlar yapabilmek için, o ilmin dilinin iyi bilinmesi gerekir. Her ilmin kendine özgü bir dili vardır ve bu dilin bilinmemesi, ilmin anlam ve muhteva dünyasına nüfuz edememenin temel nedenidir. Dolayısıyla kavramlar/terimler, söz konusu ilme dair doğru malumat için son derece önemlidir.¹⁶

Kavram, mantık ve felsefe dallarında yeri olan önemli bir terimdir ve pek çok tanımı yapılmıştır.¹⁷ Ancak bu çalışmada “kavram”ın dînî terminolojideki anlamı esas alınacaktır. Zira çalışma dînî bir konu eksenindedir. Dînî terminolojide kavram şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Bir fikri, bir düşüncüyü ve bir sistemi anlatmak için kullanılan; o fikrin, o düşüncenin ve o sistemin ifade edilmesinde önemli ve başrolü oynayan sözcüklerdir. Kavrama, terim ve mefhûm da denir.”*¹⁸

Terim, “ıstılah” kelimesine karşılık gelmektedir. Daha çok İslam literatüründe ıstılah tercih edilmektedir.¹⁹ Hadis ilminde ıstılah; *“bir ilim ehlinin, bir grubun bir kelimeyi lügat manasından ayrı olarak, aralarında kararlaştırdıkları özel bir manada kullanmaları, bu şekilde kullanılan bir kelime”* şeklinde tarif edilmektedir.²⁰

Bu çalışmada kavram ile terim kelimesi, birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

1.2.2. Kavramlaştırma/Adlandırma-Terim Oluşturma

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde tanımladığı kelimeler, genellikle Cahiliye döneminde Arapların günlük dillerinde kullandıkları kelimelerdir. Hiz. Peygamber

¹⁴ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2010, s. 365.

¹⁵ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 366.

¹⁶ Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s. 21.

¹⁷ Halil İmamoğlu, “Prof. Dr. Necati Öner’e Göre Klasik Mantıkta Kavram ve Önerme”, *Temâşâ Felsefe Dergisi*, S. 11, 2019, s.12; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975, Ankara, s. 106, 107.

¹⁸ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 365.

¹⁹ Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 276; Musa Yaşar Sağlam, “Türkçe’de Terim Sorunsalı”, *Türkbilig*, S. 14, 2007, s. 169.

²⁰ Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul, 1987, s. 71.

(s.a.s.) bu kelimeleri tanımlayarak bazılarının anlamını genişletmek veya daraltmak suretiyle kavram/terim oluşturmuştur. Bu durumu şu açılardan değerlendirmek mümkündür:

- Cahiliyedeki bazı kavram ve kelimelerin anlamlarını genişletme veya daralma.
- Üslûbun etkili olması için kavramların, aracı olarak tercih edilmesi.
- Cahiliye kelime ve kavramları ile muhatap arasında köklü/etkili bir iletişim kurma hedefi.

Sonuçta bu yolun tercih edilmesindeki temel amaç; tebliğde arzu edilen ve hedef olarak görülen İslam'ın öğretilerini, muhatabın zihniyle/kalbiyle buluşturmak, böylece onları imanla müşerref kılmaktır. Bunun en güzel yöntemi ise, iletişim metodunun etkili olması için, muhatabın diliyle kendisine karşılık verilmesidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhataplarının zihinlerinde istediği tasavvuru oluşturabilmesi için, dilden yararlanması ve bu şekilde terimlerle ifade etmesi bir nevi gerekliliktir. Dolayısıyla onun yaptığı bu faaliyete, terim oluşturma veya kavramlaştırma²¹ da denilebilir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelimelere yeni anlam yüklemesini, “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) terim oluşturma yöntemleri” şeklinde ifade edeceğiz. Öncelikle terim oluşturma konusundan kısaca bahsedilmesi yerinde olacaktır. Terim oluşturma; dil içi terim oluşturma ve diller arası terim oluşturma şeklinde ikiye ayrılır. Dil içi terim oluşturma üç kısımdır:

- Var olan kaynakların kullanılması.
- Var olan kaynakların değişimi.
- Yeni kaynakların kullanımı.²²

Bunların her birinin kendine ait oluşum türleri vardır. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu terim oluşturma yöntemlerinden genellikle, var olan kaynakların kullanılmasına başvurmuştur. Bu yöntemde var olan bir terim, yeniden anlamlandırılmaktadır. Böylece terimin anlamı genişleyebileceği gibi, daralması da mümkündür. Bu duruma “yeniden tanımlama” denilmektedir. Bu yöntemde çok anlamlılık, benzetme, eğretileme (metafor)

²¹ Hasan Çetinel, “Dini Kavramların Semantik Analiz Yolu ile Öğretiminin İmkân ve Sınırları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmeddin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya, 2018, s. 26, 27.

²² Burcu İlkay Karaman, “Terim Oluşturma Yöntemleri”, *Belleten*, C. 57, S. 2, 2009, s. 46-56.

ve düz değışmece (mecaz-ı mürsel) gibi yöntemler kullanılarak terim oluşturulmaktadır.²³

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı hadislerinde, bu yöntemlere başvurduğu görölmektedir. Örneğin, "pehlivan" kelimesine yeni anlam yüklerken eğretilen yapmış, asıl pehlivanın öfkelendiği anda öfkesini yenebilen kimse olduğunu bildirmiş ve bu kelimenin anlam alanını genişletmek suretiyle yeniden tanımlamıştır. Benzetme yönteminde terimler, kavramların gerçek şemasını açıkça yansıtmadığı için yeni terimlerin oluşturulmasında bu yöntemin yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.²⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde bu yöntemle pek çok terimi oluşturduğu görölse de, çalışmamız kapsamına alınmamıştır.

Her milletin kendine has dili/üslûbu vardır. Toplumu oluşturan bireyler; yaşam süreçlerinin basamaklarında hayat deneyimlerini aktarırken, kavramlaştırma yöntemini kullanır. Kavramlaştırma bazen o dile ait temel kök yapıları kullanılarak, bazen de başka kavramlardan aktarmalar yoluyla yeni adlandırmalar elde edilerek gerçekleşir.²⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kullanılan bazı kelimeleri tanımlayarak onlara farklı bir anlam kazandırması, dilin kendisine ait temel kök yapılarını kullanarak kavramlaştırma yaptığına örnektir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kavramlaştırma faaliyetinde başvurduğu yollardan biri de, kelimeleri tanımlamak olmuştur. Bu sebeple tanımın ne olduğu hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.2.3. Tanım

Kavramları açıklayan cümlelere "tanım" denilmektedir.²⁶ Nitekim kavram analizinin bir yönü de onu tanımlamayı içerir.²⁷ Dolayısıyla kavramların anlaşılmasında tanım ifadeleri önemlidir. "Tanım"ın ne olduğu düşünürler tarafından farklı açılardan ele alınmış ve birçok tarifi yapılmıştır. Tanıma dair genel bir açıklama yapılması, çalışmanın anlaşılması açısından yeterli olacağından tanımın tarifine ve tanım çeşitlerine dair teferruata girilmemiştir.

²³ Karaman, "Terim Oluşturma Yöntemleri", s. 46-48.

²⁴ Karaman, "Terim Oluşturma Yöntemleri", s. 47.

²⁵ Çetinel, "Dini Kavramların Semantik Analiz Yolu ile Öğretiminin İmkân ve Sınırları", s. 26, 27.

²⁶ Bayar, "Tanım", 268.

²⁷ Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, 85; Gülten Ülgen, *Kavram Geliştirme*, Nobel Akademik Yayıncılık, yy., 2004, s. 30-40, 42.

Genel bir ifadeyle tanım, “*bir sözcüğün hemen herkes tarafından kabul edilen ya da onu kullanan kişi tarafından kastedilen anlamını ortaya koyma, bir kavramın anlamını belirleme, o kavrama yüklenebilecek özellikleri dil yoluyla izah etme işlemi*”²⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. “Bu nedir?” sorusuna cevap olabilen tanım, aslında bir sınırlandırma işlemidir.²⁹ Özellikle anlaşılması güç ve soyut konuları, muhatap kitleye en kısa yoldan anlatmada işlevsel konumdur. Ayrıca tanımlamada sözü söyleyenin söz ustalığına veya kişisel tercihinine göre şekillenen bir anlatım tarzı söz konusu olabilmektedir. Nitekim hadislerde de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) farklı usüllerle kelimeleri tanımladığını görmekteyiz.

1.3. Hz. Peygamber’in Hadislerinde Kullandığı Bazı Anlatım Yöntemleri

Hz. Muhammed, (s.a.s.) peygamber olarak gönderildiğinde içerisinde bulunduğu Arap toplumu dil yönünden gelişmiş bir topluluktu.³⁰ Zira içerisinde bulunduğu dönemde bu toplum, panayırlar düzenler ve şiir yarışmaları yapar ya da kabile şairleri birbirlerini hicvetmek, aşağılamak için şiirler yazarlardı. O dönemde şiir; Araplar nezdinde önemli olmasından dolayı, fesahat ve beyan yarışının yapıldığı meydan olarak yorumlanmaktadır.³¹ Yine bunların yanında Hz. Peygamber’den (s.a.s.) önceki dönemde savaş vb. durumları anlatan birçok Arap şiirleri oluşmuştu.³² O dönemin bu özellikleri dikkate alındığında Cahiliye toplumunun dil/edebiyat yönünden oldukça ileri seviyede olduğu görülmektedir. Ait olduğu toplumun dil yönünden gelişmiş olması sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s.), hadis anlatım üslûbunda farklı metodlar kullanmıştır. Bu yaklaşımının temel nedeni iki ana madde üzerinden değerlendirilmiştir: Birincisi; mesajın daha iyi anlaşılması, ikincisi ise; dönemin insanların dil ve üslûp yönünden ileri seviyede olması ve onların anlayışına, durumuna, kapasitesine göre hareket etmesidir.³³ Bundan dolayı hadislerde bazen net ifadeler kullanılmasının yanında mecaz,

²⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1575; Baba, “Hadislerde Beş Tümele Göre Tanım Örnekleri”, s. 1077.

²⁹ Emiroğlu ve Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, s. 300.

³⁰ Güman, *Sözdizimi ve Anlambilim*, s. 29; Neşet Çağatay, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 100.

³¹ Çağatay, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 100.

³² Mehmet Emin Özafşar (edt.) vdğ., *Hadislerle İslam*, DİB. Yayınları, Ankara, 2014, C. 6, s. 196-198; geniş bilgi için bk. a.mlf. C. 6, ss. 173-214.

³³ Uzunoğlu, “Hz. Peygamber’in Edebî Yönü”, s. 42.

istiare, kinaye, teşbih, temsil, kıssa, canlı betimleme³⁴ veya temsili anlatım metotlarına başvurulduğu görülmektedir. Bunların yanında bazı lafızların aktarımında; cevâmi‘ul-kelîm, hakikat-mecaz, tağlîz-zecr, tebşîr-inzâr ve isticvab metodları ön plana çıkmaktadır. Araştırma sürecinde elde edilen hadis metinleri içerisinde ağırlıklı olarak; cevâmi‘ul-kelîm, hakikat-mecaz, tağlîz-zecr, tebşîr-inzâr ve isticvab metodları kullanıldığı için bu konulara genel bağlamda değinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

1.3.1. Cevâmi‘u’l-Kelîm Olması

Câmi‘u’l-kelîm olarak da ifade edilen³⁵ cevâmi‘u’l-kelîm, az lafız ile çok mananın ifade edildiği edebî vecize, kelim, şeklinde tanımlanmaktadır.³⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) hadislerinde, “*Ben cevâmi‘u’l-kelîm ile gönderildim*” veya “*Bana cevâmi‘u’l-kelîm verildi*”³⁷ gibi ifadeleriyle kendisine verilen bu özelliğini belirtmektedir. Buna ek olarak Araplar arasında en fasih konuşanın Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğu aktarılmaktadır.³⁸

Cevâmi‘u’l-kelîm olarak şu hadisler örnek gösterilmektedir: “*Kişinin malayaniyi (gereksiz şey) terk etmesi, iyi Müslüman olduğun(nun alametlerinden)dir.*”³⁹ “*Eğer utanmıyorsan istediğini yap.*”⁴⁰ Cevâmi‘u’l-kelîm olarak değerlendirilen metinlerden biri de “*Ameller ancak niyetlere göredir*”⁴¹ hadisidir. Bir kısım ulema, bu hadisin İslam dininin üçte birini, bazıları ise dörtte birini kapsadığını ifade etmektedirler. Örneğin İmam Şâfi bu hadisin yetmiş konu barındırdığını söylemektedir.⁴²

³⁴ Tasvir hakkında geniş bilgi için bkz. Recep Kırıcı ve Süleyman Can, “Arap Şiirinde Tasvir (Halil Merdem Bek Örneği)”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 18, s. 60.

³⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 42.

³⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 44.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Câmi‘u’s-Sahîh*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2019, “İlim”, 34 (No. 99); “Ta‘bîr”, (No. 7013); Müslim, “Eşribe”, 71 (No. 1733); “Mesâcid”, 5 (No. 523).

³⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 77.

³⁹ İbn Mâce, “Fiten”, 12; Tirmizî, “Zühd”, 11.

⁴⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 54; “Edeb”, 78; Ebû Dâvud, “Edeb”, 6.

⁴¹ Buhârî, “Bedü’l-vahy”, 1.

⁴² M. Yaşar Kandemir, “Cevâmiu’l-kelîm”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 7, s. 440; Azamat Zhamashev, “Hz. Peygamber’in Cevâmiu’l-Kelîm Özelliği ve İlgili Literatür”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 38, 2022, s. 121.

1.3.2. Hakikat ve Mecaz Anlatımı Kullanması

Hakikat, lafzın konulduğu anlamda kullanılmasını ifade etmektedir. Mecaz ise, lafzın hakiki anlamını tercih etmeye engel bir karine ve alakadan dolayı gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır.⁴³ Mecazın; istiare, kinaye, teşbih vs.yi de içine alacak şekilde daha kapsamlı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Nitekim Şerif er-Râdî (ö.406/1015), *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserinde 361 hadisin mecaz anlamlarını bildirdikten sonra hadislerdeki kinaye, teşbih ve istiare tespitlerini de dile getirmiştir.⁴⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri fesahat ve belâğat açısından Kur'an'dan sonra, en üstün özelliklere sahip metinler olduğundan, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde de mecaz anlatımın yer aldığı ifade edilmektedir.⁴⁵ Örneğin İbn Kuteybe, şeytanın sol eliyle yemek yediğini, bundan dolayı Müslümanların yemek yerken sağ elini kullanmalarını bildiren hadiste⁴⁶ mecaz anlam olduğuna kanaat getirmektedir. İbn Kuteybe, bu hadisin şeytanın, insanları sol el ile yemek yemeye teşvik etmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷

Bunun yanında hadislerde kullanılan kavramların hakikat veya mecaz olup olmadığı hakkında yapılan yanlış tespitler, hadis metninin tahrifine ve yanlış anlaşılmasına neden olabileceği; hatta hatalı hükümler çıkmasına sebebiyet verebileceği, bir kısım âlimler tarafından dillendirilmektedir. Nitekim Yusuf el-Karadâvî, (2022) gayri müslim olan bazı kimselerin mecaz içeren hadisleri gerçek anlamlarıyla alarak karşıt bir propaganda yaptıklarını belirtip, buna; "*Humma (sıtma) hastalığı, cehennem ateşindedir (...)*"⁴⁸ hadisini örnek göstermektedir. Burada cehennem ateşinde mecaz anlamın aşikâr olduğunu, sıcak günler hakkında bu hastalığın

⁴³ Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî el-Fârisî, *Esrârü'l-Belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matba'atü'l-Medenî, (y.y.), Kâhire, s. 350; Ebû Yakub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1987/1407, ss. 358-362, 415.

⁴⁴ Bkz. Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Râdî, *Mecâzâtü'n-nebeviyye*, edt. Kerim Seyyid Muhammed Mahmud, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1428/2007, ss. 1-270; Ayrıca bk. Yavuz Köktaş, "Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: eş-Şerîf er-Râzî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye", *EKEV Akademi Dergisi*, C.3, S. 2, 2001, s. 184.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir*, thk. Fuâd Ali Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, C. 1, s. 10.

⁴⁶ Müslim, "Birr", 43; "Eşribe", 105, 106; İbn Mâce, "Et'ime", 8; Ebû Dâvud, "Et'ime", 19.

⁴⁷ Buhârî, "İ'tisâm", 2, 15, 16; Müslim, "İman", 5, 11, 82; Tirmîzî, "İman", 3; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 458.

⁴⁸ Buhârî, "Tıbb", 28.

çok ateşli olduğunu vurgulamak için mecaz sanatının kullanıldığını dile getirmiş, belli kimseler tarafından bu gibi hadis metinlerinin yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir.⁴⁹

1.3.3. Tağlîz ve Zecr Metodunu Kullanması

”عَلَّطَ“ fiili sözlükte, kaba olmak, sert sözler söylemek, gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰ Tağlîz, şiddetli kınama, uyarma; zecr ise, sakındırma demektir.⁵¹ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı ifadelerinde tağlîz ve zecr görülmektedir. Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) ticaretini doğru yapmayan ve insanları aldatma peşinde olan kimseler için “(...) *Aldatan bizden değildir*” buyurmuştur.⁵² Burada Hz. Peygamber (s.a.s.) bir kimsenin, kendisinin Müslüman olması hasebiyle Müslümanın ahlakına ve davranışlarına aykırı hareket etmesi suretiyle kendisini örnek almaktan çıkmasını kastettiği bildirilmektedir.⁵³ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.s.) insanları, ticaretlerini hakkaniyetle yapma ve insanlara karşı dürüst olma konularında uyarması, bunun aksi davranış ve durumlardan sakındırması söz konusudur. İslam ahlak penceresinden bakıldığında, Allah ve Resûlü tarafından onaylanmayan ve Müslümanlıkla bağdaşmayan; aldatma, kandırma, bir malı değerinin üzerinde gösterme, hile vb. eylemler, ahlaki problemler olarak görülmektedir.

1.3.4. Tebşîr ve İnzâr Metodunu Kullanması

“Tebşîr” sözlükte; sevindirmek, müjdelemek, sevindirici haber vermek ve yüzü parlatmak⁵⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta, kulların Allah Teâlâ’nın (cc) koyduğu hayat düzenine göre yaşamaları için sevindirici, ilgilerini çeken, içlerinde derin bir memnuniyet oluşturan zevkleri vaat etmesi ve ulaşacakları ikram ve nimetleri

⁴⁹ Yusuf el-Karadavî, *Keyfe nete ‘âmelu ma ‘a’s-sünnet’in-nebeviyye*, Dâru’ş-Şurûk, Kâhire, 2004, s. 175, 185; Sezgin Misir, Yusuf el-Karadâvî’nin Hadis ve Sünnet ile İlgili Görüşleri, Rize Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize, 2010, s. 174-180; ayrıca mecaza hamleden hadisler için bk. Buhârî, “Cihâd”, 109; Müslim, “Birr, Sıla, Edeb”, 106; “İmârat”, 43.

⁵⁰ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Mektebetü’l-Asriyye-Dârü’n-Numûziciyye, 5. Baskı, 1999, Beyrut; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, C. 20, s. 240.

⁵¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C.6, s. 61; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 135; İsa Onay, “Zâhiren Küfrü Çağrıştıran Rivâyetlerin Toplumsal Değerler İnşasındaki Rolüne Dair Bir Yaklaşım”, *Ankara İlahiyat Dergisi*, S. 19, ss. 354; Duran İkizer, “Hz. Peygamber’in Üslûbunda Mecâzî Anlatım: Muslim’in el-Câmi‘u’s-Sahîh’inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil”, *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 59, S. 1, 2018, s. 217.

⁵² Müslim, “İmân”, 164; İbn Mâce, “Ticâret”, 36; Ebû Dâvud, “İcâre”, 50.

⁵³ Ebû Süleyman Hamid b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, Matba‘atü’l-İlmiyye, Halep, 1351/1932, C. 3, s. 118.

⁵⁴ İbn Fâris, *Mekâyisü’l-lüga*, C. s. 251; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, C.10, s.184.

öncesinden bildirmesidir.⁵⁵ Bu üslûp Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) yapılmasını istediği hayırlı şeylerin yerine getirilmesi için söylediklerinin uygulanması durumunda kazanacakları sevapları, elde edecekleri mükâfatları ve sağladığı faydaları bildirmiştir.⁵⁶ Allah Teâlâ'yın her gün gece yarısından sonra dünya semasına inerek kim dua ederse duasına icabet edeceğini, kim bir şey isterse o isteğini yerine getireceğini, mağfiret isteyeniyi affedeceğini bildiren hadiste,⁵⁷ gece yarısından sonra kalkarak dua etmenin müjdeleri, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından⁵⁸ zikredilmiştir.

İnzâr, insanların Allah Teâlâ'yın yasakladığı şeylerden uzak durmaları ve sakınmaları için uyarıların haber verilmesidir.⁵⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ibâdetler, günahlar, haklara riayet, ahlak ve kıyamet gibi pek çok konularda uyarıda bulunduğu görülmektedir.⁶⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) *"İnsanları güldürmek ve eğlendirmek amacıyla konuşan ve yalan söyleyen kimselere yazıklar olsun"*⁶¹ hadisinde insanları, eğlendirmek amaçlı yalan söylemekten sakındırmak istediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.) komşusu, kendisinin şerrinden emin olmayan kimsenin cennete giremeyeceğini ifade ederek⁶² komşuya karşı yapılacak her türlü eziyet ve olumsuz tavırdan sakındırdığı görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) dünyada ve ahirette gerçekleşecek pek çok müjdeyi bildirmiştir.⁶³ Ayrıca cennet, cehennem ve içinde bulunan şeylerin açıklandığı hadisler tebşîr ve inzâr içermektedir.

1.3.5. İsticvâb Metodunu Kullanması

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına sorular sormak suretiyle anlatmak istediklerini ifade etmesi, onun öğretim metotlarından biridir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bazen bir şeyi kendisi bildiği halde ashabına sormuştur. Bunu yapmasındaki amaç ise,

⁵⁵ Ethem Karabulut, "Terğîb Hadîsleri Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebşîri", *Atatürk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum, 2014, s.3.

⁵⁶ Emine Demil, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu", *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, C. 5, S. 2, 2019, ss. 230.

⁵⁷ Buhârî, "Teheccüd", 14; Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 10.

⁵⁸ Tebşîr ihtiva eden diğer bazı hadisler için bkz. Buhârî, "Cihâd", 22; "Meğâzî", 9; Nesâî, "Cihâd", 6.

⁵⁹ Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20; Morteza Soleimani, "Kur'an'da İnsanın Eğitimi: Tebşîr ve İnzâr", *Atatürk Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi)*, Erzurum, 2019, s. 68.

⁶⁰ Osman Demir, "Hadisler Işığında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İnzâr Yönu", *Atatürk Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi)*, 2017, 163-263.

⁶¹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 88.

⁶² Buhârî, "Edeb", 29; Müslim, "İman", 73.

⁶³ Karabulut, "Terğîb Hadîsleri Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebşîri", s. 113.

söyleyeceği bilginin daha çabuk kavranması için zihinleri hazır hale getirmektir. Bu yöneme isticvab denmektedir.⁶⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün ashabıyla otururken kendisine hurma ağacının göbeği getirilmiştir. O (s.a.s.), ağaçlar içinde bir ağaç olduğunu ve bu ağacın bereketinin Müslümanın bereketine benzediğini ifade etmiştir. O ağacın yaprağının düşmediğini, dökülüp yayılmadığını ve Allah Teâlâ'yın izniyle her mevsim meyve veren Müslüman gibi olduğunu söyleyerek sözüne devam etmiştir ve ashabına bu ağacın ne ağacı olduğunu sormuştur. Aldığı cevaplar üzerine bu ağacın hurma ağacı olduğunu zikretmiştir.⁶⁵

1.4. Değerlendirme

Buraya kadar olan başlıklarda; kavram, terim, tanım ve bazı anlatım yöntemleri üzerinde durulmuştur. Sonuç itibarıyla araştırılan bu konular üzerinde şu sonuçlar ön plana çıkmaktadır:

a) Kavram ve Terim

- Hadiste kast edilen durumun tanınmasında ve anlam kazanmasında fonksiyonel özelliklere sahiptir.
- Bilginin elde edilmesinin sağlayıcılarıdır.
- Hadisi anlama/kavrama noktasında hadis ile muhâtab arasında birleştirici rol üstlenmektedir.

- Kavram ve terim, özel manada kullanılmaktadır.

b) Tanım:

- Özelleştirilen kavramların bilinmesi, tanınması için zihinde karşılığın bulunması, tecrübe edilmesidir.
- Kavram analizinin açıklanması, bilgilendirme süreci, kavrama yüklenen sıfatların/özelliklerin açıklanmasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) hadislerinde açık ve net ifadelerle bilgilendirme yaptığı gibi Arapçada sıklıkla kullanılan mecaz, teşbih ve temsil gibi edebi üslûpları da kullanmıştır. Kıssa, canlı betimlemeler ve temsili anlatımlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) anlatmak istediklerini muhataplarının daha iyi idrak etmesi için kullandığı diğer metotlardır. Özellikle hakikat ve mecaz, hadis metinlerinde ön plana çıkmaktadır.

⁶⁴ Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım, Takdim Yayınları, 24. Baskı, 2022, s. 86.

⁶⁵ Buhari, "İlm", 4; Müslim, "Sıfatü'l-Münâfık", 64.

Nitekim manaların açığa çıkması için lafızları kullanmak bir zorunluluktur. Çünkü mana, ortaya konulan lafızda gizlidir. Nitekim ses yoluyla lafızlar açığa çıkmakta, zihinde o lafzın manası canlanmakta ve karşılıklı iletişim alışverişi başlamaktadır. Hakikat ve mecaz, lafız ile mana arasındaki bu bağı kuvvetlendirmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) lafızların aktarımında; cevâmi'ul-keîm, hakikat-mecaz, tağlîz-zecr, tebşîr-inzâr ve isticvab metodlarını kullanması da hadislere önemli bir boyut kazandırmaktadır. Bu üslûp biçimlerinin ve farklı anlatım tarzlarının yer aldığı hadisleri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) maksadına uygun olarak anlayabilmek için, döneminin dil ve belâğat yönünü dikkate alarak değerlendirmek gereklilik arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KAVRAM TANIMLAMALARI

Çalışmanın bu bölümünde bazı hadislerde tespit edilen kavramlar “dini kavramlar” ve “dünyevi kavramlar” olmak üzere iki bölüme ayrılarak değerlendirilecektir.

Dini kavramların yer aldığı hadisler; iman, amel, ahlak ve fezâil, zühd ve rekâik ile ahbâr şeklinde konularına göre yerleştirilmiştir. İman başlığı altında; iman, İslam, Mü'min, Müslüman ve vesvese kavramları incelenecektir. Amel başlığı altında; ibâdet, Muâmelât ve ukubât alt başlıkları oluşturulmuştur. Bu başlıklarda şu kavramlar incelenecektir:

İbâdet ile ilgili hadislerde; iki asr, imam, hacı, Zülhuleyfe, Cuhfe, Karne'l-Menâzil ve Yelemlem, muhacir, şehit, mücâhit, duâ, Kur'an, müfridûn, sadaka ve hayâ kavramları ele alınacaktır. Muâmelât başlığında; günah, bid'at, Ramazan ve Kurban bayramları, Cuma günü, yemîn-i ğâmus, yemîni lağv ve zulüm kavramları; ukubat başlığında ise, afv kavramı ele alınacaktır.

Ahlâk ve fezâil ile ilgili hadislerde; güzel ahlak, sabır, birr, miskin, kibir, mütefeyhık, gıybet, asabiyet, pehlivan, zenginlik ve müflis kavramları incelenecektir. Zühd ve rekâik başlığı altında; zâhitlik, ihsan, mahmûm kalp, şakî, akıllı ve aciz kişi kavramları ele alınacaktır. Ahbar başlığı altında; cennet, reyyan, kevser, vesile, makâm-ı mahmud, firdevs, tîynetü'l-habâl, cübbü'l-huzn, mâlik, saûd, darî, sahr, veyl, ehlas fitnesi, vehn, herc, ecda' ve ra'd kavramları incelenecektir.

Dünyevi kavramlar başlığı; kozmoloji, tıp ve muhtelif konular olmak üzere üç alt başlık altında ele alınmıştır. Kozmolojik kavramlar alt başlığında kerm ve dünya; tıp kavramları başlığı altında fe'l, muhtelif konulardaki kavramlar başlığı altında ise mübeşşirât ve rakûb kavramları incelenecektir.

2.1. Dînî Kavramlar

Arap dil bilimcilerine göre din kelimesi, Arapça “deyn” kökünden isim veya mastardır.⁶⁶ Sözlükte “itaat, ceza, mükâfat” gibi anlamlara gelen din kelimesi,⁶⁷ ıstılahta “Akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde (dünyada) salâha, gelecekte (âhirette) felâha sevkeden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁸ Din kapsamında yer alan iman, amel, ahlak, zühd; cennet, cehennem, gelecek ve gaybı içine alan haberlerle ilgili kavramlar, aşağıda zikredilen başlıklar altında değerlendirilmiştir.

2.1.1. İman ve İtikad ile İlgili Tanımlamalar

“Emn” kökünden türeyen îmân kelimesi, sözlükte “güven duygusu içinde tasdik etmek” anlamına gelmekte olup⁶⁹; “akd” kökünden türeyen itikâd kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır.⁷⁰ İman konusu üzerinde en çok duran ve ayrıntılı biri biçimde ele alan ilimlerden biri kelimedir. Bunun nedeni, imanın dinde merkezî bir konumda olması ve dînî hayatın, bu merkeze göre anlam ve önem kazanmasıdır.⁷¹ Bu başlık altında, iman kavramı dâhil, bu konuyla ilgili olan İslam, Müslüman, Mü'min ve vesvese kelimelerinin tanımlandığı rivayetlere yer verilmiştir.

2.1.1.1. İman / الإيمان

Sözlükte “iman” kelimesi, “tasdik” anlamına gelmektedir.⁷² Cahiliye döneminde yazılan bir şiirde, “iman” kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Şarap tacirine “itimad” üzere hizmet edildiğini ifade etmek için, tasdik ve güven manalarında kullanılmıştır.⁷³

⁶⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, C. 8, s.72; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1996, C. 1, s. 815.

⁶⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, b.y., C.13, s. 167.

⁶⁸ Tehânevî, *Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, C. 1, s. 814; Günay Tümer, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 9, s. 320.

⁶⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C.34, s. 187.

⁷⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C.22, s. 212.

⁷¹ Sinanoğlu, “İman”, C. 22, s. 213.

⁷² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, thk. Ahmet Abdulgafur Atar, Dâru'l-İlm, Tab'atü'r-Râbi'a, Beyrut, 1407/1987, C. 3, s. 1180; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Cafer b. el-Kasım el-Basrî Bâkillânî, *et-Temhîd*, Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1957, s. 346, 347; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 22-23; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1176.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise imanı; Cibril Hadisi'nde şöyle tanımlamaktadır:

(...) أَبِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ (...) قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ، قَالَ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ، خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، قَالَ: صَدَقْتَ (...)

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle dedi:

Bir gün Resûlullah'ın (s.a.s) huzurunda bulunduğumuz sırada, elbisesi beyaz mı beyaz, saçları siyah mı siyah, yoldan gelmiş bir hali olmayan ve içimizden kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Peygamber'in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber'in dizlerine dayadı, ellerini (kendi) dizlerinin üstüne koydu (...) Dedi ki: Şimdi de "iman"ı bana anlat. Resûlullah (s.a.s): "*Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir.*" buyurdu. Dedi ki: Doğru söyledin (...)⁷⁴

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde "iman" tanımı sadece bu metinle sınırlı olmayıp farklı hadislerde de mevcuttur.⁷⁵ Nitekim Cibril hadisinin birçok tarikleri vardır.⁷⁶ Bu tarikler içerisinde en fazla öne çıkan iman tanımında; "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe (cennet-cehennem, mizan, hesap... vs.), kadere inanmak"⁷⁷ vurgulanmaktadır. Ayrıca İbn Mâce'de geçen nüshada rusûlihî kelimesinden sonra "likâihî" (Allahâ kavuşmak) lafzı mevcuttur. Bu lafız hakkında, "tüm âlemin öleceğine ve dünyanın yıkılacağına inanması yükümlülüğü" gibi farklı yorumlar serdedilse de genellikle "hesap, ölüm, dirilme ve Allah Teâlâ'yı görmek"

⁷³ Ebû İbrahim İshak b. İbrahim el-Hüseyn el-Fârâbî, *Mu'cemü Dîvânü'l-Edeb*, thk. Ahmet Muhtar Ömer, Müessesetü Dâru'-Şube, 1424/2003, C. 4, s. 176; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvînî, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1399/1979, C. 1, s. 134.

⁷⁴ Buhârî, "İmân", 38 (No. 50); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Câmi'u's-Sahih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018, "İmân", 1, 5, 7; İbn Mâce, "Mukaddime", 64; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen*, el-Matbaatü'l-Ensâriyye, Hindistan, h. 1323, "Sünnet", (No. 4695); Tirmizî, "İmân", 4 (No. 2610); Nesâî, "İmân ve Şerâih", (No. 5000).

⁷⁵ Buhârî, "Tevhid", 56 (No. 7117/7556); Nesâî, "Eşribe", 5703/5692; Hadisin bazı lafız farklılıklarıyla gelen diğer tarikleri ise şunlardır: Buhârî, "İmân", 40 (No. 53); "İlim", 25 (No. 87); "Megâzi", 69 (No. 4368); "Tefsîr", 2 (No. 4110); Müslim, "İmân", 23, 24 "Ahhâr", 5 (No. 6838/7266); Ebû Dâvûd, "Sünnet", (No. 4677); Tirmizî, "İmân", 5 (No. 2611); Nesâî, "İmân ve Şerâih", (No. 5031).

⁷⁶ Bkz. Bekir Tatlı, *Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, TDV Yayınları, Ankara, 2015, s. 75-218.

⁷⁷ Tatlı, *Cibril Hadisi*, s. 322.

anlamlarında değerlendirilmiştir. Bunun yanında “son dirilme” sözüyle, öldükten sonra gerçekleşecek olan dirilme olduğu bildirilmektedir.⁷⁸

İslam öncesinde iman kelimesi, tasdik ve güven anlamlarında kullanılan bir kelime olup Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla önceki anlamıyla ilişkili olarak yeni bir anlam kazanmıştır. Şöyle ki, emin bir halde hadiste zikredilen hususları tasdik etmek, şeklinde “iman” kelimesi, terimsel bir boyuta bürünmüştür.

İman, hadis âlimleri tarafından; hiçbir şüphe duymadan kalpte oluşan inanmanın dille ikrar edilmesi şeklinde tanımlanmış, imanın şartı olarak bilinen bu altı hususa iman edilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.⁷⁹ Bunun yanında farklı değerlendirmeler de oluşmuştur.⁸⁰

Hiz. Peygamber (s.a.s.) bu hadiste tanımlama metodunu kullanmıştır.

2.1.1.2. İslam / الإسلام

İslam kelimesi, s-l-m سلم kökünden türemiştir. Sözlükte, kurtuluşa ermek, teslimiyet, boyun eğmek, itaat, teslim etmek, barış yapmak, anlamlarına gelmektedir.⁸¹ Cahiliye döneminde ise barış ve kurtuluş manalarında kullanılmıştır.⁸² Kindî kabilesine mensup bir şairin, şiirinde barış manasında kullandığı tespit edilmiştir.⁸³

Cibril hadisinde Rasûlullah (s.a.s.) İslam’ı şu şekilde tanımlamaktadır:

(...) أَبِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ (...) وَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا

⁷⁸ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C. 1, s. 109, 110.

⁷⁹ Tuğba Eruçar, “Hadisçilerin İman Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2020, s. 53.

⁸⁰ Ebû Mansûr Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 487-511; Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Cürcânî, *Kitâbü'l-Minhâc fî Şu'abi'l-İmân*, thk. Hilmi Muhammed Fûde, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979, C. 1, s. 110 vd; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid / Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, hz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, 276-287; Eruçar, “Hadisçilerin İman Anlayışı”, ss. 9-30; Tatlı, *Cibril Hadisi*, s. 247-251.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 93-95; Dîb el-Hadravî, *Kâmûsu'l-Elfâzî'l-İslâmiyye / Dictionary Islamic of Terms*, el-Yemâme - Al Yamamah, Dimeşk - Beyrut / Damascus - Beirut, (t.y.), s. 249.

⁸² Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mücmelü'l-Lüga, Müessesetü'r-Risâle, Tab'atü's-Sâniye*, Beyrut, 1406/1986, s. 469; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 293.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 295.

إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحْجَّ الْبَيْتَ إِنْ
اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا، قَالَ: صَدَقْتَ (...)

Ömer b. Hattâb (r.a.) şöyle dedi:

Bir gün Resûlullah'ın (s.a.s.) huzurunda bulunduğumuz sırada, elbisesi beyaz mı beyaz, saçları siyah mı siyah, yoldan gelmiş bir hali olmayan ve içimizden kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Peygamber'in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber'in dizlerine dayadı, ellerini (kendi) dizlerinin üstüne koydu (...) Dedi ki: Ey Muhammed, bana İslam'ı anlat! Resûlullâh (s.a.s): *"İslam; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah Teâlâ'yın Resûlu olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı (tastamam) vermen, Ramazan orucunu (eksiksiz) tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kâbe'yi ziyaret (hac) etmendir"* buyurdu. Dedi ki: Doğru söyledin (...)⁸⁴

Cahiliye döneminde İslam kavramı, barış ve kurtuluş manasında sözlük anlamıyla kullanılmaktaydı. Hadis metninde ise "İslam" kavramının manası genişletilmiş, vasfı ve heyeti belirlenmiştir. Ayrıca kavramın, tanımlama metoduyla hususi bir boyut kazandığını da söylemek mümkündür. İslam'ın tanımında geçen, kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hac etmek ve oruç tutmak suretiyle Allah'a boyun eğmek, şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır.⁸⁵ Buradan hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslam kelimesini, Cahiliye döneminde kullanılan anlamını da içine alarak bazı ibâdetlerle ilişkilendirdiği söylenebilir.

2.1.1.3. Mü'min / الْمُؤْمِنُ

Sözlükte, tasdik etmek, güvenmek anlamına gelen e-m-n/امن fiilinden türeyen mü'min kelimesi, ism-i fâil olarak, güvenen, emin olan kimse anlamına gelmektedir.⁸⁶ Cahiliye dönemi şiirlerinde mü'min kelimesine rastlanılmasa da, iman kelimesinin İslam öncesindeki anlamından dolayı, bu kelimenin de aynı şekilde "güvenen" ve "tasdik eden" anlamlarında kullanılmış olması muhtemeldir.

⁸⁴ Buhârî, "İmân", 35 (No. 46); 36 (No. 50); "Şehâdât", 26 (No. 2678); Müslim, "İman", 1, 5, 8; İbn Mâce, "Mukaddime", 63, 64, 87; Ebû Dâvûd, "Sünnet", (No. 4695, 4697); "Salât", 391; Tirmizî, "İmân", 4 (No. 2610), "Zekât", 2 (No. 619); Nesâî, "İmân", 2 (No. 4991); 5 (No. 4990); 23 (No. 5038).

⁸⁵ Büşra R. Türkmen ve Mutlu Türkmen, "İslam Kelimesinin Semantik Analizi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, 2020, ss. 242.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 21.

Hız. Peygamber (s.a.s.) mü'min kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

(...) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمَنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ.

Ebû Hureyre (r.a.) rivayet etmiştir:

*“(...) Müslüman elinden ve dilinden Müslümanların selamet buldukları kişidir. Mü'min ise insanların, canları ve malları hususunda güvendikleri kişidir.”*⁸⁷

Hız. Peygamber (s.a.s.) mü'mini bir de şu şekilde tanımlamıştır: *“Mü'min yaptığı iyilikleri kendisine sevindiren, yaptığı kötülükleri de kendisini üzen kimsedir.”*⁸⁸ Bir başka rivayette Rasûlullah, (s.a.s.) ashabının ardından, yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan bir takım kötü nesillere karşı eliyle, diliyle ve kalbiyle mücadele eden kimsenin de mü'min olduğunu söylemiştir.⁸⁹

Burada mü'min kelimesinin, tanımlanmasıyla yeni bir anlam kazandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim burada mü'min kelimesi zaten kavram olarak kullanılmış ve mü'min kimsenin sahip olması gereken özellikler, tanımlama üslûbuyla ifade edilmiştir.

Mü'minin, insanların canları ve malları konusunda kendisine güvenilen kimse ve yaptığı iyilikleri kendisini sevindiren, yaptığı kötülükleri ise kendisini üzen kimse şeklinde vasfedilmesi, hadisin geniş manaları içine alan cevâmiu'l-kelim niteliğine sahip bir rivayet olduğunu göstermektedir. Nitekim hadis, pek çok güzel ve kötü davranışı kapsamaktadır.

2.1.1.4. Müslim / الْمُسْلِمُ

“Boyun eğme, itaat gösterme, teslim olma” gibi anlamlara gelen İslam kelimesiyle⁹⁰ aynı fiilden türeyen “müslim/müslüman” kelimesi; teslim olan, itaat eden ve boyun eğen anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kelimenin kendisinden türediğı fiili güvende olmak, esen olmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁹¹ Bu kelimenin müştakı

⁸⁷ Tirmizî, “İmân”, 12, (No. 2627); İbn Mâce, “Fiten”, 2, (No. 3934); Nesâî, “İmân ve Şerâih”, 8 (No. 5005).

⁸⁸ Tirmizî, “Fiten”, 7 (No. 2165).

⁸⁹ Müslim, “İmân”, 80.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 295;

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 291, 292.

Cahiliye döneminde Lebîd b. Rebîa'nın şiirinde selam vermek anlamında kullanılmıştır.⁹²

Hız. Peygamber (s.a.s.) ise müslim kelimesini şöyle tanımlamıştır:

(...) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْ (...)

“Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların selamette kaldığı kimsedir (...)”⁹³

Bir başka tanıma göre ise: *Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in (s.a.s.) O’nun kulu ve Peygamber’i olduğuna şehadet eden, kibleye yönelen, Müslümanların kıldığı gibi namaz kılan ve onların kestiklerini yiyen kimse Müslüman’dır.*⁹⁴

Müslim kelimesi, herhangi bir şeye itaat eden, boyun eğen anlamlarında iken Hız. Peygamber (s.a.s.) kelimenin anlam yönünü kelime-i şehadet getirmek, kibleye yönelmek ve namaz kılmak gibi amelleri yerine getirmek suretiyle yalnızca Allah’a itaat ve kulluk eden kimse, anlamını kazanmıştır. Ayrıca, Hız. Peygamber (s.a.s.) Allah’a teslim olmuş Müslüman bir kimsenin, yalnızca Allah adına kurban kesen müslüman kimselerin kestiklerinden yiyebileceğini ifade etmiştir.

Ayrıca gayrimüslimlerin kestiklerinin yenilmemesi hususunda bir ikazın bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu hadiste inzâr uslûbu yer almaktadır. Müslümanın, “elinden ve dilinden güvenilir olan kimse” şeklindeki tanımı, az ifadeyle çok manaları içinde barındırmaktadır. Çünkü bu ifade, insanın olumlu ve olumsuz tüm davranışlarını kapsamaktadır. Buradan hareketle hadiste cevâmi‘ul-kelîm metodunun kullanıldığı söylenebilir.

⁹² Ebû Akîl Lebîd b. Rabî‘a el-Amilî, *Divânı Lebîd b. Rabî‘a*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2003, s. 132.

⁹³ Buhârî, “İmân”, 4 (No. 10); 5 (No. 11); “Rikâk”, 26 (No. 6484); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, (No. 2481); Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 47 (No. 2504); “İmân”, 12 (No. 2627, 2628); Nesâî, “İmân ve Şerâih”, 8 (No. 5005); 9 (No. 5006).

⁹⁴ Nesâî, “Tahrîmü’d-Dem”, (No. 3974); Lafız farklılığı olan benzer rivayetler için, Buhârî, “Salât”, 28 (No. 391, 393); Nesâî, “İmân ve Şerâih”, 5007.

2.1.1.5. Vesvese/الْوَسْوَسَة

Vesvese kelimesi sözlükte “avcı ve köpeklerin çıkardığı ses”⁹⁵ ve “dalları titreten rüzgârın çıkardığı hışırtı”⁹⁶ anlamlarına gelirken sonraki süreçte “ziynetlerin çıkardığı ses”⁹⁷ anlamında mecâzî bir anlama bürünmüştür.⁹⁸ Cahiliye döneminde vesvese kelimesinin bu anlamlarıyla kullanıldığı ifade edilmiştir.⁹⁹ İslamiyet’le birlikte bu kelime, önceki anlamından farklı olarak “kötü hayal, gizli ses, fısıltı, şeytanın telkin ettiği faydasız ve hayırsız söz,¹⁰⁰ nefsin konuşmaları ve telkinleri anlamında” terimleşmiştir.¹⁰¹ Vesvese kelimesinin İslam ile kazandığı bu manasının Cahiliye döneminde kullanıldığına dair bir delile rastlanılamamıştır.¹⁰²

Hiz. Peygamber’den (s.a.s.) vesvese hakkında gelen rivayet şu şekildedir:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: جَاءَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلُوهُ: إِنَّا نَجِدُ فِي أَنْفُسِنَا مَا يَتَعَاطَمُ أَحَدُنَا أَنْ يَتَكَلَّمَ بِهِ، قَالَ: وَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: ذَلِكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ.

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah’ın (s.a.s.) ashabından bazı kimseler gelerek ona şunu sordular: “Gönüllerimizden öyle şeyler geçiyor ki, herhangi birimiz onları söylemeyi bile büyük (bir suç) sayıyor.” Resûlullah (s.a.s.): “*Hakîkten böyle bir şey hissettiniz mi?*” diye sordu. Ashab: “Evet, dediler. Resûlullah (s.a.s.): “*İşte açık açık iman budur*” buyurdular.¹⁰³ Vesvese, bir başka rivayette “mahz-ı iman” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Zikredilen rivayette Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) vesvese kelimesini Cahiliye dönemindeki “hışırtı” anlamından farklı bir manada kullandığı açıkça anlaşılmaktadır. Burada vesvese kelimesinin, şeytanın fısıltısı, anlamında kavram olarak kullanıldığı

⁹⁵ Zebîdî, *Tâcû'l-'Arûs*, C.17, s.12.

⁹⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 7, s. 335.

⁹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 7, s. 335.

⁹⁸ Emanullah Polat, “Kur’an’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi”, *Ekev Akademik Dergisi*, S. 60, 2014, s. 356-357.

⁹⁹ Polat, “Kur’an’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi”, 357.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 6, s. 255.

¹⁰¹ Polat, “Kur’an’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi”, 357-358.

¹⁰² Polat, “Kur’an’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi”, 358.

¹⁰³ Müslim, “İmân”, 209.

¹⁰⁴ Müslim, “İmân”, 211: Bize Yusuf b. Yakub es-Saffâr rivâyet etti. (Dedi ki): Bana Ali b. Assam, Süayr b. Hıms’dan, o da Mugire’den, o da İbrahim’den, o da Alkam’den, o da Abdullah’dan naklen rivâyet etti. Abdullah şöyle dedi: Peygamber (s.a.s.)’e vesvese soruldu. “*O mahz-ı imândır*” buyurdular.

görülmektedir. Dolayısıyla vesvese kavramına yeni bir anlam yüklenmediği ancak vesvesenin imanın bir tezahürü olduğu niteliğinin ifade edildiği söylenilebilir.

2.1.2. Amelî Konularla İlgili Tanımlamalar

Amel, fıkhnın kapsamına giren bütün söz ve fiileri ifade etmektedir. Amel ile aynı kökten türeyen Muâmelât terimi ise, ibâdetler haricinde kalan ameller ile bunların hükümleri, demektir.¹⁰⁵ Bu nedenle ilgili kavramlar, ibâdet, Muâmelât ve ukûbat alt başlıkları içerisinde incelenmiştir.

2.1.2.1. İbâdet

İbâdet, kulun Allah’a karşı olan saygı ve sevgisinin neticesi olarak O’nun rızasına uygun hareket etme gayreti ve bu şekilde yaptığı irâdî davranışlar demektir.¹⁰⁶ Namaz, hac, cihad, dua ve zikir ile ilgili kavramlar ile sadaka ve hayâ kavramı bu başlık altında ele alınmıştır.

2.1.2.1.1. Namaz ile İlgili Tanımlamalar

Arapça’da karşılığı “salât” olan namaz kavramı, sözlükte “dua etmek, kulluk etmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷ İstilahta ise salât, “tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadet” anlamını ifade etmektedir.¹⁰⁸ Namaz ile ilgili, “iki asır” ve “imam” kavramlarının, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından açıklandığı görülmüştür.

2.1.2.1.1.1. İki Asr / عصران

Asr/عَصْر kelimesi sözlükte “zaman” anlamına gelmektedir. İki asır (عصران) ise gece ve gündüzü ifade etmektedir.¹⁰⁹ Bu tamlama, öğlen ve akşam anlamında da

¹⁰⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. 3, s. 16.

¹⁰⁶ Ferhat Koca, “İbâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. 19, s. 240.

¹⁰⁷ M. Yaşar Kâmioloğlu, “Namaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, C. 32, s. 350.

¹⁰⁸ Kâmioloğlu, “Namaz”, C. 32, s. 350.

¹⁰⁹ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, C. 4, s. 341; Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü’l-Lüga ve’s-Sihâhü’l-Arabî*, C. 2, s. 748; Ebü’l-Hasan Alî b. İsmâîl b. Side el-Mürsî, *el-Muhkem ve’l-muhîtü’l-a’zam*, y.y., t.y., C. 1, s. 428.

kullanılmaktadır.¹¹⁰ Cahiliye döneminde ise iki asr kelimesinin “gece ve gündüz”¹¹¹ manasında kullanıldığı tespit edilmiştir.

H.z. Peygamber (s.a.s.) bu kelime hakkında şunları ifade etmektedir:

(...) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ فِيمَا عَلَّمَنِي وَحَافِظُ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ هَذِهِ سَاعَاتٌ لِي فِيهَا أَشْغَالٌ فَمُرْنِي بِأَمْرٍ جَامِعٍ إِذَا أَنَا فَعَلْتُهُ أَجْزَأَ عَنِّي، فَقَالَ: حَافِظُ عَلَى الْعَصْرَيْنِ وَمَا كَانَتْ مِنْ لُغْنَتِنَا، فَقُلْتُ: وَمَا الْعَصْرَانِ؟ فَقَالَ: صَلَاةٌ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، وَصَلَاةٌ قَبْلَ غُرُوبِهَا.

Abdullah b. Fedâle (r.a.) babasının şöyle dediğini haber vermiştir:

Rasûlullah (s.a.s.) bana İslâm'ın hükümlerini öğretti. (Efendimizin), şu emri bana öğrettikleri arasındadır: “Beş vakit namaza devam et!” “Bu vakitlerde benim meşguliyetlerim var. Bana (çeşitli faziletleri) toplayan bir şey emret, onu yaptığım zaman bana yetsin” dedim. “İki Asr’a devam et” buyurdu. Bizim lûgatımızda bu kelime yoktu. “İki Asr nedir?” dedim. “Güneş doğmadan ve batmadan önce birer namaz” buyurdular.¹¹²

Bu rivayetten Fedâle'nin (r.a.) iki asr ifadesini bilmediği anlaşılmaktadır. Aslında iki asr ifadesi, bir Cahiliye şiirinde görüldüğü üzere “gece ve gündüz” şeklinde sözlük anlamlarında kullanılmıştır.¹¹³ Fakat Fedâle'nin (r.a.) H.z. Peygamber'in (s.a.s.) bu kelimeyle kendi bildiğinden başka bir şeyi kastettiğini anlaması ve bu sebeple iki asrın ne olduğunu sorması muhtemeldir. H.z. Peygamber, (s.a.s.) asr kelimesinin ifade ettiği “zaman” anlamını korumuştur. Bu ifadeyle sabah ve ikindi vakitlerinde kılınan namazlar, anlamını yüklemiştir. Hattâbî bu görüşü savunmaktadır. Ayrıca öncelikle beş vakit zikredilmesine rağmen daha sonra sabah ve ikindi vaktinin ifade edilmesi, bu vakitlerin gecikmesi ihtimalinin daha fazla olması, uykudan dolayı sabah namazının ve iş yoğunluğundan dolayı ikindi namazının insanlara ağır gelebileceği, her iki vaktin

¹¹⁰ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, C. 2, s. 749; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C. 4, s. 341.

¹¹¹ İmruü'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kındî, *Dîvânü İmrii'l-Kays*, Dâru'l-Ma'rife, Tab'atü's-Sânî, Beyrut, 1425/2004, s. 98.

¹¹² Ebû Dâvûd, “Salât”, (No. 428).

¹¹³ İmruü'l-Kays, *Dîvânü İmrii'l-Kays*, s. 98.

gecikmesiyle kerahat endişesinin meydana gelmesi gibi ihtimallerden dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu iki vakte vurgu yaptığı zikredilmektedir.¹¹⁴

Hadiste, beş vakit namazın kılınması hususunda bir uyarı ve namazların geçirilmemesi konusunda sakındırma bulunması sebebiyle, inzâr ve zecr üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

2.1.2.1.1.2. İmam / الإمام

İslam öncesi dönemde imam/الإمام kelimesi; “önde gelen”,¹¹⁵ anlamında kullanılmaktadır.

Ebû Hureyre rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) “imam” kelimesini şöyle tanımlamaktadır:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْإِمَامُ ضَامِنٌ، وَالْمُؤَدِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ ارْشِدِ الْأَيِّمَةَ، وَاغْفِرْ لِلْمُؤَدِّنِينَ (...)

“(...) Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: *İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil/sorumlu, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah Teâlâ'yım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!*”¹¹⁶

İmam kelimesi, İslam'dan sonra reis olsun veya olmasın “kendisine özenilen, uyulan ve kendisinin yaptığı örnek alınan”¹¹⁷ anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁸ İsmi master olan imamlık anlamındaki imâme/إِمَامَةٌ kelimesi; “ehli namaza muktedâ olmak”¹¹⁹ ve el-

¹¹⁴ Komisyon, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, çev./tsh. İsmail Lütfi Çakan, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987, C. 5, s. 41-42.

¹¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 8, s. 369; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 26.

¹¹⁶ İbn Mâce, “İkâmetü's-Salâh”, 47 (No. 981); Ebû Dâvûd, “Salât”, (No. 517); Tirmizî, “Salât”, 39 (No. 207); Benzer bir rivayet: Müslim, “Salât”, 88; Hadisin tam metni şu şekildedir: Ebû Alkame, Ebû Hureyre'yi şöyle derken dinlemiştir: Resûlullah (s.a.s.): “*İmâm ancak bir kalkandır. O oturarak namaz kılsa sizde oturarak kılın. 'Semiallahuli men hamideh' dediği vakit siz, 'Allahumme rabbenâ leke'l-hamd' deyin. Şayet yeryüzündekilerin sözü gök ehlinin sözüne tesadüf ederse o kimsenin geçmiş günahından affolunur.*” buyurdular.

¹¹⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmusu'l-Muhîd Tercümesi / el-Okyanûsu'l-basîd fî tercimetü'l-Kâmusu'l-Muhîd*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, C. 5, s. 4857.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 26.

¹¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 8, s. 468; Âsım Efendi, *Kâmusu'l-Muhîd*, C. 5, s. 4856.

imâme/الإمامة ise “nâsa takaddüm eylemek yani insanların önlerine geçmek”¹²⁰ anlamlarına gelmektedir.¹²¹

İslam’la birlikte imam kelimesinin anlam alanı genişlemiştir. Hadislerde yer yer “imam” kelimesi, özel manaları içermesi ile beraber, bazen de klavuzluk yapan, insanları kollayan, kendisine uyulan, fikhî açıdan ise namaz kıldırان, kendisine tabi olma zorunluluğu olan, manalarında kullanılmaktadır.¹²²

Metnin farklı olduğu bir başka rivayette “imam” şu şekilde açıklanmaktadır: “*İmam, kendisine uyulandır.*”¹²³ İmam kelimesinin bu hadislerde istilâhî anlamda kullanıldığı, yeni bir anlam yüklenmekten ziyade imamın temel bir özelliğinin bildirildiği görülmektedir.

Hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.s.) imam ve müezzinlerin görev ve sorumluluklarının zorluğuna dair imada bulunması, böylece görevlerini özenle yapmaları hususunda bir uyarı vermesi sebebiyle, tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı söylenebilir. İmamlara işleri hususunda muvaffakiyet ve müezzinlere de olası kusurlarından dolayı bağışlama dilemesi, yani Hz. Peygamber’in (s.a.s.) duasında onlara yer vermesi, onlar için bir müjde ifade ettiğinden hadiste tebşir üslûbunun da kullanıldığını söylemek mümkündür.

2.1.2.1.2. Hac ile İlgili Tanımlamalar

Hac kelimesi, Arapçada; “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelir.¹²⁴ Bir fıkıh terimi olarak ise, gücü yeten her Müslümanın, belli vakitler içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret ederek ve yapılması gereken bazı dini görevleri yerine getirerek gerçekleştirilen ibadete denilmektedir.¹²⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz.

¹²⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. 8, s. 468; Âsım Efendi, *Kâmusu’l-Muhît*, C. 5, s. 4856.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 12, s. 26, 27; Âsım Efendi, *Kâmusu’l-Muhît*, C. 5, s. 4856, 4857.

¹²² Buhârî, “Ezan”, 18; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, C. 1, s. 381.

¹²³ Buhârî, “Ezân”, 51 (No. 688, 689); 74 (No. 722); 82 (732, 733, 734); 128 (No. 805); “Salât”, 18 (No. 378); “Taksîru’s-Salât”, 17 (No. 1113, 1114); “Sehv”, 9 (No. 1236); Müslim, “Salât”, 77, 82, 89; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 13 (No. 846); 144 (No. 1237, 1238, 1239); Ebû Dâvûd, “Salât”, 601, 603, 604, 605; Tirmizî, “Salât”, 267 (No. 361); Nesâî, “İmâmet”, 16 (No. 791); 38 (No. 827, 829); 40 (No. 829); “İftitâh”, 30 (No. 918); “Tatbîk”, 22 (No. 1058); hadisin tam metni: Enes b. Mâlik’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.s.) ata binmişti ve attan düşmüştü, sağ tarafı incinmişti, namazlarından birini oturarak kıldı. Biz de arkasında namazımızı oturarak kıldık. Rasûlullah (s.a.s.) namazı bitirince şöyle buyurdu: “*İmam kendisine uyulandır. O ayakta kılsa siz de ayakta kılın, rûkû’a gittiğinde siz de rûkû’ edin. ‘Semiallahü limen hamideh’ deyince siz de ‘Rabbena lekel hamd’ deyin. İmam oturarak namaz kılsa siz de oturarak namazınızı kılın.*”

¹²⁴ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü’l-Lüga ve’s-Sihâhü’l-‘Arabî*, C. 1, s. 303.

¹²⁵ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. 14, s. 382.

İbrahim'e (a.s.) dayandırılan hac ibadetinin Cahiliye dönemindeki şirk karışmış vaziyetini temizlemiş ve Müslümanlara hacı öğretmiştir.¹²⁶ Bu başlık atında, hac ibadeti ile ilgili olan Zulhuleyfe, Cuhfe, Karne'l-Menâzil ve Yelemlem mahalleri ve hacı kavramı hakkındaki rivayetlere yer verilecektir.

2.1.2.1.2.1. Hacı/الحاج

Hac kelimesi sözlükte, yönelmek, bir yere sıkça gitmek anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ Cahiliye döneminde hac kelimesi bir ritüel olarak bilinen bir kavramdır. Bunun yanında insanların hac yapan birisini ziyarete gitmeyi, yönelmek anlamındaki bu kelime ile ifade ettikleri aktarılmaktadır. Sıradan bir ziyarette ise, yönelmek anlamına gelen farklı kelimeleri tercih ettikleri görülmüştür.¹²⁸ Dolayısıyla İslam öncesi dönemde, hac yapan kişiyi ziyarete giden ve hac yapmaya yönelen kimselere, hacı dendiği ifade edilebilir.

(...) عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يُوجِبُ الْحَجَّ؟ قَالَ: الزَّادُ وَالرَّاحِلَةُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا الْحَاجُّ؟ قَالَ: الشَّعْثُ، التَّفَلُّ...¹²⁹

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre: Bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda ayağa kalkarak: "...Yâ Resûlallah! Hacı(nın vaziyeti) nedir?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.s.): "*Hacı, çeşitli sıkıntılar nedeniyle vücudu kirli ve güzel kokuları kullanmayı bırakandır*" buyurdu.

Cahiliye döneminde hacının kimlere dendiğine açıkça rastlanılamamışsa da kelimenin kökünden yola çıkarak hacı kelimesinin İslam öncesindeki hac ritüelini yerine getiren kimse olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hacı kavramına yeni bir anlam getirmediği söylenebilir Ancak hacda dikkat etmesi gereken bazı hususları tanımlama üslûbuyla Müslümanlara bildirdiği anlaşılmaktadır.

¹²⁶ Abdülkerim Özaydın, "Hac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. 14, s. 389.

¹²⁷ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve 's-Sihâhü'l-'Arabî*, C.1, s. 303.

¹²⁸ Çelik, Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Döneminde Kullanılışları, s 19.

¹²⁹ İbn Mâce, "Menâsik," 6 (No. 2896); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4 (No. 2998).

2.1.2.1.2.2. Zulhuleyfe, Cuhfe, Karne'l-Menâzil ve Yelemlem / الْجُحْفَةُ، دَا الْحُلَيْفَةِ، يَلْمَلَم، قَرْنَ الْمَنَازِل

İslam'dan önce Cahiliye döneminde arapların hac yapmak için ihrama girdiği bilinmektedir.¹³⁰ Fakat hangi bölgelerde ihrama girildiğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslam'da mîkat yerleri olarak belirlediği bölgeler hakkında aşağıdaki rivayette şu şekilde zikredilmektedir:

(...) قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ دَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنَازِلِ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلْمَلَمَ، هُنَّ لَهُنَّ، وَلِمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ، مِمَّنْ أَرَادَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، وَمَنْ كَانَ دُونَ ذَلِكَ فَمِنْ حَيْثُ أَنْشَأَ، حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine ahâlîsi için Zulhuleyfe'yi, Şâm (Mısır, Mağrib) ahâlîsi için Cuhfe'yi, Necd ahâlîsi için Karne'l-Menâzil mevkiğini, Yemen ahâlîsi için Yelemlem'i mîkada (ihrama girme) ta'yîn etti. Bu yerler, hacc ve umre yapmak isteyen bu memleketlerin ahâlîleri ile diğer memleketlerin halkından yolları bu yerlerden geçen kimselerin mîkatlarıdır.” (...)¹³¹

Hadiste zikredilen Zulhuleyfe, Cuhfe, Karnel-Menâzil ve Yelemlem bölgelerinin İslam'dan önce de bu isimle mi anıldığı, eğer bu isimler ile biliniyorsa İslam'dan önceki dönemde de mîkat yerlerinin kesin olarak bilinip bilinmediği hakkında bir malumat elde edilememiştir. Fakat Cahiliye toplumunun inanç ve ritüel değerlerini inceleyen bazı çalışmalarda, Cahiliye Arap kültüründeki hac ritüellerinde bilinen belli mekanlarda, mevcut üzerlerinde bulunan elbiselerle günah işlenmesinden dolayı çıkarılarak ihrama girildiği hakkında adet haline gelmiş bir uygulama olduğu ifade edilmektedir. Kesin olarak söylenemese de İslam öncesi hac ritüellerinde mîkat alanlarının aynı olması ihtimali gözükmemektedir. Cahiliye hacı adaylarının haccın yanında umrede de ihrama girdikleri kuvvetle ihtimal, uygulanan bir ritüel olduğu bilinmektedir.¹³² Bunun yanında

¹³⁰ Emrah Dindi, “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 21, S. 1, 2017, s. 586; Ayşenur Kotan, “İslam Öncesinde Umre ve Hac İbâdeti”, *19 Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Samsun, 2021, s. 24, 25.

¹³¹ Buhârî, “Hacc”, 7 (No. 1524); 9 (No. 1526); 11 (No.1529); 12 (No. 1530); “Cezâu's-Sayd”, 18 (No. 1845); Müslim, “Hac”, 12 (No. 1181).

¹³² Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arabi Kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, Tab 'atü'r-Râbi 'a, 1422-2001, C. 11, s. 374, 392, 395.

İslam sonrası hac ve umre menasikinde uygulanan ihrama bürünme ritüelinin, Kureyşlilere dayandırıldığı ve uygulamaya koyulduğu bilinmektedir.¹³³

Bu bilgilerden yola çıkarak Zulhuleyfe, Cuhfe, Karnel-Menâzil ve Yelemlem bölgelerinin, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından hac ve umre ibadetlerini yerine getirmek için ihrama girilecek yerler olduğu ifade edilmiş; bu bölgelere dini bir özellik kazandırılmıştır.

2.1.2.1.3. Cihad ile İlgili Tanımlamalar

Cihad kelimesi Arapça “cehd” kökünden türemiştir. Cehd, “güç ve gayret sarfetmek” anlamlarına gelmektedir.¹³⁴ İslâmî literatürde genel manada cihad ise, dinî emirleri öğrenip onlara göre yaşamaya çalışmayı ve başkalarına öğretmeyi; iyiliği öğütleyip kötülüklerin önünde geçmeye gayret etmeyi; insanlara İslâm’ı tebliğ etmeyi; kişinin kendi nefesine ve dış düşmanlara karşı mücadele vermesini ifade etmektedir.¹³⁵ Cihad, bir fıkıh terimi olarak daha çok “gayrimüslimlerle savaşmayı”; tasavvuf terimi olarak ise nefs-i emmâreyi yenme gayreti” olarak kullanılmıştır.¹³⁶ Cihadla ilgili olan muhâcir, şehit ve mücâhit kavramlarının tanımlandığı rivayetler, bu başlık altında incelenmiştir.

2.1.2.1.3.1. Muhâcir / الْمُهَاجِر

Muhâcir sözlükte, “bulunduğu yeri terk ederek başka bir bölgeye yerleşmek” anlamına gelmektedir.¹³⁷ Daha genel bir ifadeyle, başka bir bölgeye göç eden kimselere muhacir denilmiştir.¹³⁸ Araplar muhâcir kelimesini, bedevilerin yaşadıkları çöl bölgesinden şehirlere gitmeleri anlamında kullanmışlardır.¹³⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.) ise muhacir kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, C. 15, s. 255; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, h. 1420, C. 5, s. 39-41; Alî, *el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arabi Kable'l-İslâm*, C. 11, s. 347 vd.; Dindi, “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, s. 591; Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Mekke Toplumlarda Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları”, *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, 2011, s. 155.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, C.3, s. 134.

¹³⁵ Ahmet Özel, “Cihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 7, s. 527.

¹³⁶ Özel, “Cihad”, C. 7, s. 527.

¹³⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C.14, s. 397.

¹³⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 14, s. 397.

¹³⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 14, s. 397.

(...) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ.

Abdullah b. Ömer (r.a.) rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) muhâciri şu şekilde tanımlamaktadır: “Müslüman, dilinden, elinden Müslümanların selamette kaldığı kimsedir. Muhâcir de Allah Teâlâ’nın nehy ettiklerini terk edendir.” Başka bir hadiste muhâcir, hataları ve günahları terk eden kimse¹⁴⁰ olarak tanımlanmıştır.¹⁴¹

Muhâcir kelimesi İslam öncesinde yalnızca kişinin yaşadığı yeri terk etmesi anlamında kullanılırken Hz. Peygamber (s.a.s.) kelimeyi önceki anlamından koparmadan Müslüman bir kimsenin vasfı olarak Allah Teâlâ’nın yasakladıklarını terk eden, şeklinde tanımlamış ve kelimeye dinî bir anlam kazandırmıştır. Burada insanın elinden ve dilinden gelebilecek zararlar zikredilmeden, genel bir ifade kullanılması, hadiste cevâmiu’l-kelim üslûbunun kullanıldığı göstermektedir.

2.1.2.1.3.2. Mücâhid / المُجَاهِد

Cihad kelimesi, “cehd” ve “cühd” köklerinden gelmektedir. Sözlükte “güç ve gayret sarfetmek, sıkıntıya katlanmak, amelde mübâlağa etmek, zahmet çekmek” manalarını kuşatmaktadır.¹⁴² Bu kelime, Cahiliye döneminde sözlük anlamıyla kullanılmıştır.¹⁴³ Bu fiilinden türeyen mücâhid kelimesinin, Cahiliye döneminde açıkça ne anlamına geldiğine ulaşılamamıştır. Fakat جهد fiilinin anlamından yola çıkarak Arapların mücahid kavramı için “sıkıntıya, meşakkate katlanan, güç ve çaba sarfeden kimse” anlamında kullanmaları muhtemeldir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) cihâd kavramı için şunları söylemiştir:

(...) كُلُّ مَيِّتٍ يُخْتَمُ عَلَى عَمَلِهِ إِلَّا الَّذِي مَاتَ مُرَابِطًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّهُ يُنْمَى لَهُ عَمَلُهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَيَأْمَنُ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ.

¹⁴⁰ İbn Mâce, “Fiten”, 2 (No. 3934); Buhârî, “İmân”, 4 (No. 10); “Rikâk”, 26 (No. 6484); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 2481; Nesâî, “İmân ve Şerâih”, 9 (No. 5006).

¹⁴¹ Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh*, terc. Ahmat Naim ve Kamil Miras, DİB Yayınları, Ankara, 2019, C. 2, s. 41.

¹⁴² Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. 1, s. 268-269; Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, Dâru’l-Kalem, Dımeşk, h. 1412, s. 209; Çelik, Kur’ân-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliyye Dönemindeki Kullanılışları, s. 44;

¹⁴³ Çelik, Kur’ân-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliyye Döneminde Kullanılışları, s. 44.

Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Mûcâhid, nefsinin isteklerine karşı cihâd ederek günahlardan uzak durmak için mücadele eden kimsedir.*”¹⁴⁴

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) mücahid kelimesini, kök anlamından koparmadan tanımladığı görülmektedir. Genel anlamda sıkıntıya katlanan, zahmet çeken ve güç ve gayret gösteren kimse anlamına gelen mücahid kelimesini Hız. Peygamber, (s.a.s.) düşmanla savaş ile nefisle savaş arasında kıyaslama yaparak nefisle yapılan savaşın/mücadelenin hakiki savaş olduğunu ve düşmanla yapılan savaştan daha zor olduğunu ifade etmektedir. Hız. Peygamber (s.a.s.) mücahit kelimesini, güç ve gayret göstermek, sıkıntıya katlanmak suretiyle nefsinin isteklerine ve günahlara karşı mücadele eden kimse¹⁴⁵ şeklinde açıklayarak kelimeye manevî bir boyut kazandırmıştır.

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) nefsin isteklerini, yapılması doğru olmayan davranışları zikretmeden, pek çok arzu ve fiili kapsayıcı bir ifade kullanması, hadiste cevâmiu’l-kelim üslubunun olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, nefsiyle cihad edenlere de mücahid dendiğine göre, cihat eden mücahit kimsenin alacağı mükâfatlara, bu kimselerin de vâkıf olacağı dolaylı yönden anlaşılacağından, hadiste tebşir üslubunun da kullanıldığı söylenebilir.

2.1.2.1.3.3. Şehit / شهيد

Ş-h-d / شهد fiilinden türetilmiş ve isim olan “şehit” kelimesi sözlükte, kesin bir şekilde haberi veren, hazır, şahitlik eden anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁶ Şehit kelimesinin, Cahiliye şiirlerinde bir yerde geçtiği tespit edilmiştir. Burada “saldırıya tanıklık eden, savaşa katılan” manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴⁷ شهد fiili de birçok beyitte “savaşa katılmak, tanık olmak” şeklinde geçmektedir.¹⁴⁸

Şehit kavramının geçtiği hadislerden birinde, Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hız. Peygamber (s.a.s.) şehidi şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁴⁴ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihâd”, 2 (No. 1621).

¹⁴⁵ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, C. 5, s. 19.

¹⁴⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. 3, s. 398.

¹⁴⁷ Abdu’l-Hamîd el-Ferâhî, *Müfredâtü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî, Dâru’l Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 2002, s. 197; Musa Yıldız ve Ayşe İspir Kurun, “Cahiliye Şiirlerinden Kur’an Metnine “Şehit” Teriminin İçerdiği Anlamlar”, *Eskiye Dergisi*, S. 40, 2020, s. 250;

¹⁴⁸ Ferâhî, *Müfredâtü’l-Kur’ân*, s. 197; Yıldız ve Kurun, “Cahiliye Şiirleri”, s. 250, 251.

(...) مَا تَعُدُّونَ الشَّهِيدَ فِيكُمْ؟ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، قَالَ: إِنَّ شُهَدَاءَ أُمَّتِي إِذَا لَقِلِيلٌ، قَالُوا: فَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: مَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي الطَّاعُونَ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ مَاتَ فِي الْبَطْنِ فَهُوَ شَهِيدٌ، قَالَ ابْنُ مِقْسَمٍ: أَشْهَدُ عَلَى أَبِيكَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ أَنَّهُ قَالَ: وَالْغَرِيقُ شَهِيدٌ.

“Şehit hakkında siz kendi aranızda ne dersiniz?” diye sordu. Onlar: “Şehitlik, Allah yolunda öldürülmektir” dediler. Hz. Peygamber: (s.a.s.) “O zaman benim ümmetimin şehîtləri gerçekten azdır. Kim Allah yolunda (cihatta) katledilirse, o kimse şehittir. Kim Allah yolunda ölürse o kimse şehittir. Karın hastalığıyla ölen kimse şehittir ve veba hastalığıyla ölen kimse şehittir” buyurdu.¹⁴⁹

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) sahabeye, şehidin kim olduğunu sorması üzerine sahabenin “Allah yolunda öldürülmektir” şeklinde cevap vermesi, şehit kelimesinin İslamî bir anlam kazandığını göstermektedir. Şehit kelimesinin, Cahiliye dönemi şiirlerinde yalnızca “savaşa katılan, savaşa şahitlik eden” anlamında kullanıldığı görülmüştür. İslam’la birlikte ise Allah yolunda savaşa katılıp canını bu uğurda veren kimseye denilmiştir.¹⁵⁰ Dolayısıyla kavramın İslam öncesi ve sonrası kullanımındaki ortak nokta, şahit olmaktır. Farkı ise, Cahiliye döneminde kişinin savaşın kendisine bizzat katılmasından dolayı savaşa tanıklık etmesi anlamında kullanılırken; İslam’da, Allah Teâlâ’yın ve meleklerin kişinin Allah yolunda can verdiğine tanıklık etmesi¹⁵¹ şeklinde kullanılmasıdır.¹⁵²

Ayrıca Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) şehit kelimesini açıklarken soru sorma metodunu kullanması sebebiyle hadiste isticvâb üslûbunun olduğu söylenebilir.

¹⁴⁹ Müslim, “İmâre”, 165; İbn Mâce, “Cihâd”, 17 (No. 2803, 2804); “Cenâiz”, 61 (No.1613); Tirmizî, “Cenâiz”, 66 (No. 1063).

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Fatih Büyükyıldız, “Hadislerde Şehitlik Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum, 2010.

¹⁵¹ Allah yolunda ölen kimselere “şehit” denilmesinin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 2009, C. 1, s. 212; C. 3, s. 127, 128, 631; Yıldız ve Kurun, “Cahiliye Şiirleri”, s. 248-249.

¹⁵² İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, s. 465-468.

2.1.2.1.4. Duâ ve Zikir ile İlgili Tanımlamalar

Duâ kelimesi sözlükte, “istemek, çağırmak, talep etmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵³ İslami literatürde duâ, kulun Yaratıcısı karşısında, acziyetini dile getirmesi, sevgi ve tâzim duygularıyla lutûf ve yardımını istemesini ifade eder.¹⁵⁴ Zikir kelimesi ise sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamlarını ifade etmekte olup¹⁵⁵ dînî literatürde “Allah Teâlâ’yı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” manasında kullanılır.¹⁵⁶ Duâ ve zikir ile doğrudan ilişkili olan Kur’an ve müfridûn kavramlarının yer aldığı rivayetler burada açıklanacaktır.

2.1.2.1.4.1. Duâ/الدُّعَاءُ

Duâ kelimesi sözlükte “çağırmak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁷ Cahiliye döneminde duâ, sözlük anlamıyla ilişkili olarak “Allah’tan yardım istemek” şeklinde bilinen anlamda kullanılmaktaydı. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) dedesi, Abdulmuttalib’in Mekke müşriklerini toplayarak Kâbe’de Ebrehe’nin ordusunun yenilgiye uğraması için Allah’tan yardım dilemesi ve oğlu Abdullah’ı kurban etmemek için Kâbe’de Hübel putunun önünde okları çektiği esnada Allah’a dua etmesi örnek verilebilir.¹⁵⁸

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise duayı şöyle nitelemiştir:

(...) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ ابْنِ لَهْيَعَةَ.

Enes b. Mâlik’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Duâ ibadetin iliği, beyni ve özüdür.*”¹⁵⁹ Bir başka hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Dua, ibadetin kendisidir*”¹⁶⁰ buyurmuştur.

¹⁵³ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga*, C. 2, s. 279; Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhu'l-Arabî*, C. 6, s. 2337; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, s. 1282.

¹⁵⁴ Osman Cilacı, “Dua”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C.9, s. 529.

¹⁵⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 11, s. 377.

¹⁵⁶ Reşat Öngören, “Zikir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 409.

¹⁵⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekayisü'l-lüga*, C. 2, s. 279; Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, s. 2336; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 4, s. 363.

¹⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *es-Sîre*, nşr., Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988, s. 91, 96, 113.

¹⁵⁹ Tirmizî, “Deavât”, 2 (No. 3371).

¹⁶⁰ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur’ân”, 41 (No. 3247); 3 (No. 2969); “Deavât”, 2 (No. 3372); Müslim, “Sıyâm”, 145; İbn Mâce, “Duâ”, 1 (No. 3828).

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) dua kavramını Cahiliye döneminde de kullanıldığı şekilde, Allah'tan istemek, anlamında kavram olarak ifade ettiğı görölmektedir. Bu hadiste, önemini belirtmek açısından duayı, ibadetin özü, ibadetin kendisi olarak nitelemiştir. Dolayısıyla dua kavramı Cahiliye dönemindeki Allah'tan yardım isteme şeklindeki dînî anlamını korumuş ancak İslam'la birlikte kazandığı nitelikler Hız. Peygamber (s.a.s.) tarafından eklenmiştir.

2.1.2.1.4.2. Kur'ân / قُرْآن

Kur'ân kelimesi ile ilgili İslam ulemâsının çeşitli görüşleri vardır. Kur'an kavramının anlamına dair görüş farklılıklarının oluşmasında, Kur'an kelimesinin hemzeli veya hemzesiz olarak değerlendirilmesi etkili olmuştur. Kökünü hemzeli “k-r-a” (قرأ) olarak kabul edenler “tilavet” anlamına, hemzesiz (قرن) şeklinde kabul edenler ise “bir şeyi diğer başka bir şeye yakınlaştıırıp bitiştirmek” (toplamak) manasında yorumlamaktadır.¹⁶¹ Kur'an kelimesinin Cahiliye şiirlerinde kullanımına ise rastlanılmamıştır.

İslam sonrası bambaşka bir mana kazanan Kur'an lafzı bir hadiste şu şekilde açıklanmaktadır:

(...) وَهُوَ الْفَصْلُ لَيْسَ بِالْهَزْلِ، مَنْ تَرَكَهُ مِنْ جَبَّارٍ قَصَمَهُ اللَّهُ، وَمَنْ ابْتَغَى الْهُدَى فِي غَيْرِهِ أَضَلَّهُ اللَّهُ، وَهُوَ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِينُ، وَهُوَ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ، وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ، هُوَ الَّذِي لَا تَزِيغُ بِهِ الْأَهْوَاءُ، وَلَا تَلْتَبِسُ بِهِ الْأَلْسِنَةُ، وَلَا يَشْبَعُ مِنْهُ الْعُلَمَاءُ، [ص:173] وَلَا يَخْلُقُ عَلَى كَثْرَةِ الرَّدِّ، وَلَا تَنْقُضِي عَجَابُهُ، هُوَ الَّذِي لَمْ تَنْتَهِ الْجَنُّ إِذْ سَمِعْنَهُ حَتَّى قَالُوا: {إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ} [الجن: 2] مَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ، وَمَنْ عَمِلَ بِهِ أُجِرَ، وَمَنْ حَكَمَ بِهِ عَدَلَ، وَمَنْ دَعَا إِلَيْهِ هَدَى إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ خُذْهَا إِلَيْكَ يَا أَعُورُ.

Hâris'den (r.a.) nakledilen rivâyete göre, Hız. Ali, (r.a.) Hız. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: “(...) O, hak ile batılı birbirinden ayıran kesin bir hüküm olup malayani değildir. Her kim zorbalık yaparak ondan uzaklaşırsa Allah onun işini bitirir. Her kim de doğru yolu o Kur'ân'dan başkasında ararsa, Allah onu sapıklığa düşürür. O, Allah Teâlâ'yın sağlam ipidir ve hikmet dolu sözleridir. O, sırât-ı

¹⁶¹ Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru İhyâ/Dâru'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan, 1376/1957, C. 1, s. 277-280.

*müstakîmdir. O Kur'ân, arzu ve isteklerin bozmadığı, dillerin karışıklığa düşüremediği, ilim adamlarının kendisinden doyamadığı, fazla tekrarlamakla eskimeyen ve bıkkınlık vermeyen, hayranlık veren yönleri, bitip tükenmeyen öyle bir kitaptır ki; Cinlerden bir grup onu dinleyince şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: 'Biz ne güzel bir Kur'ân dinledik, doğruyu eğriden ayırt etme bilincine ulaştıran bir Kur'ân ve böylece ona iman ettik. Artık bundan sonra Rabbimizden başkalarına ilahlık yakıştırmayacağız.'*¹⁶²

Hadiste, Kur'an lafzının doğrudan ilahi bir kitap olduğu vurgulanmıştır. Şârihlerin, Kur'an'a uyulması ya da uyulmaması veya terk edilmesi hakkında görüşlerini beyan etmeleri¹⁶³ dikkate alındığında, Kur'an lafzının sözlük anlamından farklı olarak tanımlanarak anlamının tamamıyla değiştiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an lafzına, dînî ve husûsî bir mana kazandırmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kelimeleri nasıl İslamileştirdiğinin en bariz göstergelerinden biri olarak Kur'an kavramı gösterilebilir.

Hadiste Kur'an'dan uzaklaşan ve doğru yolu ondan başkasında arayan kimselerin, haktan uzaklaştırılacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu davranışlardan uzak durulması konusunda ilâhî bir uyarı ve sakındırma söz konusu olduğundan, hadiste inzâr, zecr ve tağlîz üslûbunun kullanıldığını söylemek mümkündür.

2.1.2.1.4.3. Müfrîdûn / المُفْرِدُونَ

“Müfrîdûn” kelimesi, “tek, yalnız olmak, tekil, tekleşmiş” anlamında olan f-r-d/فرد kelimesinden türemiştir.¹⁶⁴ Bu kökten türeyen kelimeler; ayırmak, uzak tutmak, seçmek, yalnız başına yapmak, yalnızlık, uzlet, izolasyon gibi anlamlara gelmektedir. Müfrîdûn ise sözlükte; uzlete çekilmiş, yalnızlaşmış, ibâdete çekilmiş vb. manalara gelmektedir.¹⁶⁵ Geniş araştırma yapılmasına rağmen İslam öncesi dönemde müfrîdûn kelimesinin kullanıldığı tespit edilememiştir.

Ebû Hureyre (r.a.) rivayetiyle Hz. Peygamber, (s.a.s.) müfrîdûn hakkındaki hadisi şöyledir:

¹⁶² Cin, 72/ 1-2; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 14 (No. 2906).

¹⁶³ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 3, s. 224-227.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C.3, s. 332

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 3, s. 333; C. 5, s. 249.

(...) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَبَقَ الْمُفْرِدُونَ، قَالُوا: وَمَا الْمُفْرِدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الْمُسْتَهْتَرُونَ فِي ذِكْرِ اللَّهِ، يَضَعُ الذِّكْرَ عَنْهُمْ أَنْثَالَهُمْ فَيَأْتُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خِفَافًا.

H. Peygamber (s.a.s.), “Müfridûn olanlar geçip gitti.” buyurmuştur. Bunun üzerine ashâb, “Ey Allah Teâlâ’nın Resûlü! Müfridûn kimlerdir?” diye sormuş, Resûlullah (s.a.s.) de: “Allah Teâlâ’yı uzun zaman uyumadan zikrederler; zikir de onlardaki ağırlığı kaldırır böylece kıyamet gününde hafiflemiş ve yüklerinden kurtulmuş olarak gelirler.” buyurarak müfridûn kelimesini açıklamıştır.¹⁶⁶

Başka bir hadiste H. Peygamber’e (s.a.s.) müferridûn/المُفَرِّدُونَ kimlerdir? diye sorulduğunda H. Peygamber; (s.a.s.) “Allah Teâlâ’yı çok fazla zikreden erkek ve kadınlar”¹⁶⁷ şeklinde cevap vermiştir. Nitekim bazı hadislerle dayanılarak, Allah Teâlâ’nın (c.c.) çokça zikredilmesi gerektiği vurgulanmakta ve daimi zikretme neticesinde nefsin zulmetinden ve işlenilen günahlardan uzaklaşılacağı, böylece ruh ve kalple Allah arasında bir nisbet meydana geleceği ifade edilmektedir.¹⁶⁸

Müfridûn kelimesinin Cahiliye dönemindeki kullanımına rastlanmadığından, kelimenin sözlük anlamı ile bir mukayese yapılacak olursa, zikredilen iki hadis dikkate alındığında “müfridûn” kelimesinin, dînî bir anlam kazanarak kavramlaştığını söylemek mümkündür. Nitekim sözlükte, tek, yalnız olmak anlamlarına gelen müfridûn kelimesi, H. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla Allah Teâlâ’yı zikreden kimseler şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Nitekim zikir, Allah Teâlâ’yı dille tesbih ve tekbir ederek övmek; nimetlerini hatırlamak; bunları kalple hissetmek; kulluğun sorumluluklarını akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve tövbede bulunmak, kozmolojik âyetler üzerinde düşünmek şeklinde kişinin bizzat kendisinin yapacağı bir ibadettir. Müfridûn terimi, İslam literatüründeki bazı kaynaklarda, zikretmenin faziletleri bağlamında özellikle tasavvuf alanındaki bazı eserlerde¹⁶⁹ Allah Teâlâ’yı çok zikredenler, tefrid ehli veya müfredler¹⁷⁰ olarak tabir edilmektedir.

Üslûp bakımından ilgili hadiste, Allah Teâlâ’yı zikreden kimselerin, kıyamet gününde yüklerinden kurtulmuş olarak gelecekleri müjdelendiğinden, H. Peygamber’in (s.a.s.) tebşir metodunu kullandığı ifade edilebilir.

¹⁶⁶ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 128 (No. 3596).

¹⁶⁷ Müslim, “Zikr”, 4, 54.

¹⁶⁸ Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Davudi ve Ahmet Yıldırım, Ümran Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 69, 300.

¹⁶⁹ Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 52, 69, 300.

¹⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 451.

2.1.2.1.5. Diğer Konularla İlgili Bazı Tanımlamalar

2.1.2.1.5.1. Sadaka/الصَّدَقَة

Sadaka kelimesi sözlükte yalan anlamına gelen “kizb”in (yalancılık) zıddı olan “sıdk” (doğruluk) kelimesinden türemiştir.¹⁷¹ Sıdk kelimesi ve onun farklı türevleri “mükemmellik, söz ve davranış gibi hususlarda güçlü olmak” anlamlarına sahiptir.¹⁷² Bu kelimenin Cahiliye döneminde ifade ettiği anlama, klasik sözlüklerde ulaşamamıştır. Bu durum, “sadaka” kelimesinin İslam’la birlikte kullanılmaya başlandığını düşündürmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kelimeyi, kavram olarak kullanmış ve şöyle nitelemiştir:

(...) عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ...وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ...

Ebû Malik’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resulullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “...*Sadaka bir burhandır...*”¹⁷³

Sadaka kelimesi sözlük anlamı itibariyle doğruluk veya mükemmellik, kemalât anlamlarını taşıırken Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kelimeyi, Kur’an’ın kavramlaştırdığı anlamda kullanmış ve Karadâvî’nin ifadesiyle “imanda doğruluğun, ahireti tasdik bir delili” anlamına gelen “burhan” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷⁴ Hadiste sadaka kelimesinin kavram olarak kullanıldığı, dolayısıyla yeni bir anlam yüklenmediği ancak var olan kavramın bir niteliğinin belirtildiği görülmektedir.

2.1.2.1.5.2. Hayâ/الحَيَاءُ

Hayâ kelimesi sözlükte, utanma, terbiye, edep, çekingenlik, (hatadan) dönme, tövbe gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁵ Cahiliye dönemine ait şiirlerden, Arapların sahip olduğu hayâ anlayışına dair bilgi edinilmektedir. Nitekim Cahiliye döneminde, örtünmesi gereken yerlerini örten, toplum içerisinde vakarla hareket eden, yolda yürürken önüne bakan, yabancılarla konuştuğunda sözü kısa kesen ve iffeti konusunda

¹⁷¹ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihahü'l-'Arabî*, C.4, s. 1505.

¹⁷² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, C. 5, s.56.

¹⁷³ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Deavât”, 86 (No. 3516).

¹⁷⁴ Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, Müessesü'r-Risâle, Beyrut, 1973, s. 41.

¹⁷⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, C. 3, s. 399.

eşine güven veren kimsenin; hayâlî bir kadın olarak tasvir edildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁶
Hz. Peygamber (s.a.s.) ise hayâyı şöyle vafsetmiştir:

(...) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اسْتَحْيُوا مِنْ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ». قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَسْتَحْيِي وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، قَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ، وَلَكِنَّ الْإِسْتِحْيَاءَ مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى، وَالْبَطْنَ وَمَا حَوَى، وَلْتَذْكُرِ الْمَوْتَ وَالْبِلَى، وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ اسْتَحْيَا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَيَاءِ.

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’tan gereği biçimde hayâ edin!” Bunun üzerine “Ey Allah Teâlâ’nın Peygamberi!” dedik, “Zaten; hayâlî davranıyoruz elhamdülillah!” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “O sizin anladığınız utanma hissi değildir! Allah’tan gereği biçimde hayâ etmek demek; baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karının içerisine aldığı organları her türlü günah ve haramlardan korumak, ölümü ve toprak altında çürümeyi daima hatırlamaktır. Ahireti isteyen dünyanın süsünü bırakır. Kim bu şekilde davranırsa Allah’tan gereği biçimde hayâ etmiş olur.”¹⁷⁷

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayâ kelimesine terbiye, edep, utanma ve çekingenlik gibi sözlük anlamlarından farklı olarak her türlü günah ve haramlardan korunmak, ölümü ve ölüm sonrasında insanın bedeninin çürüyeceğini devamlı olarak hatırlamak şeklinde yeni anlam yüklemiş ve bu kelimeyi kavramlaştırmıştır. Dolayısıyla hayâ kelimesinin İslâmî bir anlam kazandığı söylenebilir.

Hadiste günah ve haramlardan sakındırma ve ölüme dair bazı hususların hatırlanması gerektiği ifade edilerek dolaylı bir biçimde uyarı yapılmaktadır. Dolayısıyla hadiste inzar ve zecr üslûbunun kullanıldığı söylenilebilir.

2.1.2.2. Muâmelât

Muâmelât kavramına, fihkin gelişimine ve bakış açılarına bağlı olarak farklı anlamlar yüklenmiştir. Geniş anlamda Muâmelât, fihkin ibadetler dışında kalan

¹⁷⁶ İbrahim Fidan, “Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* C. 19, s. 49, 2016, s. 298.

¹⁷⁷ Tirmizî, “Sıfâtü’l-Kıyâme”, 22 (No. 2458).

bölümünü ifade etmektedir. Dar anlamda ise daha çok mal varlığı ile ilgili hükümleri açıklayan terime denmektedir.¹⁷⁸

2.1.2.2.1. Ahkâm ile İlgili Tanımlamalar

Hüküm kelimesinin çoğulu olan ahkâm kelimesi,¹⁷⁹ fıkıh, nahiv ve diğer ilimlerde “kâide” anlamlarında kullanılmış olan, kapsamı geniş bir kavramdır. Fıkıh literatüründe fıkıh usulü âlimlerine göre ise hüküm, mükelleflerin fiilleri ile ilgili ilahi hitabı ifade etmektedir.¹⁸⁰ Günah ve bid‘at kavramlarının tanımlandığı rivayetler, ahkâm ile ilgili olmaları sebebiyle burada açıklanacaktır.

2.1.2.2.1.1. Bid‘at / بِدْعَة

Sözlükte, benzeri olmaksızın yapıp ortaya koymak, icat etmek ve inşa etmek anlamlarına gelen “bid‘at” kelimesi, البدع kelimesinden türemiştir.¹⁸¹ Cahiliye döneminde, “herhangi bir şeyde ilk olan şey” anlamında kullanılmıştır. Nitekim Araplar; “*bu durumdaki ilk kişi sen değilsin*” anlamına gelen لست ببدع في كذا وكذا ifadesini veya “*bu işi ilk yapan odur*”¹⁸² anlamında المرء في هذا الأمر kalıbını kullanmışlardır.¹⁸³ Yine “*Ben önemli işleri bozan vekillerin ilki değilim*”¹⁸⁴ dizesi de kelimenin “ilk”, anlamında kullanıldığını pekiştirir niteliktedir.

Hiz. Peygamber’den (s.a.s.) nakledilen bir rivayet şöyledir:

(...) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِنَّمَا هُمَا اثْنَتَانِ، الْكَلَامُ وَالْهَدْيُ، فَأَحْسَنُ الْكَلَامِ كَلَامُ اللَّهِ، وَأَحْسَنُ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ، أَلَا وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ، فَإِنَّ شَرَّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ (...) "

¹⁷⁸ Bilal Aybakan, “Muâmelât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2020, C. 30, s. 316.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C.12, s. 141.

¹⁸⁰ Ahmet Özel, “Ahkâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C.1, s.550.

¹⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C.8, s.6.

¹⁸² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü’l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Beyrut, 1987, C. 1, s. 298.

¹⁸³ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüga*, C. 1, s. 298; İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, C. 1, s. 209; Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü’l-Lüga ve’s-Sihâhü’l-‘Arabî*, C. 4, s. 1183, 1184; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-A’zam*, C. 3, s. 33; Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-Münîr fî Garîbi’l-Şerhi’l-Kebîr*, el-Mektebetü’l-‘Alemiyye, Beyrut, (t.y.), C. 1, s. 38; Zehra İslamoğlu, “B-R-E” ve “B-D-‘A” Köklerinin Semantik Analizi, *AÜ SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2016, s. 75.

¹⁸⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, C. 2, s. 54.

Abdullah b. Mesud'dan (r.a.) gelen bu rivayette Rasûlullah (s.a.s); “*Sözün en hayırlısı, Allah Teâlâ’nın kitabıdır. Yolların en hayırlısı, Muhammed’in (s.a.s.) yoludur. İşlerin en kötüsü, sonradan ortaya çıkarılmış olan bid’atlardır. Her bid’at, dalâlettir, sapıklıktır (...)*” buyurmuştur.¹⁸⁵

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) dinde icad edilen; bir diğer ifadeyle Allah ve Rasûl’ün getirdikleri dışında bir “ilk” olarak ortaya çıkan her şeyi bidat olarak tanımlaması, “bid’at” kavramının Cahiliye dönemindeki anlamıyla bağlantılı olarak kelimeye yeni bir anlam kazandırdığını göstermektedir. Önceleri herhangi bir şeyin ilki için bid’at denilirken, Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla, İslam’da olmayan bir şeyin ilki veya ilk olarak icat edilen şeyler, şeklinde dini bir anlam kazanmış ve bid’at kelimesinin anlamı, İslam merkezinde hususileştirilmiştir.

İmam Şâfiî’nin; bid’at kavramını dini alanda, bid’ati mezmûme (kötü-sapıklık) ve bid’ati memdûha (güzel-övgüye layık) olmak üzere iki kısma¹⁸⁶ ayırması, bid’at kelimesinin terimleştğini kanıtlar niteliktedir. Buna ek olarak Kastallânî’nin de “bid’at”ı; geçmişte örneği olmadığı halde yapılan her türlü iş, manasında açıkladığı nakledilmiştir.¹⁸⁷

Hadiste uyarı niteliğinde, dine sonradan katılan şeylerden sakınılması gerektiğinin vurgulanması ve bunların şer işler olduğunun ifade edilmesi, zecr, tağlîz ve inzâr üslûbunun kullanıldığını göstermektedir.

2.1.2.2.1.2. Günah / الإثم

“İsm” kelimesi sözlükte, “kutsala karşı yapılan hata, kusur” anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁸ Bu kelime Cahiliye döneminde de “ceza gerektiren bir fiil” anlamında kullanılmıştır. Nitekim İmrü’l-Kays’ın “*Bugün, Allah indinde günah olmaksızın ve herhangi biri tarafından rahatsız edilmeden tek başıma içeceğim*”¹⁸⁹ dizelerinde bu anlam fark edilmektedir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise “ism” kavramını şöyle tarif etmiştir:

¹⁸⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7 (No. 46); Nesâî, “Salâtü’l-Iydeyn”, 22 (No. 1575).

¹⁸⁶ Hatipoğlu, *Süneni İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, C. 1, s. 69.

¹⁸⁷ Hatipoğlu, *Süneni İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, C. 1, s. 69.

¹⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C.12, s.5; Vecihi Sönmez, “İslam İnancında Günah Kavramı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 28, S.1, 2017, s. 44.

¹⁸⁹ İmrü’l-Kays, *Dîvânü İmrü’l-Kays*, s. 173.

(...) سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ فَقَالَ: الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ، وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ.

Nevvâs b. Sem'an'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Bir adam Rasûlullah’a (s.a.s.) sevap ve günah nedir?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.) de şöyle buyurdu: “*Birr, iyilik (sevap), iyi Müslüman olmak demek; güzel ahlaklı olmak demektir. Günah ise, içini tırmalayan ve insanların bilmelerini istemediğin şeydir.*”¹⁹⁰

Günah¹⁹¹ kavramının Cahiliye döneminde, inançsal bir anlama sahip olduğu ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu kavramı Cahiliye dönemindeki anlamına benzer şekilde tanımladığı görülmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber (s.a.s.) “ism” kavramına günah olan fiiller anlamının yanında, işleyenin maneviyatına etki eden bir eylem olduğu anlamını da eklemektedir. Böylece kavramın anlam alanında genişleme olduğunu söylemek mümkündür.

Şârihler birr kelimesini, “halis ameli salih”, birr’in tam zıddı fücür’u ise “her türlü şer ve fesad” olarak tanımlamaktadırlar. Günah/ism kelimesini ise birr’in zıttı, fenalığı, aşırılığı gösteren fücür, ukuk, isyan vb. kelimelerin eş anlamlısı olarak değerlendirmektedirler.¹⁹²

Ayrıca hadiste iyiliğin, pekçok güzel davranış, söz ve alışkanlıkları kapsayıcı biçimde kısaca güzel ahlak olarak ifade edilmesi; benzer şekilde günahın, her türlü kötü davranış, yeltenme ve alışkanlıkların, insanın içini huzursuz eden, başkaları tarafından duyulması istenmeyen şeyler şeklinde genel bir ifade kullanılması, hadiste cevâmiu’l-keîm üslûbunun olduğunu göstermektedir.

2.1.2.2.2. Değer Yüklenen Bazı Günler

Bayramlar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren kutlanmış; dinî inanç ve yöresel kültürle oluşmuş önemli günlerdir.¹⁹³ İslam’dan önce Arapların putlar adına düzenledikleri veya kutladıkları yerel bayramların yerini, Ramazan ve Kurban

¹⁹⁰ Müslim, “Bir ve Sıla”, 14, 15; Tirmizî, “Zühd”, 52 (No. 2389).

¹⁹¹ Günah kavramının farklı bir açıdan değerlendirmesi için bkz. Veli Atmaca, “Eski Medeniyetlerde Günah Hastalık İlişkisi veya Tanrı’nın Gazabı Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, 2010, ss. 99-121.

¹⁹² Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, C. 8, s. 399; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 10, s. 10.

¹⁹³ Fatmatüz Zehra Kamacı, “Hz. Peygamber’in Bayram Günlüğü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 68, s. 79.

bayramları almıştır.¹⁹⁴ Bunun gibi Cuma günü ile ilgili bazı düzenlemeler de getirilmiştir. İslam'da önemli günler olan Ramazan ve Kurban bayramları ile Cuma günü kavramlarının yer aldığı rivayetler, bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1.2.2.2.1. Cuma Günü / الْجُمُعَة

Cuma kelimesinin kökü “bir araya getirmek, toplamak” anlamına gelen “cem” mastarıdır.¹⁹⁵ Cahiliye döneminde cuma günü, “yevmü'l-arûbe” olarak bilinmekteydi. İslam öncesinde Kureyş kabilesinin cuma günleri toplanıp hatibin konuşması şeklinde adetleri bulunuyordu. Nitekim bunu başlatan kimsenin ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) atalarından Ka'b b. Luey olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁶

İbn Abbâs (r.a.) rivâyetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) Cuma günü hakkında şu şekilde buyurduğu ifade edilmektedir:

(...) إِنَّ هَذَا يَوْمٌ عِيدٌ، جَعَلَهُ اللَّهُ لِلْمُسْلِمِينَ، فَمَنْ جَاءَ إِلَى الْجُمُعَةِ فَلْيَغْتَسِلْ، وَإِنْ كَانَ طِيبٌ فَلْيَمَسَّ مِنْهُ، وَعَلَيْكُمْ بِالسَّوَاكِ.

(...) “Şüphesiz bu cuma, Allah Teâlâ'yın müslümanlara tahsis buyurduğu bir bayram günüdür. Artık cuma namazına gelmek isteyen kimse boy abdesti alsın. Eğer güzel koku varsa ondan sürünsün. Misvak kullanmayı hiç bırakmayınız.”¹⁹⁷

İslam öncesinde Arapların bir araya geldikleri cuma günü, İslam'dan sonra Müslümanların toplandıkları gün olarak kalmaya devam etmiştir. Cuma günü için Arapların zihninde “insanların bir araya toplandığı ve hatibin onlara hitap ettiği gün” algısı olduğu gibi bırakılmış, ancak İslam'la birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bugün, dînî bir gün olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Cuma namazlarında hutbe verilmesinin, önceki dönemden kalma hitabet geleneğinin ıslah edilmiş hali olduğu söylenebilir.

Cuma gününün Müslümanlar için bayram olarak kabul edilmesi sebebiyle, hadiste tebşir metodunun kullanıldığı söylenebilir.

¹⁹⁴ Kamacı, “Hz. Peygamber'in Bayram Günlüğü”, s. 79.

¹⁹⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 20, s. 451, 458; Hayrettin Karaman, “Cuma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 8, s.85.

¹⁹⁶ Abdullâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kitâbi'l-Misriyyi, Tab'atü's-Sâniye, Mısır, t.y., C. 1, s. 274.

¹⁹⁷ İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 83 (No. 1098).

2.1.2.2.2.2. Ramazan ve Kurban Bayramı / يَوْمُ الْأَضْحَى - يَوْمُ الْفِطْرِ

Cahiliye döneminde, Mekke ve Medine çevresinde, her kabilenin bayram olarak nitelendirilecek törenleri olduğu bilinmektedir.¹⁹⁸ Bölgesel veya kabile içi törenler dışında, Mekke ve Hicaz halkının beraberce kutladığı en büyük bayram hac olmuştur.¹⁹⁹ Medine halkının ise kendilerine özgü bir bayramlarının olmadığı, bayram olarak İranlıların geleneği olan Nevruz ve Mihrican'ı kutladıkları bilinmektedir.²⁰⁰ Medinelilerin kutladıkları bu bayramlar ilkbaharla sonbaharın başlangıcı adınaydı. Hz. Peygamber'in, (s.a.s.) ensarın bu iki bayramı kutlamalarına, putperestlikle doğrudan ilişkisi olmadığı için hicretin ilk yıllarında sessiz kaldığı ve ensarın kutlamalarına muhtemelen devam ettiği ifade edilmiştir.²⁰¹ İslamiyet'le birlikte Cahiliye dönemi tören ve bayramlarına da düzenlemeler getirilmiştir.

(...) عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ صِيَامِ هَذَيْنِ الْيَوْمَيْنِ، يَوْمَ الْفِطْرِ وَيَوْمَ الْأَضْحَى، أَمَّا يَوْمُ الْفِطْرِ، فَيَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ، وَيَوْمُ الْأَضْحَى تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ لَحْمِ نُسُكِكُمْ.

Ebû Ubeyd'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: Kurban Bayramı'nda Ömer b. Hattâb'ı (r.a.) gördüm, hutbeden önce namaza başladı ve dedi ki: *"Rasûlullah'ın (s.a.s.) şu iki günde oruç tutmayı yasakladığını kendisinden duydum: Ramazan Bayramı günü ki, orucunuzu bıraktığınız gündür ve Müslümanların bayramıdır. Kurban Bayramı'na gelince, kestiğiniz kurbanların etlerinden yiyiniz."*²⁰²

Bir başka rivayette Hz. Peygamber: (s.a.s.) *"Ramazan Bayramı, insanların oruçlarını açtıkları gündür; Kurban Bayramı, insanların kurban kestikleri gündür"*²⁰³ buyurmuştur. Bir diğer rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Cahiliye döneminde insanların oynayıp eğlendiği iki gün olduğunu, kendisi Medine'ye geldikten sonra Allah

¹⁹⁸ Sargon Erdem, "Bayram", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. 5, s. 258.

¹⁹⁹ Fatmatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber'in Bayram Günlüğü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 68, s. 81.

²⁰⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu Câmiu's-Sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1352, C. 4, s. 511.

²⁰¹ Kamacı, "Hz. Peygamber'in Bayram Günlüğü", s. 81.

²⁰² İbn Mâce, "Sıyâm", 36 (No. 1722); Tirmizî, "Savm", 58 (No. 771); Nesâî, "Menâsiki'l-Hac", 195 (No. 3001); "İmân ve Şerâih", 7 (No. 5004).

²⁰³ İbn Mâce, "Sıyâm", 9 (No. 1660); Tirmizî, "Savm", 11 (No. 697); 78; (No. 802).

Teâlâ'yın bu günlerin yerine, Müslümanların eğlenebileceği bayram günlerini verdiğini ifade etmektedir.²⁰⁴

Cahiliye Arap toplumunda kurban kast edilerek akîka, fera', udhiyye, hedy, dem gibi birçok çeşit ismin kullanıldığı bilinmektedir.²⁰⁵ Fakat Cahiliye döneminde Ramazan ve Kurban adında bayramların olduğu bilgisine rastlanılmamıştır. Ancak rivayetlerden Arapların da bazı kutlamalarının olduğu anlaşılmaktadır. İslam bunları tamamıyla ortadan kaldırmamış, bu bayram günlerini oruç ve hac gibi ibâdetlerin sonrasına taşımış ve Allah Teâlâ'yın bir ikramı olarak açıklamıştır. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) daha önce kullanılsa da Cahiliye dönemi bayramlarına ad olmayan bu kelimeleri, Ramazan ve Kurban bayramı şeklinde kavramlaştırdığı söylenebilir.

Hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Müslümanları Ramazan bayramında oruç tutma konusunda uyarması sebebiyle, inzâr üslûbunu kullandığı söylenilir.

2.1.2.2.3. Kazâî Meselelere Dair Tanımlamalar

Kazâî kavramı, muâmelât alanında “yargılama hukuku” ve “yargı kararı” şeklinde terim anlamları ifade etmektedir.²⁰⁶ İslam hukukçuları genelde, kazâ kavramını, yargılama hukuku anlamını ön plana çıkararak “*insanlar arasında yaşanan çekişme ve ihtilafları usulüne uygun olarak sonuca erdirmek*” şeklinde ve benzeri tanımlamışlardır.²⁰⁷ Yemîni Ğâmûs ve Yemîn-i Lağv kavramlarının yargılama alanının bir konusu olduğu düşüncesinden hareketle bu başlık altında ilgili rivayetler değerlendirilmiştir.

2.1.2.2.3.1. Yemîni Ğâmûs / اليمين الغفوس

“Yemîn” kelimesi sözlükte kudret, bereket, saadet, mutluluk, sağ yön manalarına gelir.²⁰⁸ Ayrıca kuvvet, belgeleme, güç anlamlarına da gelmektedir.²⁰⁹

²⁰⁴ Nesâî, “Salâtü'l-Iydeyn”, 1 (No. 1553); Bazı lafız farklılıklarıyla gelen diğer rivayetler: Müslim, “Sıyâm”, 144, 145; İbn Mâce, “Sıyâm”, 35 (No. 1719, 1720); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, (No. 2419); “Dahâyâ”, (No. 2813); Tirmizî, “Savm”, 59 (No. 773); Nesâî, “Fer'u ve'l-Atîra”, 22 (No. 4236).

²⁰⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 6, s. 44, 45.

²⁰⁶ Fahrettin Atar, “Kazâ”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, C. 25, s. 113.

²⁰⁷ Atar, “Kazâ”, C. 25, s. 113.

²⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 461; C.15, s. 53, 460, 464.

²⁰⁹ Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebûbekir Muhammed b. Ahmed es- Serahsî, *Mebisût*, edt. Mustafa Cevad Akşit, terc. Talha Odabaşı vd., Gümüşev Yayınları, İstanbul, (t.y.), C. 8, s. 205.

Yemin kelimesi Arap toplumunda, uğursuzluğun zıddı şeklinde ve bir kişinin kabilesinin başına geçerek sevildiğini ifade etmek için kullanılmaktaydı.²¹⁰ Cahiliye dönemi şiirlerinde ise yeminin, kefarete takdiri anlamında kullanıldığı görülmektedir: “İki avucum, rızam dâhilinde sana rehindir. Ey Hind! Bunu kabul buyur. O da; benim tutmam zorunlu oldu, dedi.”²¹¹ Beyitte ifade edildiği üzere ellerinin/avucunun rehin olarak takdim edilmesiyle yemine, teminat manası yüklendiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında Hanif kişilerin, yeminleri; Allah Teâlâ’nın kudreti, azameti veya varlığına delil olacak lafızlar ile ettikleri bilinmektedir.²¹² “Beni kendisinden hiçbir örtünün gizlemediği Kimse’ye andolsun”²¹³ veya “Hayır! Bana şah damarımdan daha yakın olana andolsun”²¹⁴ yemin cümleleri örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında Cahiliye döneminde müşrik Araplar; putlara, kurban kesilen mekânlara, Kâbe’ye, ellerini kana batırarak, tuz veya nesebleri üzerine yemin etmekteydiler.²¹⁵

“Ğamûs” kelimesinin kökü olan غمس fiili, batırmak, içine daldırmak, suya dalmak, batmak, içine dalmak anlamlarına gelmektedir. Örneğin, lokmayı sirkeye batırmak ifadesi örnek verilebilir.²¹⁶ Yıldızların vb. batması anlamı da bu kavram ile ifade edilmiştir. Örneğin “yıldızlar parlayıncaya kadar yürüdüm, sonra baktım ki onlar batmaya yakındı” beytinde de bu anlam görülmektedir.²¹⁷ Ğamûs kavramı, savaşa giren kimse ölüm riskine daldığı için mecaz anlamda cesur, aceleci, savaşa girerek risk alan, süvari anlamlarını ifade etmektedir. Bu kavram طعنة kelimesiyle birlikte bıçaklamak anlamında kullanılmaktadır.²¹⁸ Nitekim bıçak, ete oyuk açarak vücudun içine doğru girmesine neden olmaktadır. Bu ifade “dalmak, içine batmak” anlamlarıyla aynı anlamı ifade etmektedir.²¹⁹

²¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 11, s. 544; C. 13, s. 189; Abdurrahman Candan, “İslam Hukukunda Yemin ve Ahlakilik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2010, s. 432.

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 11, s. 544; C. 13, s. 189; geniş bilgi için bk. Candan, “İslam Hukukunda Yemin ve Ahlakilik”, s. 433.

²¹² Ali Osman Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2021, s. 416.

²¹³ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, s. 416.

²¹⁴ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, s. 416.

²¹⁵ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, ss. 419-425.

²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 6, s. 156.

²¹⁷ İmil Bedî, *Mu'cemü'l-Mufasssal fî Şevâhidi'l-'Arabiyye*, C. 4, s. 64.

²¹⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 16, s. 312.

²¹⁹ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Amr b. Ahmet ve ez-Zemahşerî Cârullâh, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Suûd, Dâru'l-Kütübi'l-'Alemyye, Beyrut, 1419/1998, C. 1, s. 711, 712.

Ğamûs, “suya dalmak, savaşın ortasına cesurca atılmak” gibi anlamlara da gelmektedir. Yemini ğamûs ise arkadaşını kötülüğe daldıran, kötülüğün içine çeken anlamlarını ifade etmektedir.²²⁰

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) yemîn-i ğamûs ifadesini açıkladığı rivayet şöyledir:

(...) فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْكَبَائِرُ؟ قَالَ: الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ. قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: ثُمَّ عُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ. قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: الْيَمِينُ الْغَمُوسُ قُلْتُ: وَمَا الْيَمِينُ الْغَمُوسُ؟ قَالَ: الَّذِي يَقْتَطِعُ مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ هُوَ فِيهَا كَاذِبٌ.

Abdullah b. Amr (r.a.) şöyle demiştir: Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) bir arabî geldi de: “Yâ Rasûlallah! Büyük günâhlar nedir?” diye sordu. Rasûlullah: “Allah’a ortak kılmaktır” buyurdu. Arâbî: “Bundan sonra nedir?” dedi. Rasûlullah: “Anaya babaya âsî olmaktır” buyurdu. Bedevî: “Bundan sonra nedir?” dedi. Rasûlullah: “Yemînu’l-ğamûstur” buyurdu. Râvî; “Yemîni ğamûs” nedir?” diye sordum. O da: “Yemininde yalancı olduğu hâlde, müslümân bir kimsenin malını kesip alan yemindir” dedi.²²¹

Hadiste geçen “yemîn-i ğamûs” kavramının, büyük günahlardan sayılan, yalan yere yapılan ve sonucunda Allah Teâlâ’yın gazabına sebebiyet veren bir yemin anlamında kullanıldığı görülmektedir. Cahiliye döneminde yemini kast eden ibareler kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak yemîn-i ğamûs ifadesi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) yemîn-i ğamûs şeklinde yeni bir kavram oluşturduğu ifade edilebilir.

Hadiste büyük günahlar zikredilerek bu davranışlardan sakınılması gerektiği mesajı verilmektedir. Bu nedenle tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.2.2.3.2. Yemîn-i Lağv / اليمين اللغو

“Lağv” kelimesi sözlükte; boş söz, geçersiz olan, kendisinden bir fayda görülmeyen, önemsiz, davranışlarında ve ilişkilerinde sözü geçmeyen, hükümsüz gibi anlamlara gelmektedir.²²²

²²⁰ Ebû Nasr İsmail b. Hammâdel-Cevherî el-Fârisî, *es-Sihâhu Tâcü’l-‘Arabîyye ve’s-Sihâhu’l-‘Arabî*, thk. Ahmet Abdulğafûr ‘Atâr, Dâru’l-‘Alem li’l-Melâyîn, Tab‘atü’r-Râbi‘a, Beyrut, 1407/1987, C. 3, s. 956.

²²¹ Buhârî, “İstîtâbe”, 1 (No. 6920).

²²² Ebû’l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve’l-Muhîtu’l-A‘zam*, thk. Abdulhamid Handâvî, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, C. 6, s. 61; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 15, s. 250.

Hadiste ise lağv kelimesi şöyle ifade edilmektedir:

(...) قَالَتْ عَائِشَةُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: هُوَ كَلَامُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ، كَلَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.

İbrahim -yani es-Sâniğ- Atâ'dan, (r.a.) yeminde lağv konusunda Hz. Aişe'nin (r.anhe) şöyle dediğini haber vermiştir: Rasûlullah (s.a.s.): *Yemîn-i lağv, kişinin evinde söylediği 'Hayır vallahi, evet vallahi' gibi sözleridir.*” buyurdu.²²³

Bu hadise dayandırılarak “vallâhi evet”, vallâhi hayır” vb. durumlarda düşünülmeden, boş, manasız, malayani, yersiz ve zannedilerek yapılan yeminlerin yemîni lağv türüne girdiği, bu tür yeminlerden uzak durulmasının tavsiye edildiği, dil alışkanlığından kurtulması gerektiği söylenmektedir. İslam hukuk literatüründe bu yemin hakkında görüşler serdedilmiştir.²²⁴

Yemin kavramının İslam öncesi ve sonrasında genellikle aynı manada kullanıldığı, bunun yanında İslam sonrası yamîni ğamûs, yemîni lağv şeklinde şubelere ayrıldığı tespit edilmiştir.²²⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kelimeleri tanımlamasıyla kavram oluşturduğu söylenebilir.

Hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

2.1.2.2.4. Medenî Hukuka Dair Tanımlamalar

Rukbânın, eşya hukuku ile ilgili olduğu düşüncesinden dolayı, rukbâ kelimesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zulmü, borçla ilişkilendirmesinden dolayı zulüm kelimesi, burada ele alınacaktır.

2.1.2.2.5.1. Zulüm / الظُّم

İbn Fâris, zulüm kelimesinin “bir şeyi kendi yerinden başka yerine koymak veya bir şeyi yerine koymamak” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Arapların: “*Babasına benzeyen, haksızlık (zulüm) etmemiştir*” sözünü bu anlama örnek vermiştir.²²⁶ Zulüm kavramının, muallaka şairlerinden Zühreir b. Ebû Sülmâ'nın (609 [?]) bir beyitinde

²²³ Ebû Dâvûd, “Eymân ve'n-Nüzûr”, (No. 3254).

²²⁴ Serahsî, *Mabsûr*, C. 8, ss. 212-214; Yemin çeşitleri hakkında bkz. Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 43, s. 417.

²²⁵ Boynukalın, “Yemin”, s. 417.

²²⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C. 3, s. 468.

geçtiği görülmektedir: “Kabilesini silâhıyla savunmayan kişi zillete uğratılır / Ve insanlara zulmetmeyen zulme mâruz kalır.”²²⁷ Bu beyitte zulüm kavramının haksızlık, haddi aşmak, söz ve fiilde aşırılık, sitem, işkence gibi manalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca zulüm kelimesinin karanlık anlamı da vardır.²²⁸ Fakat bu kelimenin Cahiliye dönemi şiirlerinde, karanlık anlamında kullanıldığı görülmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise zulüm kavramını şöyle tarif etmiştir:

(...) قَالَ: إِذَا أَتَيْتَ أَحَدَكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ، وَالظُّلْمُ مَطْلُ الْغَيِّ.

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Borcunuz istendiğinde ödeyecek durumda iseniz hemen ödeyiniz. Asıl zulüm, varlıklı kimsenin borcunu geciktirmesidir.”²²⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadiste zulmü, borcunu ödeyecek durumda olan kimsenin borcunu geciktirmesi, bir başka ifadeyle aldığı parayı yerine koymaması olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla zulüm kavramının ahlâkî bir anlam kazandığı söylenebilir.

Diğer bir hadis rivayetinde ise zulüm, yaratılış gayesi dışında yaşamak, kıyamet gününde karanlıklar içerisinde kalmak demektir.²³⁰

Bu hadiste zulüm kelimesi, sözlük anlamı olan karanlık ile ilişkili olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Lokmân Suresi 13. ayette şirk-zulüm ilişkisi bağlamında şirkin, zulüm olarak tanımlanması,²³¹ yani şirkin, hak ve hakîkatin görünmemesi olarak belirtilmesi zulmün karanlık anlamıyla bağlantılı şekilde kullanıldığı sonucuna götürmektedir. Dolayısıyla zulüm kelimesi; önceki anlamı olan “borcun geciktirilmesi” manasından farklı bir anlamda kullanılmıştır. Burada da zulüm kelimesinin, dînî bir anlam kazandığını söylemek mümkündür.

Zikredilen birinci hadiste borcun geciktirilmesi konusunda bir ikaz ve sakındırma yapıldığından inzâr, zecr ve tağlîz; ikinci hadiste de yaratılış gayesine uygun

²²⁷ Zevzenî, *Şerhü'l-Mu'allakati's-Seb'a*, s. 151.

²²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C. 3, s. 468, 469.

²²⁹ Buhârî, “Havâlât”, 1 (No. 2287); 2 (No. 2288); “İstikrâz”, 12 (No. 2400); Müslim, “Müsâkât”, 33;); İbn Mâce, “Sadakât”, 8 (No. 2403, 2404); Tirmizî, “Buyû”, 68 (No. 1308, 1309); Nesâî, “Büyû”, 100 (No. 4697); 101 (No. 4700).

²³⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 8 (No. 2447); Müslim, “Bir ve Sıla”, 56, 57; İbn Mâce, “Sadakât”, 8 (No. 2403, 2404); Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 82 (No. 2030); Nesâî, “Büyû”, 4697;

²³¹ Lokmân, 31/13: “Ey yavrucuğum! Allah'a şirk koşma, kuşkusuz şirk koşmak çok büyük bir zulümdür.”

yaşamamanın neye sebep olacağı açıklanarak bu konuda da uyarı yapılması ve İslam’a aykırı bir yaşamdan sakındırma söz konusu olması nedeniyle inzâr, tağlîz ve zecr üslûplarının kullanıldığı ifade edilebilir.

2.1.2.3. Ukubat

İslam hukukuna dair eserler, suç ve ceza konularına “ukûbât” adı altında yer vermiştir.²³² Bu konu kapsamında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımladığı “‘afv” kavramı bulunmaktadır. “‘Afv” kavramının yer aldığı rivayet, bu başlık altında incelenecektir.

2.1.2.3.1. ‘Afv / عَفْو

‘Afv sözlükte; yok etmek, affetmek, bağışlamak, artırmak, artmak, fazlalık, boş vermek²³³, malın iyisi, en güzeli, iyi ve kabul görmüş,²³⁴ gibi anlamlara gelmektedir.²³⁵ Arapların bitki, insan vb. şeylerin çok olmasını ifade etmek için ‘afv kelimesini kullandığı bilinmektedir.²³⁶

Mücâhid b. Cebr’in, İbn Abbas’tan naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) ‘afv kelimesini şu şekilde açıklamaktadır:

(...) مُجَاهِدُ بْنُ جَبْرِ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: (...) فَأَلْعَفُو أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَّةَ فِي الْعَمْدِ (...)

(...) ‘Afv, kasden öldürmede velinin affedilenden diyeti kabul etmesidir (...)²³⁷

İslam hukukunda ‘afv, kötülük/haksızlık eden kişiyi affetme/bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme veya hiçbir karşılık beklememek²³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca fazlalığı kast etmek için ‘afv kelimesinin kullanıldığı tespit

²³² İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 52, S. 1, s. 167.

²³³ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, C. 4, ss. 56-58; İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 15, s. 72.

²³⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî, Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, y.y., t.y., C. 2, s. 258; Muhammed b. Ahmet b. el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü’l-Lüga*, thk. Muhammed Avad Murib, Dâru İhyâu’t-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut, 2001, C. 3, s. 141.

²³⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, C. 2, s. 258.

²³⁶ Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Mehmet Fuad Sezgin, Mektebetü’l-Hancı, Kahire, h. 1381, C. 1, s. 222; Mustafa Karagöz, “Kur’an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 2017, C. 31, S. 43, s. 333.

²³⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 23 (No. 4498); Nesâî, “Kasâme”, 27 (No. 4790).

²³⁸ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şenel, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 187.

edilmiştir.²³⁹ Hatta İmam Serahsî (483), ‘afv kelimesinin kullanıldığı Bakara 2/219. ayeti, “ihtiyaç fazlası” anlamında tercüme etmektedir. Hz. Peygamber’in, (s.a.s.) “*Vaktin sonu ise Allah Teâlâ’nın affıdır*”²⁴⁰ hadisinde de bu manada kullanıldığını, “fazlalık” olarak ifade etmektedir. Serahsî, ilgili ayette geçen ‘afv kavramının “günahı bağışlamak” manasında tercüme edilmesinin caiz olmadığını vurgulamaktadır.²⁴¹

Hadisler dikkate alındığında ‘afv kelimesi, hiçbir karşılık beklememek, fazlalık, ihtiyaç fazlası gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bunun yanında, afv kavramının kasden öldürmede velinin affedilenden diyeti kabul etmesi şeklinde açıklanmasıyla İslam hukuku alanında terim haline geldiğini söylemek mümkündür. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) ‘afv kelimesini, sözlük anlamıyla kullanmanın yanında kavramlaştırarak yeni bir boyut kazandırmıştır.

Hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

2.1.3. Ahlâk ve Fezâil ile İlgili Tanımlamalar

Arapça’da “huy, seciye, tabiat” gibi anlamlara gelen “hulk” veya” huluk” kelimesinin çoğulu olan ahlak kelimesi,²⁴² hadisler başta olmak üzere İslam kaynaklarında, iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezillikleri bildirmek üzere kullanılmıştır.²⁴³ Ahlak konusuyla ilgili olan güzel ahlak, sabır, birr, miskin, kibir, mütefeyhık, gıybet, asabiyet, pehlivan, zenginlik ve müflis kavramlarının tanımlandığı rivayetler bu başlık altında yer almıştır.

2.1.3.1. Asabiyet / العصبية

Asabiyet kavramı, İslam öncesi dönemde baba nesebiyle biyolojik bağı olan akrabalar kanalıyla oluşan tüm kişileri kendilerine bağlayan, oluşabilecek tehlikeler karşısında ya da kendilerini savunmak için saldırıya geçme durumları oluştuğunda tüm bireylerin birliğini ve dayanışmasını temsil eden, bir kavram olarak değerlendirilmekteydi.²⁴⁴ Sözlükte de bu anlamda tanımlanmıştır.²⁴⁵ Bunun yanında kan

²³⁹ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, C. 4, ss. 56, 58; İbn Manzur, *Lisânü’l-’Arab*, C. 15, s. 72.

²⁴⁰ Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaûd vdğ., Müessesetü’r-Risâle, Lübnan, 2004, C. 1, s. 468.

²⁴¹ Serahsî, *Mebsût*, C. 1, s. 265.

²⁴² Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-’Ayn*, C.4, s. 151.

²⁴³ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, C. 2, s. 1.

²⁴⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, C. 1, s. 94 vd.; Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. 3, s. 453.

bağına dayanmayan hükmi ve itibari asabiyet de vardır ve bu tür asabiyet herhangi bir akid, antlaşma, kefalet gibi uygulamalarla kurulur.²⁴⁶

Ahmet Emin *Fecru'l-İslam* adlı çalışmasında Cahiliye döneminde asabiyet anlayışının şu şekilde olduğunu aktarmaktadır: “*Aralarından biri suç işlerse, bütün kabile bu suçu üzerine alırdı. Biri ganimet ele geçirdiğinde ise, bu ganimet bütün kabilenin olmakla beraber, en iyisi kabile başkanının olurdu. Kabilesi kendisini himayeden vazgeçerse diğer kabileye sığınır ve kendisini o kabilenin bir ferdiymiş gibi sayardı. Göçebenin vatani, milliyet vatandaşlığı değil kabile vatandaşlığıdır. Korunmak ve korumak için bir kabileye bağlanma şuuru, asabiyet adı ile anılmaktadır.*”²⁴⁷

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise asabiyeti şöyle tanımlamaktadır:

(...) مَا الْعَصَبِيَّةُ؟ قَالَ: أَنْ تُعِينَ قَوْمَكَ عَلَى الظُّلْمِ.

Vâsıla b. el-Eska'nın kızımdan rivayet edildiğine göre, kendisi babasını şöyle derken işitmiştir: Ben Hiz. Peygamber'e: “Yâ Rasulallah! Asabiyet nedir?” dedim. Hiz. Peygamber: “Zulümde kavmine yardım etmendir” buyurdu.²⁴⁸

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Cahiliye döneminde kullanılan asabiyet kelimesinin anlamını özele indirgeyerek, yani haklı ya da haksızlık durumlarına bakılmaksızın dayanışma içerisinde olma, anlamında iken; sadece haksız durumlarda yardım amaçlı dayanışma, dayanışma ruhunun zulümde ortaya çıkması şeklinde tanımlayarak kavramın anlam alanını sınırlandırmıştır.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) bu hadiste tanımlama metodunu kullanmıştır.

2.1.3.2. Birr / بِرٍّ

Birr kelimesi sözlükte, “sıdk, iyilik” anlamına gelmektedir.²⁴⁹ “Birr” kavramının Cahiliye dönemi şiirlerinde kullanıldığı görülmektedir. Nâbiğa ez-Zübyânî ve İmru'ül-Kays'ın beyitlerinde; salih amel, yeminine sadık, vefa, sözüne/ahdine sadık olma, iyilik

²⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 1, s. 606.

²⁴⁶ Çağrıçı, “Asabiyet”, C. 3, s. 453.

²⁴⁷ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam/İslam'ın Doğuşu*, trc. Ahmet Serdaoğlu, Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara, 1976, s. 38; İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. 3, s. 97.

²⁴⁸ İbn Mâce, “Fiten”, 7; Ebû Dâvûd, “Edeb”, (No. 5119).

²⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, C. 8, s. 259; Mesut Okumuş, “Kur'an'da Birr Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.5, 2002, s. 99.

sahibi ve cömert olma, adalet gibi anlamlarda kullanılmıştır.²⁵⁰ Bunların dışında “birr” kavramı bazı dönemlerde yaşamış olan şairlerin metinlerinde; çok hayır, salah, yardım, sadık kalma, sözünde durma, iâne vb. manalarda kullanıldığı bilinmektedir.²⁵¹ Bu bilgiler doğrultusunda birr’in; iyilik ve hayır olarak değerlendirilebilecek hususları ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğu söylenebilir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise bir kavramını şöyle tanımlamıştır:

(...) عَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ فَقَالَ: الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ (...)

Nevvâs b. Sem’an’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Bir adam Rasûlullah’a (s.a.s.) sevap ve günah nedir?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.) de şöyle buyurdu: “*Birr, güzel ahlaklı olmak*” demektir (...)”²⁵²

Şârihler birr kelimesini “halis ameli salih”, birr’in tam zıddı fücür’u ise “her türlü şer ve fesad” olarak tanımlamaktadırlar. Günah/ism kelimesini ise birr’in zıttı, fenalığı aşırılığı gösteren fücür, ukuk, isyan vb. kelimelerin eş anlamlısı olarak değerlendirmektedirler.²⁵³ Hiz. Peygamber (s.a.s.) birr kavramını Cahiliye döneminde kullanıldığı anlamları kapsayacak şekilde tanımlamıştır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber (s.a.s.) bu kavrama yeni bir anlam yüklememiş, kavramın önceki anlamlarıyla ilişkili olarak daha genel bir ifadeyle açıklama yoluna gitmiştir.

Zikredilen hadiste Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) pek çok haslet ve davranışı kapsayacak şekilde birr kelimesini, “güzel ahlak” olarak tanımlaması, cevâmiu’l-kelîm üslûbunun kullanıldığını göstermektedir.

²⁵⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî Sükkerî, *Dîvânü İmri’i’l-Kays ve mülhakatühü bi-şerhi Ebî Sa’id es-Sükkerî*, thk. Enver Süveylim, (b.y.), 2009, C. 1, s. 649, 651; Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvânü Nâbiğa ez-Zübyânî*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Daru’l-Me’arif, Kahire, (t.y.), s. 156; Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadî, *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisânü’l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hancı, Kahire 1997, C. 5, s. 52; Güven Ağırkaya, “Kur’an-ı Kerim’de Birr”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 78.

²⁵¹ Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhü’l-Mu’allakati’s-Seb’a*, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, (y.y.), 2002, s. 224; Ebû Amr Tarafe, *Divanı Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nasuriddin, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, et-Tabatü’s-Sâlis, Lübnan, 1423/2002, s. 44, 60; Ağırkaya, “Kur’an-ı Kerim’de Birr”, s. 79.

²⁵² Müslim, “Bir, Sıla, Edeb”, 14; Tirmizî, “Zühd”, 52 (No. 2389).

²⁵³ Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh*, C. 8, s. 399; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 10, ss. 9, 10.

2.1.3.3. Gıybet / الغيبة

Sözlükte gıybet; “yokluk, şüphe, bilinmeyen” olarak ifade edilmektedir.²⁵⁴ Gıybet kavramına Cahiliye dönem şiirlerinde rastlanılamamıştır fakat bu kelimenin kökü olan “gayb” kelimesi bu dönem şiirlerinde “görünmemek” anlamında kullanılmıştır.²⁵⁵

Ebû Hureyre (r.a.) rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) gıybet kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

(...) قَالَ: أَتَدْرُونَ مَا الْغَيْبَةُ؟ قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ (...)

(...) Resûlullah: “Gıybet nedir bilir misiniz?” Ashâb: “Allah ve Resûl’ü bilir” demişlerdir. Resûlullah: “Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır.” buyurmuştur.²⁵⁶

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) gıybet kavramını kök anlamıyla ilişkili olarak tanımlaması yanında, ek olarak farklı bir mana yüklediği görülmektedir. Bir kimsenin başka bir kimse hakkında kendisi yanında yok iken, onun hakkında hoşlanmayacağı şeyler konuşmasını, gıybet olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla Hız. Peygamber’in (s.a.s.) kelimeyi kök anlamında bulunan yokluk, gizli olmak, görünmemek anlamını koparmadan farklı bir anlam yüklediği, böylece kelimenin anlamında bir özelleştirme yaptığı ve kavram oluşturduğu söylenebilir.

Hadiste Hız. Peygamber (s.a.s.) sahabeye, gıybetin ne olduğunu sormuş, sonrasında açıklama yapmıştır. Dolayısıyla hadiste isticvâb yöntemi kullanılmıştır.

2.1.3.4. Güzel Ahlak / حُسْنُ الْخُلُقِ

Sözlükte “hüsn”, güzel, güzel olmak, rağbet edilen, iyi; zıddı olan “kubûh” ise kötü, çirkin, kabih gibi anlamlara gelmektedir. “Hulk” veya “huluk” kelimelerinin cemisi “ahlak” olarak geçmektedir. Genellikle kişinin ruhsal yönü için hulk, fizikselliği kast edildiğinde ise halk kelimesi kullanılmaktadır.²⁵⁷

Cahiliye dönemine ait şiirlerde, atasözlerinde ve hitabetlerde ahlak kavramının geçmediği, bu kavramın tekili olan “hulk” kavramının ise nadiren kullanıldığı ifade

²⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 1, s. 654.

²⁵⁵ Halil İbrahim Atı, *Dîvânı Amr b. Kamîe*, Dâru Sâdır, es-Sâniye, Beyrut/Lübnan, 1994, s. 46; İmru’ü’l-Kays, *Dîvânı İmri’i’l-Kays*, s. 78, 104.

²⁵⁶ Müslim, “Bir ve Sıla”, 70; Ebû Dâvûd, “Edeb”, (No. 4874); Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 23 (No. 1934).

²⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 10, s. 86 vd.

edilmektedir.²⁵⁸ Araplar güzel ahlâkî vasıfları belirtmek üzere “mürûe” (mürüvvet) kavramını sıkça kullanmıştır.²⁵⁹ Cahiliye döneminde “kibir, tefahür, şeref tutkusu, intikam duygusu ve kan davası” gibi kötü ahlaki vasıflar, bir üstünlük vesilesi olarak algılanmaktaydı.²⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) hüsnü’l-hulk kavramını kullanmış ve şöyle tanımlamıştır:

(...) فَقَالَ: هُوَ بَسْطُ الْوَجْهِ، وَبَذْلُ الْمَعْرُوفِ، وَكَفُّ الْأَذَى.

Abdullah b. Mübarek (r.a.), güzel ahlakı şöyle tarif etmiştir: “Güler yüzlü olmak, iyilikleri yaymak ve eziyetlere engel olmaktır.”²⁶¹ Başka bir hadiste ise; hüsnü’l-hulkun kıyamette mizanda ağır geleceği, çirkin işler yapanların ise Allah Teâlâ’yın buğzuna kapılacağı bildirilmektedir.²⁶²

Hadisler dikkate alındığında hüsnü’l-hulk kavramı, iyilik sahibi, kötülöklere karşı çıkan, kötölükten uzak duran anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla hüsnü’l-hulk kelimesinin genel bir ifadeyle güzel ahlak anlamında terim haline geldiğini söylemek mümkündür. İlgili hadislerde kavramın daha iyi anlaşılması için tahayyül ve davranışsal özellikler kullanılmıştır. Hüsnü’l-hulk ifadesinin İslam öncesinde de güzel haslet anlamını ifade etmekle birlikte yaygın bir kullanımının olmadığını, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla terimsel bir boyut kazandığını söylemek mümkündür.

Zikredilen ilk hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) güzel ahlakı, iyilikleri yaymak, güler yüzlü olmak ve eziyetlere engel olmak şeklinde tanımlayarak bu tür davranışlara teşvik etmiştir. İkinci hadiste ise, güzel ahlakın mizanda ağır geleceği haberi verilerek Müslümanlar müjdelenmiş, dolayısıyla tebşir üslûbu kullanılmıştır. Çirkin işler yapanların ise Allah Teâlâ’yın buğzuna maruz kalacağı ifade edilerek bu konuda insanlar uyarılmıştır. Dolayısıyla hadiste inzâr, tağlîz ve zecr üslûbunun da kullanıldığı söylenebilir.

²⁵⁸ Feriha, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2012, C. 1, S. 3, ss. 304-305; Çağrı, “Ahlak”, C. 2, s. 9.

²⁵⁹ Çağrı, “Ahlak”, C. 1, s. 1.

²⁶⁰ Özmen, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak”, ss. 324-325.

²⁶¹ Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 61 (No. 2005).

²⁶² Tirmizî, “Birr”, 62.

2.1.3.5. Kibir ve Mütefeyhik / المتفهيق - الكبر

a) Kibir

Sözlükte, “büyük olmak, iri cüsseli olmak” anlamına gelen k-b-r/كبر fiilinden türeyen “kibir” kelimesinin Cahiliye döneminde “büyüklenmek” şeklinde sözlük anlamına yakın olarak kullanıldığı bilinmektedir.²⁶³ Araplarda mal, mülk, soy gibi unsurlar birer büyüklenme unsuruydu ve bu durum onların başkalarını küçük görmelerine neden oluyordu.²⁶⁴ Ayrıca Cahiliye döneminde “kibir” kelimesinin anlamını kuşatan “uluvv”, “mecd”, “ta’zim” ve “ibâ” kavramları, kibir manasını ifade eder şekilde kullanılmaktaydı. Mu’allaka şairlerinden sayılan ‘Abîd b. el-Ebras’ın (ö. 605)²⁶⁵ *Divân*’ında kibir kavramının kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁶⁶

Hiz. Peygamber (s.a.s.) “kibir” kavramını şöyle tanımlamıştır:

(...) لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ - يَعْنِي - مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيْمَانٍ، قَالَ: فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: إِنَّهُ يُعْجِبُنِي أَنْ يَكُونَ ثَوْبِي حَسَنًا وَنَعْلِي حَسَنَةً، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ، وَلَكِنَّ الْكِبَرَ مَنْ بَطَرَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ.

Abdullah’tan (r.a) rivâyet edildiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi cennete giremeyecek, kalbinde zerre kadar imanı olan kimse de cehenneme girmeyecektir.” Bunun üzerine bir adam: “Elbise ve ayakkabımın güzel olmasından ben hoşlanırım” dedi. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Allah güzelliği sever fakat kibir; Hakk’ı tanımamak ve insanları küçük görmek demektir.”²⁶⁷

Hadiste Hiz. Peygamber (s.a.s.) kibir kavramını, önceki anlamıyla ilişkili olarak tanımlamıştır. Nitekim kibir; büyüklenmek, diğer insanları kendinden aşağı, küçük görmek anlamını ifade etmektedir. Hiz. Peygamber’in (s.a.s.), bu kelimenin anlamlarına,

²⁶³ Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr el-Evsî, *Divânı Kays b. Hatîm*, thk. Nâsiruddîn el-Esed, Dâru Sâdır, Beyrut, 1967, s. 106; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 5, s. 125.

²⁶⁴ Hüseyin Baysa, “Hiz. Peygamber Dönemindeki Sosyo-Ekonomik Hayatta Yaşanan Dönüşümde İnanç ve Ahlaki İlkelerdeki Değişimin Etkisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2013, C. 49, S. 3, s. 53.

²⁶⁵ Geniş bilgi bkz. Süleyman Tülüçü, “Mu’allakat ve Şairler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I”, *AÜİFD*, S. 23, Erzurum, 2005, ss. 1-70; Azmi Yüksel, “‘Abîd b. el-Ebras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, ss. 308.

²⁶⁶ ‘Abîd b. el-Ebras, *Divân*, Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, Beyrut, 1994, s. 23; Şükrü Aydın, Kur’an’da Kibir Kavramı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van, 1999, s. 10-11.

²⁶⁷ Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 60 (No. 1999); Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4092; Müslim, “İmân”, 147.

“hakki” tanımamak ifadesini de ekleyerek kavramın anlam alanını genişlettiği ve dinî bir anlam yüklediği söylenebilir.

İlgili hadiste kibirden sakınılması gerektiği mesajı verilmiştir. Bu nedenle inzâr, tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca iman eden kimselerin cehenneme girmeyecekleri müjdesi verilmiştir. Dolayısıyla tebşir üslûbunun da kullanıldığı ifade edilebilir.

b) Mütefeyhik

Fehiga/فَهَّقَ sözlükte “kap vb. dolup taşmak”, feyhegu/فَيْهَقُ “geniş şey, her şeyden geniş olan, sütü pek çok deve”²⁶⁸ anlamlarına gelmektedir. Mütefeyhik/مُتَفَيِّهَقُ ise “çok/geniş, kibirli” anlamlarına gelmektedir.²⁶⁹ Selâme b. Cendel’in (ö. 600) *Dîvân*’ında فَيْهَق şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.²⁷⁰

Hiz. Peygamber (s.a.s.) mütefeyhik kavramına Câbir’den (r.a.) gelen rivâyete göre şu şekilde açıklama getirerek tanımsal formda sınırlandırmaktadır:

(...) إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا، وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْعَدَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الثَّرَثَارُونَ وَالْمُتَشَدِّقُونَ وَالْمُتَفَيِّهُونَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ عَلِمْنَا الثَّرَثَارُونَ وَالْمُتَشَدِّقُونَ فَمَا الْمُتَفَيِّهُونَ؟ قَالَ الْمُتَكَبِّرُونَ: وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ وَرَوَى بَعْضُهُمْ هَذَا الْحَدِيثَ، عَنِ الْمُبَارَكِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ وَهَذَا أَصَحُّ وَالثَّرَثَارُ: هُوَ الْكَثِيرُ الْكَلَامِ، وَالْمُتَشَدِّقُ الَّذِي يَتَطَاوُلُ عَلَى النَّاسِ فِي الْكَلَامِ وَيَبْذُو عَلَيْهِمْ.

(...) “Kıyamet günü bana en sevgili ve en yakın olanınız: Ahlakı en güzel olanlarınızdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve benden en uzak olacak olanlar dengesiz biçimde konuşarak saçmalayıp boşboğazlıkla insanları rahatsız edenlerle mütefeyhiklerdir.” Ahab: “Ey Allah Teâlâ’yın Rasûlü! Dengesiz ve boşboğazları anladık fakat bu mütefeyhikler kimdir?” deyince Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Uhuluk taslayıp kibirli davrananlardır.”²⁷¹

²⁶⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. 3, s. 343, 344; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 10, s. 313, 314.

²⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 10, s. 315.

²⁷⁰ Selâme b. Cendel b. Abduamr, *Dîvânü Selâme b. Cendel*, drl. Muhammed b. el-Hasan el-Ahval, *Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabiyye*, Beyrut, 1424/1994, s. 42

²⁷¹ Tirmizî, “Bir ve Sıla”, 70 (No. 2018).

İlgili hadis dikkate alındığında mütefeyhik kelimesini Hz. Peygamber (s.a.s.) açık sözlü olanlar; ağzını, duyup anladıkları sözlerle doldurarak çok konuşan kimseler anlamında kullanmıştır. Yani mütefeyhik; başkaları tarafından beğenilmek, güzel konuşuyor diye takdir almak amacıyla söz sarfetmek ve bilgiçlik taslamak niyetiyle çok konuşan kimselere denilmektedir.²⁷²

Bu kelimenin İslam'dan önce “doldurmak” kök anlamıyla kullanılmış olması muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber, (s.a.s.) duyduklarını söyleyip duran kimseleri ifade etmek için “ağzını sözlerle dolduranlar” tabirini kullanmıştır. Daha sonra mütefeyhik kelimesini önceki “doldurmak” anlamından farklı olarak “kibirli kimseler” şeklinde tanımlamıştır. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kavrama yeni bir anlam kazandırdığı söylenebilir.

Hadiste, güzel ahlaklı kimselerin kıyamet gününde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) en yakın olacak kimseler olacağı müjdesi verildiğinden tebşir üslûbu, konuşmalarıyla insanları rahatsız eden kimselerin ise kıyamette Hz. Peygamber'e (s.a.s.) en uzak kimseler olacağı ifade edildiğinden zecr üslûbu kullanılmıştır.

2.1.3.6. Miskin / الْمُسْكِين

“Miskin” Arapça'da “hiç veya yeteri kadar malı olmayan kimse, zelil, zayıf” mânasına gelmektedir.²⁷³ Cahiliye döneminde kullanıldığı hakkında bilgilere rastlanılmamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) “miskin” kavramını şöyle tanımlamaktadır:

(...) :لَيْسَ الْمُسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ الْأَكْلَةُ وَالْأَكْلَتَانِ، وَلَكِنَّ الْمُسْكِينُ الَّذِي لَيْسَ لَهُ غِنًى وَيَسْتَحْيِي، أَوْ لَا يَسْأَلُ النَّاسَ الْخَافًا.

Muhammed b. Ziyâd'ın, Ebû Hureyre'den (r.a.) işittiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Halkın kendisine bir iki lokma, bir iki hurma verdiği dilenci makûlesi kişi miskin değildir. Lâkin (hakîkî) miskin, kendini geçindirecek şeye mâlik*

²⁷² Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, (y.y.), 1979/1399, C. 4, s. 456, 457.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 214.

olmayan ve istemekten hayâ eden yâhud insanlardan yüz­süzce istemeyen iffetli, nezîh kimsedir.”²⁷⁴

İlgili hadiste ve buna yakın rivayetlerde de vurgulandığı üzere “miskin”, yardıma muhtaç olup istemekten çekinen, hayâ eden, ısrarla istemeyen ve görünüşte zengin sanılan kimseler olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁵ Böylece sözlükte ifade edilen anlam üzerinden kurgulanarak asıl miskinliğin ihtiyacı olmasına rağmen hayâ eden, yüz­süz bir edayla istemeyen, güzel ahlak sahibi kimseler, olarak tanımlanmaktadır. Burada miskin kelimesine yeni bir anlam getirilmemiş, sadece miskin kimsenin nasıl olduğu hakkında bilgi verilmiştir.

Hadiste miskin kimsenin özellikleri zikredilerek, başkalarından yardım dilenmenin doğru olmadığı vurgulanmış, dolayısıyla halka el açmaktan sakındırma söz konusu olmuştur. Bu nedenle hadiste tağlîz, zecr ve inzâr üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.3.7. Müflis / الْمُفْلِسُ

“Müflis” sözlükte; iflas eden, parasız, parası olmayan, fakir, muhtaç, gücünü servetini yitirmiş, başarısız, istediğini elde edemeyen anlamlarına gelmektedir.²⁷⁶ Dini bir terim olarak müflis; ağır borç yükü altında kalıp borçlarını ödeyemez haline gelen kişi” demektir. Bir diğer yaklaşımda “vadesi gelen borçları mal varlığına eşit veya daha fazla olan borçlu”ya denmektedir. Mahkeme kanalıyla yargılananın iflasına hükmedilmesi ise “teflis” olarak ifade edilmektedir.²⁷⁷ Müflis kavramının Cahiliye şiirlerinde geçtiği hakkında bilgi edinilememiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise “müflis” kelimesini şöyle tanımlamaktadır:

(...) قَالَ: أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟ قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ، فَقَالَ: إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ، وَصِيَامٍ، وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أَخَذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ.

²⁷⁴ Buhârî, “Zekât”, 54 (No. 1476, 1479); Müslim, “Zekât”, 101; Nesâî, “Zekât”, 76 (No. 2568, 2569, 2570); Ebû Dâvûd, “Zekât”, 1632; Lafız farklılığı bulunan diğer rivayetler: Buhârî, “Tefsîr”, 48 (No. 4539); Müslim, “Zekât”, 102; Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, C. 5, s. 276.

²⁷⁵ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, C. 8, s. 31.

²⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, C. 2, s. 39.

²⁷⁷ Fikret Karaman vdğ. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul, 2009, s. 429.

Resûlullah (s.a.s.): “Müflis kimdir bilir misiniz?” buyurmuş. Ashab: “Bizim aramızda müflis hiç bir dirhemi ve eşyası olmayan kimsedir”, demişler. Bunun üzerine: *“Hakikaten benim ümmetinden müflis, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekâtla gelecek olan kimsedir. Ama şuna sövmüş, buna zînâ isnadında bulunmuş; şunun malını yemiş; bunun kanını dökmüş, diğerini de dövmüş olarak gelecek. Ve buna hasenatından, şuna hasenatından verilecektir. Şayet dâvası görülmeden hasenatı biterse, onların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenecek, sonra cehenneme atılacaktır”* buyurmuşlar.²⁷⁸

Hadiste müflis kavramına; sözlük anlamının dışında dini bir boyut kazandırılarak asıl iflas eden kimsenin, malını mülkünü kaybeden değil; namaz, oruç, zekât gibi İslam’ın emirlerini yerine getirmesine rağmen haksız mal yemek, zina iftirası etmek, bir kimseyi öldürmek vb. günahları işlemek suretiyle, kıyamette bu günahlarından dolayı sevap yoksunu olmuş kimseler, olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁹

Ayrıca hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sahabeye müflisin kim olduğunu sorması, isticvâb üslûbunun; insanların ibadetlerinin sevaplarını alıp götüren davranışlarından sakındırması ve bu konuda uyarı vermesi inzâr, tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı göstermektedir.

2.1.3.8. Pehlivan/المُصَارِع

Güreşmek anlamına gelen صَارَعَ fiili, yere vurmak, atmak, yenmek gibi anlamlara gelen صَرَعَ fiilinden türemiştir.²⁸⁰ مُصَارِع kelimesi de, bir beyitte pehlivan anlamında kullanılmıştır.²⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.s.) ise pehlivan kelimesini şöyle tanımlamıştır:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرِّ عَةً، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ.²⁸²

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçileri yere serip galip olan değildir.*

²⁷⁸ Müslim, “Bir ve Sıla”, 59; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, (No. 2105); Tirmizî, “Sıfatı Kıyâme”, 2 (No. 2418).

²⁷⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 17, s. 276-277.

²⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-’Arûs*, C.21, s. 331.

²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, C. 13, s. 168.

²⁸² Buhârî, “Edeb”, 76 (No. 6114); Müslim, “Bir ve’s-Sıla”, 106, 107, 108; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4779.

Asıl kuvvetli pehlivan, öfkelenildiği sırada nefesine mâlik (ve iradesine hâkim) olan kimsedir.”

Hız. Peygamber’in (s.a.s.) gürüşçi anlamındaki pehlivan kelimesine, öfkelenildiği anda nefesine ve iradesine hâkim olan kimse, şeklinde bir anlam yüklediği görölmektedir. Pehlivan kelimesinin bu anlamda kavramlaştığını söylemek mümkün değildir, ancak kelimeye dinî ve ahlakî bir anlam yüklendiği söylenilebilir.

Bu hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

2.1.3.9. Sabır / الصَّبْرُ

Kök itibariyle s-b-r/صبر’dan türetilen “sabır” kelimesi sözlükte; hapsetmek, engellemek, şikâyet etmemek, eklemek, toplamak, sızlanmamak, kefil olmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁸³ Cahiliye dönemindeki Araplar sabır kelimesini, “zorluklara göğüs germe, hapsetme” anlamında kullanmışlardır.²⁸⁴

Hız. Peygamber (s.a.s.) ise sabrı şu şekilde tanımlamıştır:

(...) قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى.

Hız. Enes’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sabır, musibetin birinci darbesi sırasında (tahammül edebilmek)dir.”²⁸⁵

Hız. Peygamber (s.a.s.) sabır kavramını, Cahiliye dönemindeki anlamıyla benzer şekilde tanımlamıştır. Ancak Hız. Peygamber’in (s.a.s.) kişinin başına musibetin geldiği “ilk anda” göğüs gerebilmesi şeklinde bir zaman tayin etmesi, kavramın anlamını sınırlandırdığını göstermektedir. Böylece musibetler karşısında ilk anda tahammül edilmesiyle gerçekleşen sabrın, gerçek sabır olduğu anlaşılmaktadır.

Zikredilen bu hadis, musibete maruz kalan kimsenin, ilk anda tahammül edemeyip gösterebileceği isyankâr tutum konusunda uyarı mahiyetinde yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla hadiste inzâr üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

²⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 4, s. 438.

²⁸⁴ Hamdu Tammâs, *Dîvânı Antara b. Şeddâd*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2004, s. 49.

²⁸⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 31 (No. 1283); İbn Mâce, “Tahâret”, 280; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, (No. 3124); Nesâî, “Zekât”, 1 (No. 2434); “Cenâiz”, 22 (No. 1866);

2.1.3.10. Zenginlik/الغنى

“غَنَى” kelimesi sözlükte, zenginlik, servet ve bolluk gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁶ Nitekim غَنَى kelimesi, bir beyitte fakirlik ile zıt anlamda zenginlik manasında geçmektedir.²⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) ise bu kelimeyi şu şekilde nitelemiştir:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ.

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.): “Zenginlik mal çokluğundan meydana gelir değildir. Lâkin asıl zenginlik, insanın gönül zenginliğidir.”²⁸⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.) zenginlik anlamında kullanılan ğınâ kavramını, maddî çokluk anlamından farklı olarak “gönül zenginliği” şeklinde ifade etmiştir. Nitekim o, (s.a.s.) zenginliğin mal çokluğu ile değil, cömertlikle mümkün olduğunu bildirmiş ve zenginlik kavramına ahlâkî bir boyut kazandırmıştır.

2.1.4. Zühd ve Rekâik ile İlgili Tanımlamalar

Zühd kelimesi sözlükte, dünyaya karşı hırslı olmamak ve rağbet etmemek anlamlarına gelir.²⁸⁹ Zühd, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ve sahâbîlerin yaşam tarzını dikkate alarak onlar gibi yaşamaya gayret etmek, dünyaya fazla önem vermemek, bu hususta başarılı olmak için de dünya ve ahiret itidalini sağlayacak ayet ve hadisleri yol gösterici edinmektir.²⁹⁰ Rekâik ise “ince ve yumuşak” anlamına gelen rakîk kelimesinin çoğuludur.²⁹¹ Hadis eserlerinde zühd hayatıyla ilgili hadislerin yer aldığı bölümlere “kitâbü’r-rikâk”, “kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik” isimleri verilmiştir.²⁹² Bu konuyla ilgili olan zâhitlik, ihsan, mahmûm kalp, akıllı ve aciz kişi ve şakî kavramlarının yer aldığı rivayetler bu başlık altında incelenecektir.

²⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, C.4, s. 450.

²⁸⁷ Zebîdî, *Tâcû’l-‘Arûs*, C.2, s. 509.

²⁸⁸ Buhârî, “Rikâk”, 15 (No. 6446); Müslim, “Zekât”, 120; İbn Mâce, “Zühd”, 9 (No. 4137).

²⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, C.3, s. 196.

²⁹⁰ Mehmet Emin Özaşar, “Zühd ve Rekâik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 535.

²⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 10, s. 121.

²⁹² Özaşar, “Zühd ve Rekâik”, C. 10, s. 535.

2.1.4.1. Akıllı ve Aciz Kişi / الْكَيِّسُ وَالْعَاجِزُ

Keys/كيس kelimesi sözlükte; saflığın zıddı, zeki, esprili, güzel görünüşlü,²⁹³ akıllı, şuurlu ve ileri görüşlü, anlamlarına gelmektedir.²⁹⁴ Ayrıca bu kelimenin yanma, içte yanan ateş, parlama gibi anlamları da vardır.²⁹⁵ “Âciz” kelimesi ise kararlılığın zıddı, başarısız, güçsüz,²⁹⁶ çaresiz, işini başkalarına devreden gibi anlamları ifade etmektedir.²⁹⁷ Bu kelimelerin Cahiliye dönem şiirlerine geçtiğine dair bilgiye ulaşılammıştır.

Şeddâd b. Evs'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

(...) قَالَ: الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا

وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ

“Gerçekten zeki ve akıllı kişi, nefsinin kötü isteklerine hâkim olup ölümden sonrası için çalışandır. Aciz kişi ise, nefsinin her türlü arzu ve isteklerine uyarak hayatını devam ettirip, Allah’tan her şeyi ve cenneti isteyen kişidir.”²⁹⁸

Akıllı, zeki, güzel görünüşlü gibi anlamları ifade eden keys kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından; nefsinin kötü arzularına yüz çevirerek ölümden sonrasına hazırlanan kimse şeklinde tanımlanmıştır. Aynı şekilde güçsüz, işini başkalarına yaptıran, yetersiz gibi anlamları ifade eden âciz kelimesini ise Hz. Peygamber, (s.a.s.) nefsinin isteklerine göre hayatını devam ettirip Allah’tan her şeyi ve cenneti isteyen kimse olarak tanımlamış ve bu iki kelimeye dinî bir anlam yüklemiştir.

Hadiste, nefsin kötü isteklerine uyma ve hiçbir çaba göstermeden Allah’tan her şeyi istemenin doğru olmadığı vurgulanarak bu tür davranışlardan uzak durulması konusunda uyarı yapıldığından, inzâr üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

²⁹³ Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü’l-‘Asriyye - Dâru’n-Nemûzeciyye, Beyrut, Tab‘atü’l-Hâmise, 1420/1999, s. 276.

²⁹⁴ Hatipoğlu, *Süneni İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, C. 10, s. 541.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 6, s. 200.

²⁹⁶ İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-A‘zam*, C. 1, s. 298.

²⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 11, s. 735.

²⁹⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 31; Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 23 (No. 2459).

2.1.4.2. İhsan / الإحسان

İhsan sözlükte; bir işi iyi yapmak, birisine iyi davranmak, güzel yapmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁹ Cahiliye döneminde ihsan; “hoş görünen, beğenilen anlamındaki güzellik, iyilik” anlamlarını ifade eden bir kelimeydi.³⁰⁰ Cahiliye devrinin şairlerinden el-Fendü’z-Zemmânî (530) ve el-Kattal el-Kilâbî’nin (689) “ihsan” kelimesini, iyilik anlamında kullandığı bilinmektedir.³⁰¹ Zemmânî, *Kitâbü’l-Egânî* isimli eserinde şu şekilde kullanmıştır: “Kötülükte kurtuluş olabilir, ihsanın seni kurtarmadığı esnasında.”³⁰²

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise “ihsan” kelimesini şu şekilde tanımlamıştır:

(...) عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ، وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ (...)
(...) وَقَالَ: مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ (...)

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle dedi:

Bir gün Resûlullah’ın (s.a.s) huzurunda bulunduğumuz sırada, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah yoldan gelmiş bir hali olmayan (üzerinde sefer izi olmayan) ve içimizden hiçbirimizin onu tanımadığı bir adam ansızın çıkageldi. Peygamber’in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Peygamber’in dizlerine dayadı, ellerini Peygamberin dizlerinin üstüne koydu (...) Dedi ki: İhsan nedir? *Resûlullâh (s.a.s): “İhsan, gerçekte Allah Teâla’ya görüyormuşcasına ibâdet etmendir. Eğer sen O’nu görmezsen O seni görüp durur”* buyurdu.³⁰³

Cahiliye döneminde bir işi güzel yapmak, güzellik, iyilik anlamlarına gelen ihsan kelimesi, Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla önceki anlamıyla ilişkili olarak

²⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 299; Seccâdî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, s. 219.

³⁰⁰ Hüseyin Polat, “Kur’an-ı Kerim’de İhsan Kelimesine Filolojik Bir Yaklaşım”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 2012, s. 115.

³⁰¹ Hüseyin Polat, “Kur’an-ı Kerim’de İhsan Kelimesine Filolojik Bir Yaklaşım”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 2012, s. 115.

³⁰² Polat, “Kur’an-ı Kerim’de İhsan Kelimesine Filolojik Bir Yaklaşım”, s. 115.

³⁰³ Buhârî, “İmân”, 38 (No. 50); Tefsîr”, 1 (No. 4777); Müslim, “İmân”, 1, 5, 7; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (No. 63); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, (No. 4695); Tirmizî, “İmân”, 4 (No. 2610); Nesâî, “İmân ve Şerâih”, 5 (No. 5000, 5001).

Allah Teâlâ'yı görüyormuşcasına güzel ve iyi bir şekilde ibâdet etmek, şeklinde dini bir anlam kazanmıştır.

Zikredilen hadiste “Allah Teâlâ'yı görüyor gibi ibadet etme”nin; özen, dikkat gösterme, bilinçli yapma gibi pek çok manayı içine almasından dolayı cevâmiu'l-kelîm üslûbunun kullanıldığı ifade edilmiştir.³⁰⁴

2.1.4.3. Mahmûm Kalp / مَحْمُومُ الْقَلْبِ

Mahmûm'un kökü olan حَمَّ fiili sözlükte, kötü kokmak, kokuşmak, bozulmak, ekşimek, kokusu değişmek anlamlarına gelmektedir.³⁰⁵ Bu kelimenin kokuşmuş ve temizlenmiş şeklinde iki farklı anlamı barındırdığı görülmektedir.³⁰⁶ Kelimenin Cahiliye dönem şiirlerinde geçtiğine dair bilgiye rastlanılamamıştır. Mahmûm kelimesinin meçhul kullanımında temizlendi, anlamı vardır. “Mahmûm”; haset, kin ve nefretten temiz; ihanet, nefret ve haseti olmayan; özünü kaybetmemiş,³⁰⁷ anlamlarına gelmektedir. Benzer şekilde kin, haset, ihanet ve dolandırıcılıktan ârî olan, şeklinde tanımlanmaktadır.³⁰⁸

Hz. Peygamber, (s.a.s.) “mahmûm” kelimesini kalbe sıfat yaparak yeni bir kavramı açıklamıştır:

(...) أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: كُلُّ مَحْمُومٍ الْقَلْبِ، صَدُوقِ اللِّسَانِ، قَالُوا: صَدُوقُ اللِّسَانِ، نَعْرِفُهُ، فَمَا مَحْمُومُ الْقَلْبِ؟ قَالَ: هُوَ التَّقِيُّ النَّقِيُّ، لَا إِثْمَ فِيهِ، وَلَا بَغْيٍ، وَلَا غِلٍّ، وَلَا حَسَدٍ.

Hadisin başında Abdullah b. Amr b. As (r.a); Rasûlullah'a (s.a.s.) “Yâ Rasûlallah! İnsanların hangisi daha faziletlidir?” diye sorulduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber: “*Kalbi mahmûm pâk ve dili çok doğru olan her mü'min kişi*” olarak tanımlamıştır. Sahâbîler ise; “Yâ Rasûlallah! Dili çok doğru olanın ne demek olduğunu biliriz. Mahmûm kalb nedir?” diye sormaları üzerine; “*mahmûm kalb, Allah'tan korkan, tertemiz, içinde ne günah ne zulüm ile yaratılmışlara kötülük etmiş ne kin ne de hasedi olan (kalb)dir.*” buyurmuştur.³⁰⁹

³⁰⁴ Kazan, “Hz. Peygamber'in Üslûbunda Cevâmi'u'l-Kelîm”, 454.

³⁰⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 4, s. 147; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C. 2, s. 156.

³⁰⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C. 2, s. 156; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 189; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs*, C. 32, s. 122, 123.

³⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 189, 190.

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, s. 189, 190

³⁰⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 24 (No. 4216).

Mahmûm kelimesinin sözlük anlamlarından biri, temizlenmiş olmaktır. Kalbe sıfat olduğunda ise, temiz kalp anlamını ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise mahmûm kelimesine bu kök anlamıyla bağlantılı yeni bir anlam yüklemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Allah'tan korkan ve zulüm, kötülük, kin ve hased gibi şeylerden temizlenmiş olma özelliklerini belirterek mahmûm kalp ifadesine daha özel ve dini bir anlam verdiği anlaşılmaktadır.

Hadiste insanların en faziletlisinin mahmûm kalbe sahip olan, yani kalbini kin, haset gibi duygulardan arındırmış olan ve dürüst olan kimseler olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle hadiste tebşir üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.4.4. Şakî / شَقِيّ

“Şakî” kelimesi sözlükte, bedbaht anlamına gelmektedir.³¹⁰ Cahiliye döneminde ise; mutsuz, sefil, perişan anlamında kullanılmıştır.³¹¹

H. Peygamber (s.a.s.) ise bu kavramı şöyle tanımlamıştır:

(...) لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِلَّا شَقِيٌّ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنِ الشَّقِيُّ؟ قَالَ: مَنْ لَمْ يَعْمَلْ لِلَّهِ بِطَاعَةً، وَلَمْ يَتْرُكْ لَهُ مَعْصِيَةً.

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah (s.a.s.): “Şakî olan kişiden başka kimse ateşe girmeyecek” buyurdu. “Yâ Rasûlallah! Şakî kimdir?” diye sorulunca da: “Şakî, ibâdet olarak Allah için hiçbir amel işlemeyen ve günahdır diye hiçbir günahı bırakmayan kimsedir” buyurdu.³¹²

H. Peygamber'in (s.a.s.) şakî kavramını, Cahiliye dönemindeki anlamıyla bağlantılı olarak tanımladığı görülmektedir. Şakî kavramı İslam'dan önce herhangi bir sebepten dolayı mutsuz, perişan ve sefil anlamlarını ifade ederken, H. Peygamber'in (s.a.s.) tanımlamasıyla Allah'a ibâdet etmeyen ve günah işlemeye devam eden kimseye isim olmuştur. Dolayısıyla şakî kelimesi önceki anlamından farklı, dini bir anlam kazanarak terimleşmiştir.

Hadiste Allah'a itaat noktasında hiçbir şey yapmama ve günah işlemeye devam etme konusunda bir uyarı verilmiş ve böyle bir yaşamdan; sonunun cehennem olacağı

³¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 14, s. 438.

³¹¹ Ebû Akil Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî, *Dîvânü Lebîd b. Rabî'atü'l-'Amirî*, Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004, s. 56.

³¹² İbn Mâce, “Zühd”, 35 (No. 4298).

zikredilerek sakındırılmıştır. Dolayısıyla hadiste inzâr, tağlîz ve zecr üslûbu kullanılmıştır.

2.1.4.5. Zâhidlik / الزَّهَادَةُ

Zühd sözlükte; buğz etmek, terk etmek, yüz çevirmek anlamlarına gelirken “zâhid” ise dünyevi nimetlerden uzak duran, yüz çeviren, takdir ve tahmin eden, rağbet etmeyen, takvalı manalarına gelmektedir.³¹³ Tasavvuf terimleri sözlüğünde; gerçek zâhidin zühdünün ameline, yalancı zâhidin ise diline bağlı olduğu vurgulanmaktadır.³¹⁴ Ayrıca mülkü olmayanın, mülke rağbet göstermeyen kimsenin değil; mülk sahibinin mülkünde eksilmesi veya çoğalması karşısında en ufak bir şekilde meyli olmayan kişinin gerçek zâhid olduğu vurgulanmaktadır.³¹⁵ Zâhid kavramının Cahiliye döneminde kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ebu Zerr (r.a.) rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) “zâhid” kavramını şöyle ifade etmektedir:

(...) الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا لَيْسَتْ بِتَحْرِيمِ الْحَلَالِ وَلَا إِضَاعَةِ الْمَالِ وَلَكِنَّ الزَّهَادَةَ فِي الدُّنْيَا أَنْ لَا تَكُونَ بِمَا فِي يَدَيْكَ أَوْثَقَ مِمَّا فِي يَدِ اللَّهِ وَأَنْ تَكُونَ فِي ثَوَابِ الْمُصِيبَةِ إِذَا أَنْتَ أَصَبْتَ بِهَا أَرْغَبَ فِيهَا لَوْ أَنَّهَا أَبْقِيَتْ لَكَ.

“Dünyadan yüz çevirmek ve dünya sevgisini terk etmek demek, kişinin helal olan şeyleri kendisine haram kılması veya malı bırakıp atması, demek değildir. Fakat gerçek zahitlik ve dünya sevgisini terk etmek demek; elinde bulunan şeylere Allah katında bulunan imkân ve nimetlerden fazla ümit besler olmamandır. Veya başına gelen bir bela ve sıkıntıdan dolayı elde edeceğin sevap, senin yanında o bela ve sıkıntıdan dolayı kaybettiğin maldan üstün ve hayırlı olmalıdır. İşte gerçek zahidlik ve dünya sevgisi budur.”³¹⁶

Zâhid kelimesinin sözlük anlamlarından biri olan “takvalı olmak” ile zâhid-takva arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sâfilere nezdinde takvalı yaşam ile zâhidlikte ileri konuma gelmek arasında büyük bir ilişkinin olduğu, hatta eş

³¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 717.

³¹⁴ Seccâdî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, s. 518.

³¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 295.

³¹⁶ Tirmizî, “Zühd”, 29 (No. 2340).

anlamli dahi kullanildiğı gör÷lmektedir.³¹⁷ Cahiliye döneminde ise “takva” kavramının, gelebilecek tahripkâr kuvvetlere karşı savunma³¹⁸ anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, Cahiliye döneminde takva kelimesi ile maddi olarak korunmanın ön plana çıkarıldığını; ilgili hadiste ise kavramın kök anlamı ile ilişkili olarak, tamamen manevi koruma olarak tanımlandığını söylemek mümkündür. Zahid kelimesi, yeni bir anlam ve terimsel bir boyut kazanmıştır.

Zikredilen hadiste ise “zahitlik” algısının doğru yerleşmesi ačíısından, kişinin kendini helal olan hususlarda dînî hassasiyet gösterme adına zora sokmanın veya malını ve m÷lk÷n÷ bırakıp atmanın değil; Allah’a kişinin kendi mal, m÷lk÷nden ve imkânlarından daha çok güven duymanın ve başına gelen musibeti sabır gösterip kabullenmenin asıl zahitlik olduğu ifade edilmiştir. Bu hadis özelinde değerlendirildiğinde, zahitlik, kavram olarak kullanılmış ve bu kavramın iki özelliği belirtilmiştir.

Bu hadiste zahitlik adına yapılan helali haram sayma ve malını m÷lk÷n÷ hiçe sayma davranışlarından sakındırma ve bu konuda ikaz söz konusudur. Dolayısıyla hadiste tağlîz ve inzâr üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

2.1.5. Ahbâr ile İlgili Tanımlamalar

Haber kelimesinin çoğulu ahbârdır³¹⁹ ve ahbâr; “bir kavim, kabile veya şahıs, bir ÷lke, bölge veya şehir, bir hadise vb. hakkında naklolunan bilgiler, sözler ve rivayetler”e denilmektedir.³²⁰ Hz. Peygamber, (s.a.s.) cennet, cehennem, gelecek ve gayba dair konulardan haber vermiştir. Bu suretle, genellikle muhataplarının bildikleri kelimeler aracılığıyla ahiret hayatı hakkında idrak edebilir şekilde bilgilendirme yapmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gelecekte yaşanılabak bazı hadiselere dair ačíıklama yaptığı gör÷lmektedir.

³¹⁷ Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed Serrâc et-Tûsi, *el-Lumâ*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, (t.y.), s. 153 vd., Mustafa Türköz, “Kur’an ve Hadis Bağlamında Zühhd Hayatı”, *Selçuk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya, 2007, s. 18.

³¹⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara, ty., s. 20; Türköz, “Kur’an ve Hadis Bağlamında Zühhd Hayatı”, s. 18.

³¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. 4, s. 258.

³²⁰ Nihad M. Çetin, “Ahbâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, s. 486.

2.1.5.1. Cennet ve İçindekiler

“Örtmek, gizlemek” anlamlarına gelen ve isim olan “cenn” kelimesinden türeyen cennet³²¹ “bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe” anlamına gelir.³²² Bu başlık altında Cennet ve içinde bulunan (s.a.s.) reyyân, kevser, vesîle, makâm-ı mahmûd, cennetin hurfesi ve Firdevs kelimeleri incelenecektir.

2.1.5.1.1. Cennet / الْجَنَّةُ

“Cennet” kelimesi, “örtmek, gizlemek, kapamak” manalarına gelen c-n-n/جنن kökünden türemiştir.³²³ Bu kelime sözlükte asli itibariyle mastar binâi merra olması hasebiyle “bir örtüş, bir setr” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı müştaklarda genel bağlamda “örtme”, anlamını kuşatmaktadır.³²⁴

Cahiliye dönemi şiirlerinden olan “sana kavuşma nimeti, süslenmiş güzel cennetlerdir. Senden ayrılma ateşi ise her şeyi yakar geride hiçbir şey bırakmaz”³²⁵ beyitinde, cennetle ateşin birlikte kullanılması, cennet ve cehennem kavramlarının bilindiğine dair ipucu vermektedir. Ayrıca İmru’l-Kays bir şiirinde cenneti; yeşillikler içinde, bol ağaçları olan bahçe, şeklinde tasvir etmektedir.³²⁶ İlgili şiir dikkate alındığında Cahiliye döneminde cennet, sık ağaçlarla dolu ve sürekli yeşil olan bir bahçe olduğu ve varlığına inanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) ise cenneti şöyle tanımlamıştır:

(...) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ لِأَصْحَابِهِ: أَلَا مُشَمَّرٌ لِلْجَنَّةِ؟ فَإِنَّ الْجَنَّةَ لَا خَطَرَ لَهَا، هِيَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ نُورٌ يَتَلَأَلُ، وَرِيحَانَةٌ تَهْتَرُ، وَقَصْرٌ مَشِيدٌ، وَنَهْرٌ مُطَرَّدٌ، وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ نَضِيجَةٌ، وَزَوْجَةٌ حَسَنَاءُ جَمِيلَةٌ، وَخَلَلٌ كَثِيرَةٌ فِي مَقَامٍ أَبَدًا، فِي حَبْرَةٍ وَنَضْرَةٍ، فِي دَارٍ عَالِيَةٍ سَلِيمَةٍ بِهَيْئَةٍ (...)

Üsâme bin Zeyd (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “İçinizde cennet için çabalayıp gayret edecek kimse yok mu? Şüphesiz, cennete denk hiçbir şey yoktur. Kâbe’nin Rabb’ine yemin ederim ki cennet; güzel, sağlam ve yüksek saraylarda, yüz parlaklığı ve mutluluk, refah içinde sonsuza dek

³²¹ İbn Fâris, *Mücmelü’l-Lüga*, s. 175.

³²² M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C.7, s. 374.

³²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 13, s. 92.

³²⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Din, Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul, (t.y.), C. 1, s. 239-340; C. 2, s. 196.

³²⁵ ‘Antara, *Dîvânü ‘Antara*, s. 144; Çelik, “Kur’an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstılahların Cahiliye Döneminde Kullanılışları”, s. 65;

³²⁶ İmru’l-Kays, *Dîvânü İmri’i’l-Kays*, s. 74.

*devamlı kalınacak, parlayan nur, rüzgâr esintisiyle sallanıp dalgalanan güzel kokulu yeşillik, sağlam köşk, akan nehir, olgunlaşmış bol meyve, huyu beğenilen ve şeklen güzel hanım ve çok giysiden ibarettir (...)*³²⁷

Cennet kelimesi, Cahiliye döneminde yalnız, sık ağaçlık ve devamlı yeşil bahçe anlamında kullanılıyor iken, bilinen bu mefhumuyla ilişkili Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından, “sonsuz dek kalınacak pek çok güzelliği içinde barındıran ve aklın alamayacağı özellikleri bulunan bir yer” olarak tanımlanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) cennetin o dönemde ifade ettiği anlamı, zihnin hayal edebileceği tasvirler kullanarak genişletmiş, dini bir anlam yüklemiş ve kavramlaştırmıştır.

Hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.s.) içinizde çabalayıp cennete girecek olanınız yok mu, şeklinde soru sorması isticvâb üslûbunun kullanıldığı göstermektedir.

2.1.5.1.2. Firdevs / الْفِرْدَوْسُ

Firdevs kelimesinin Arapça olmadığı yönündeki görüş yaygındır.³²⁸ Bu kelimenin Cahiliye dönemi şiirlerinde az da olsa yer alması, Arapçaya diğer dillerden, önceki dönemlerde geçtiğini göstermektedir. Firdevs kelimesi, Hassân b. Sâbit’in bir beyitinde “bahçe” (mine’l-firdevs) anlamında kullanılmıştır.³²⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise bu kavramı şöyle tanımlamaktadır:

(...) قَالَ: الْفِرْدَوْسُ الْأَعْلَى وَالْفِرْدَوْسُ رَبْوَةُ الْجَنَّةِ وَأَوْسَطُهَا وَأَفْضَلُهَا.

Enes b. Mâlik’den (r.a.) rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.s.), “(...) *Firdevs cenneti diğer cennetlerin yaylası, en uygun ve elverişli yeridir*” buyurmuştur.³³⁰

Firdevs kavramının İslam öncesindeki “bahçe” anlamıyla ilişkili olarak tanımlandığı söylenebilir. Nitekim Firdevs, Cahiliye döneminde bahçe anlamına gelirken Hz. Peygamber (s.a.s.) firdevs kelimesini cennetle ilişkilendirerek tanımlamış, cennetin en elverişli ve en uygun yeri şeklinde dinî bir anlama bürümüş ve kelimeye terimsel bir boyut kazandırmıştır.

³²⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 39 (No. 4332).

³²⁸ Çelik, “Kur’an’ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanılışları”, s. 68.

³²⁹ M. Said Özervarlı, “Firdevs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. 13, s. 123.

³³⁰ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 24, (No. 3174).

2.1.5.1.3. Kevser / الكوثر

Kevser kelimesi, sözlükte “çok, bol, sık, tatlı içecek” anlamlarına gelmektedir.³³¹ Cahiliye döneminde *Divânı Lebid b. Rabî‘a*’da geçen bir beyitte, “kevser” kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. İbn Hişâm (218); bu kelimenin kullanımında kast edilen mananın “çok, sık” anlamında olduğunu ifade etmektedir.³³²

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Kevser’i şöyle tanımlamaktadır:

(...) عَنْ أَنَسٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ} [الكوثر: 1]: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: هُوَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَأَيْتُ نَهْرًا فِي الْجَنَّةِ حَافَّتَاهُ قَبَابُ اللَّوْلُؤِ. قُلْتُ: مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَهُ اللَّهُ.

Enes’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Kevser sûresi hakkında Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*O cennette bir nehirdir. İki yanında inciden kubbeler vardır. ‘Ey Cibril bu nedir?’ dedim. ‘Allah Teâlâ’yın sana verdiği Kevser budur,’ dedi. Bir başka rivayette ise ‘kevser, muazzam bir ırmaktır,*³³³ şeklinde geçmektedir.³³⁴

İslam’dan önce kevser kelimesinin bir nehir anlamında kullanıldığı bilinmemektedir. Cahiliye dönem şiirinde geçse de, bir şeyin çokluğunu bildirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla kevser kelimesine Hiz. Peygamber (s.a.s.) tarafından önceki anlamından farklı, dini bir anlam yüklendiği ve bu kelimenin kavramlaştırıldığı söylenebilir.

Hadis metninde tanımlama metodu kullanılmıştır.

³³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 2, s. 15; C. 5, s. 133; C. 8, s. 123; Zebîdî, *Tacü’l-‘Arûs*, C. 4, s. 204, 459, 460; C. 14, s. 18; C. 21, s. 85.

³³² Lebid b. Rabî‘a, *Divânı Lebid b. Rabî‘a*, s. 46; ayrıca bkz. İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîratü’n-Nebîyye li İbn Hişâm*, thk. Tâhâ Abdurrauf Said, Şirketü Tab‘atü’l-Fenniyye el-Müte‘adde, (y.y.), (t.y.), C. 2, s. 30; Zebîdî, *Tacü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, C. 21, s. 85.

³³³ Buhârî, “Tefsîr”, 1 (No. 4964, 4965); 53 (No. 6581).

³³⁴ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 89 (No. 3359, 3360, 336); “Sıfatü’l-Cennet”, 10 (No. 2542); Müslim, “Salât”, 53; İbn Mâce, “Zühd”, 39 (No. 4334); Nesâî, “İftitâh”, 21 (No. 901); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 4747, 4748; “Salât”, 784.

2.1.5.1.4. Makâmı Mahmûd / المَقَامُ المَحْمُود

Sözlükte mevki, rütbe, konum, yer, ikamet, itibar, pozisyon, kutsal yer, türbe, bağlam, ilgi, sözün gelişi, perde gibi anlamlarına gelen “makam”,³³⁵ Cahiliye döneminde “konum, ikamet yeri” manasında kullanılmaktaydı.³³⁶

“Mahmûd” kelimesi, h-m-d/حمد kökünden türemiş, övülmüş, övgüye layık, takdire değer³³⁷ anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Cahiliye’de, “övülmüş” anlamında kullanılmaktaydı.³³⁸ Cahiliye dönemi Arap Edebiyatı şiirlerinde övünme (fahır) ön plana çıkan bir özelliktir. Dönemin Arap toplumu yaşantısında taassup, kabile üstünlüğü, kibir gibi anlayışlarının yaygın olması, kasidelerin içeriklerinde övgülerin ön plana çıkmasına hatta müstakil olarak başlıkların oluşmasına neden olmuştur. Kaleme alınan şiirlerin içinde övgüvari yaklaşımın, neredeyse tüm şiir çalışmalarına yansıdığı dikkat çekmektedir.³³⁹

Hız. Peygamber (s.a.s.) ise makam-ı mahmûd ifadesini şöyle tarif etmektedir:

{ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا } (...)

[الإسراء: 79] (...)

Ebû Saîd el Hudrî’den (r.a.) rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “(...) İşte İsrâ sûresi 79. ayette belirtilen ‘Övgüye değer bir konuma yükseltecektir’ buyurduğu makam-ı mahmud budur (...)”³⁴⁰ Bir başka rivayette Cabir b. Abdillâh makam-ı mahmûdu şöyle tanımlamıştır: “Makam-ı Mahmûd, Muhammed’in (s.a.s.) onun sayesinde Allah Teâlâ’nın cehennemden çıkaracaklarını çıkardığı makamdır.”³⁴¹

Makam-ı mahmud tamlaması İslam öncesinde terim olma niteliğine sahip değildir. Övülmüş bir yer, makam anlamında olan makam-ı mahmud, Hız. Peygamber’in (s.a.s.) tarifiyle ahirette kendisi vesilesiyle Allah Teâlâ’nın bazı kimseleri cehennemden

³³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 12, s. 498.

³³⁶ Taraf b. Abd, *Divânı Taraf b. Abd*, s. 61; Lebîd b. Rabî‘a, *Divânı Lebîd b. Rabî‘a*, s. 49.

³³⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-‘Ayn*, C. 3, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 3, s. 155, 156.

³³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-‘Ayn*, C. 3, s. 188; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 3, s. 155, 156, 329;

³³⁹ Muhammed b. Sellâm b. Ubeydullah el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli’s-Şu’arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde, (t.y.), C.2, s. 649; Ahmet Gezek, “Klasik Dönem Arap Edebi Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler”, *İstanbul Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2021, s. 82.

³⁴⁰ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 18 (No. 3148).

³⁴¹ Müslim, “İmân”, 320.

çıkardığı makam, anlamına bürünmüştür.³⁴² Bu kavramın daha önceki anlamıyla bağlantılı fakat öncekinden farklı yeni dini bir anlam kazandığı söylenebilir.

İlgili hadislerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefâatine nail olma müjdesi verildiğinden, tebşir metodunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.5.1.5. Reyyân / الرَّيَّان

Sözlükte reyyân; suya kanmış, suya kandıran, içmiş, sulanmış, dolgun, taze, sulu, yumuşak, tombul gibi anlamlara gelmektedir.³⁴³ Cahiliye şiirinde “yaygın şekilde humma bulunan vadi” anlamında kullanılmıştır.³⁴⁴

Sehl b. Sa'd (r.a.) rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) “reyyan” kelimesi hakkında şöyle buyurmuştur:

(...) عَنْ سَهْلَ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فِي الْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ فِيهَا بَابٌ يُسَمَّى الرَّيَّانَ لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّائِمُونَ.

“Cennette sekiz kapı vardır. Bunların içinde birisinin adı Reyyan’dır. Buradan cennete yalnızca oruçlular girer.”³⁴⁵

Hadis dikkate alındığında Reyyan; sadece oruçluların girebileceği bir cennet kapısıdır.³⁴⁶ Reyyan kavramı, Cahiliye döneminde vadi olarak kullanılmasına rağmen hadiste, cennetin kapılarından birinin ismi olduğu ve yalnız oruç tutanların girebileceği vurgulanarak tanımlanmıştır. Kelimeye dini anlamda terimsel bir boyut kazandırılmıştır.

Hadiste oruç tutanların “Reyyan” adlı kapıdan girecekleri müjdelenmiştir. Dolayısıyla hadiste tebşir üslûbu kullanılmıştır.

2.1.5.1.6. Vesîle / الْوَسِيلَةُ

Vesîle kelimesi sözlükte; sebep, yol, vasıta, derece, aracı, yardımını istemek, araya koymak, yakınlık, hükümdar yanında sahip olunan mertebe ve konum gibi

³⁴² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 8, s. 327.

³⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 7, s. 144; C. 14, s. 345.

³⁴⁴ Lebîd b. Rabî'a, *Divânı Lebîd b. Rabî'a*, s. 88.

³⁴⁵ Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 9 (No. 3084). Müslim, “Sıyâm”, 166; Tirmizî, “Savm”, 55 (No. 765); Nesâî, “Sıyâm”, 43 (No. 2233, 2234).

³⁴⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 9, s. 425.

anlamlara gelmektedir.³⁴⁷ Cahiliye dönemi şiirlerinde geçtiğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah (s.a.s.) vesîleyi şu şekilde ifade etmektedir:

(...) سَلُّوا اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْوَسِيلَةُ؟ قَالَ: أَعْلَى دَرَجَةٍ فِي الْجَنَّةِ لَا يَنْتَالُهَا إِلَّا رَجُلٌ وَاحِدٌ أَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ.

“Allah’tan vesileyi isteyiniz.” Ashab: “Ey Allah Teâlâ’nın Rasûlü! Vesile nedir?” Rasûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “Cennetteki en yüksek derecedir ve ona sadece bir kişi sahip olacaktır. O kişinin ben olacağımı ümit ederim.” Bir diğer tanıma göre vesile, Allah Teâlâ’nın kullarından yalnız bir tanesinin layık olduğu cennette bir makamdır.³⁴⁸

İbn Kesîr; vesile kavramını, kendisiyle maksadın elde edilmesine ulaşılan ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) konağı ve cennetteki vatani, en yüce konakta asılmış olan bayrak, arşa en yakın olan, şeklinde tanımlamaktadır.³⁴⁹ Vesile kelimesi sözlük anlamı itibariyle önemli bir konuma, mevkiye işaret ederken Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlamasıyla kök anlamı korunarak cennetteki önemli bir makam, şeklinde dini bir anlam kazanmıştır.

Hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

2.1.5.2. Cehennem ve İçindekiler

Cehennem, “derin kuyu; uğursuz, hayırsız” anlamına gelmektedir.³⁵⁰ Cehennem kelimesinin aslının Arapça olduğunu ileri süren İslam âlimleri olmuşsa da Arap dil bilginleri bu hususta net bir sonuca varamamışlardır.³⁵¹ Herhangi bir sözlük anlamı taşımaksızın cehennem; kâfirlerin, münâfıkların ve zâlimlerin azaba uğratılacağı yer

³⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, C. 11, s. 724; Zebîdî, *Tacü’l-’arûs*, C. 31, s. 75.

³⁴⁸ Müslim, “Salât”, 11; Ebû Dâvûd, “Salât”, (No. 523; Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (No. 3624); “Tefsîru’l-Kur’ân”, 1 (No. 3621); Nesâî, “Ezân”, 37 (No. 675).

³⁴⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009, C. 5, s. 2268, 2269.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, C. 12, s. 112.

³⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, C. 12, s. 112; Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 7, s. 225.

olarak betimlenmiştir.³⁵² Hz. Peygamber (s.a.s.) cehennemde böyle kimselerin karşılaşacağı bazı azapları, tanımlamak suretiyle açıklamıştır. Cehennem ve içindeki bazı varlıklar ile ilgili olan tînetü'l-habâl, cübbü'l-hüzn, mâlik, saûd, darî, sahr ve veyl kavramlarının yer aldığı rivayetler bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1.5.2.1. Cübbü'l-Huzn / جُبُّ الْحُزْنِ

Sözlükte kuyu anlamına gelen “Cübbü” kelimesi³⁵³; Cahiliye döneminde de “geniş kuyu” anlamında kullanılmıştır. *Divânı Lebid b. Rabî'a*'da geçen bir beyitte çoğul sîgasında الأَجْبَاب olarak kullanılmaktadır.³⁵⁴ حزن kelimesi ise sözlükte; “üzüntü, keder ve dert” gibi anlamlara gelmekte olup³⁵⁵ Cahiliye döneminde de aynı manalarda kullanıldığı tespit edilmiştir.³⁵⁶ Üzüntü kuyusu anlamına gelen cübbü'l-huzn şeklindeki tamlamanın, önceki dönemde kullanıldığı bilinmemektedir.

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah (s.a.s.) cübbü'l-huzn ifadesini şöyle tanımlamaktadır:

(...) تَعَوَّدُوا بِاللَّهِ مِنْ جُبِّ الْحُزْنِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا جُبُّ الْحُزْنِ؟ قَالَ: وَادٍ فِي جَهَنَّمَ، يُتَعَوَّدُ مِنْهُ جَهَنَّمُ كُلَّ يَوْمٍ أَرْبَعِمِائَةِ مَرَّةٍ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يَدْخُلُهُ؟ قَالَ أُعِدَّ لِلْفَرَّاءِ الْمُرَائِينَ بِأَعْمَالِهِمْ، وَإِنَّ مِنْ أَبْغَضِ الْفَرَّاءِ إِلَى اللَّهِ الَّذِينَ يَزُورُونَ الْأُمَرَاءَ.

“Cübbü'l-huzndan Allah'a sığınınız” buyurdu. Sahâbîler: “Ya Rasûlullah! Cübbü'l-huzn nedir?” diye sordular. Rasûlullah: “Cehennemde öyle bir deredir ki cehennem her gün dört yüz defa ondan Allah'a sığınır” buyurdu. Sahâbîler: “Ya Rasûlullah! Kimler bu dereye girer?” diye sordular. Rasûlullah (s.a.s.): “O dere, amelleri ile riyakârlık eden Kur'ân okuyucuları için hazırlanmıştır. Allah Teâlâ'yın en çok öfkeli olduğu kurrallardan bir kısmı da, şüphesiz emirleri ziyaret eden okuyuculardır.” buyurdu. Bir başka rivayette aynı şekilde cübbü'l-huzn, cehennemde

³⁵² Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 7, s. 227.

³⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C.1, s. 250.

³⁵⁴ Lebid b. Rabî'a, *Divânı Lebid b. Rabî'a*, s. 14; İlgili bu divan çalışmasında dipnot olarak bu kelimenin geniş kuyu manasında (وهي البئر الواسعة) kullanıldığı zikredilmektedir; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 1, s. 250; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs*, C. 26, s. 311.

³⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 111.

³⁵⁶ Kays b. Hatîm, *Divânı Kays b. Hatîm*, s. 142, 175; Lebid b. Rabî'a, *Divânı Lebid b. Rabî'a*, s. 58; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, C. 3, s. 160; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, C. 1, s. 63.

bir vadi olarak tarif edilmiştir fakat bu hadiste lafzen farklı olarak, cehennemnin bu vadiden her gün yüz kere Allah'a sığındığı zikredilmiştir.³⁵⁷

Cübbü'l-huzn tamlamasının, Cahiliye'de kullanılan bir ifade olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Arapların bildiği iki ayrı kelimeyi bir araya getirerek oluşturduğu isim tamlamasına önceki anlamlarından bağımsız yeni dini bir anlam yüklediği görülmektedir. Nitekim cübbü'l-huzn, üzüntü kuyusu gibi bir anlamı ifade ederken, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tanımlamasıyla cehennemde bulunan bir vadi olarak kavramlaşmıştır.

Hadiste Müslümanların riyakârlık konusunda uyarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla hadiste inzâr, tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.5.2.2. Darî' / ضريع

Sözlükte darî' bir bitki türü olarak tanımlanmıştır. Ayrıca darî' zayıflamak, kilo aldırma gibi özelliklerinin yanında açlığı gidermeyen, yaş, büyük bir diken, kuru bir ot ve denize atılan kökü kokulu hafif bir bitki olarak da açıklanmıştır.³⁵⁸ Şair, bu bitkinin bulunduğu yeri, kötü otlak olarak tasvir etmektedir. Bu otlakta otlayan hayvanlar yağ ve et tutmadığı için kötü bir otlak olduğu söylenmektedir.³⁵⁹

Darî' kelimesi hakkında Ebû'd Derdâ'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:

(...) يُلْقَى عَلَى أَهْلِ النَّارِ الْجُوعُ فَيَعْدِلُ مَا هُمْ فِيهِ مِنَ الْعَذَابِ فَيَسْتَعِثُّونَ فَيُعَاثُونَ بِطَعَامٍ مِنْ ضَرِيعٍ لَا يُسَمِّنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ، فَيَسْتَعِثُّونَ بِالطَّعَامِ فَيُعَاثُونَ بِطَعَامٍ ذِي غُصَّةٍ (...)

“Cehennemlik olanlara azaplarına eşit biçimde açlık verilir de doyurulmaları için yardım isterler. Kendilerine darî' denilen acı ve kuru dikenler ikram edilecektir. O dikenler ne besler ne de açlığı giderir.”³⁶⁰ Sonra yine doyurulmalarını isterler de kendilerine boğazdan geçmeyen dikenli yemekler ikram edilir (...)³⁶¹

³⁵⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 23 (No. 256); Tirmizî, “Zühd”, 48 (No. 2383).

³⁵⁸ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, C. 3, s. 1249, 1250; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekayisi'l-Lüga*, s. 576, 577; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 8, s. 222, 223.

³⁵⁹ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, C. 3, s. 1249, 1250; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekayisi'l-Lüga*, s. 576, 577; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 8, s. 222, 223.

³⁶⁰ Gaşiye 88/6-7; Tirmizî, “Sıfatü Cehennem”, 5 (No. 2586).

³⁶¹ Müzzemmil, 77/13.

Darî kelimesinin İslam öncesinde de bilinen ve kullanılan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) kelimenin “dikenli bir bitki” anlamını koruyarak darî’nin “cehennemliklerin yemeği” şeklinde yeni ve dînî bir anlam kazandırmıştır.

Hadiste cehennemlik olanların göreceği bir azap türü zikredilerek, cehenneme girmeye sebep olacak tavır ve davranışlar konusunda bir uyarı ve hatırlatma yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla hadiste inzâr ve tağlîz üslûbu kullanılmıştır.

2.1.5.2.3. Mâlik / مَالِك

Mâlik/مالك kelimesi, bir şeyde otorite sahibi, egemen olmak, bir şeye sahip olmak³⁶² gibi anlamlara gelen ملك fiilinden türemiştir. Mâlik ise ism-i fail olarak sahip, hükmeden ve yöneten anlamlarına gelmektedir. Mâlik kelimesinin, başvurulmuş Cahiliye dönemi divanlarında geçtiği görülmemiştir.

Semûre b. Cundeb (r.anhümâ) rivayetiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kelimeyi şöyle tanımlamaktadır:

(...) عَنْ سَمُرَةَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتْيَانِي قَالَا: الَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَالِكٌ خَازِنُ النَّارِ (...)

“(...) Ben bu gece rüyâmda iki kimse gördüm. Onlar bana geldiler, şöyle dediler: “O ateş yakan adam, cehennemin bekçisi olan Mâlik’tir (...)”³⁶³

İbn Kesîr, Zuhrûf 43/77. ayeti açıklarken İbn Abbas’tan nakille Mâlik’in “cehennem bekçisi”,³⁶⁴ Elmalılı’nın ise “cehennem muhafızının ismi”³⁶⁵ olduğu görüşlerini aktarmaktadır.

Hz. Peygamber’in; (s.a.s.) sözlükte, bir şeye sahip olan anlamındaki malik kelimesini, cehennemin sahibi veya hâkimi anlamında özel isim olarak yeni bir anlamda kullandığı görülmektedir.

Hadiste cehennem bekçisinden bahsedilmesi; insanlara, kendilerine emrolunanları yerine getirmeme durumunda gidilecek olan yeri hatırlatması bakımından inzâr ve tağlîz üslûbuna başvurulduğunu göstermektedir.

³⁶² İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, s. 840, 841; İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, C. 10, s. 491, 492; Zebîdî, *Tacü’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, C. 27, s. 346, 347.

³⁶³ Buhârî, “Bed’ü’l-Halk”, 7 (No. 3236).

³⁶⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. 13, s. 7168.

³⁶⁵ Elmalılı, *Hak Din Kur’an Dili*, C. 7, s. 62.

2.1.5.2.4. Sahr / الصَّهْرُ

“Sahr” kelimesi sözlükte “bir şeyi eritmek” anlamına gelmektedir.³⁶⁶ Bu kelime bukalemunun sırtının güneşin ısısından yanıp parladığı durumu ifade etmek için de kullanılır. “Yağı erittim” derken de bu kelimenin fiili kullanılır.³⁶⁷ Bir beyitte de “sahr” kelimesinin, erimek, anlamında kullanıldığı görülmektedir.³⁶⁸

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah aleyhisselam “sahr” hakkında şunları söylemektedir:

(...) إِنَّ الْحَمِيمَ لَيُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيَنْفُذُ الْحَمِيمُ حَتَّى يَخْلُصَ إِلَى جَوْفِهِ فَيَسْلُتُ مَا فِي جَوْفِهِ، حَتَّى يَمْرُقَ مِنْ قَدَمَيْهِ وَهُوَ الصَّهْرُ ثُمَّ يُعَادُ كَمَا كَانَ.

“Cehennemliklerin tepelerine kaynar su dökülecektir. Sıcak su vücutlarının içine nüfuz eder, öyle ki karınlarına kadar ulaşır. İçlerinde ne var ne yok söker atar ve ayaklarını delip geçer. Bu hadise; يَصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ “Bununla karınlarının içinde ne varsa hepsi ve derileri eritilecektir.” es-Sahr (eritme) hadisesidir. Sonra (eriyen cesetleri) eski haline iade edilir.”³⁶⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.) sahr kelimesini eritmek anlamından koparmadan, cehennemliklerin sıcak suyu içmeleriyle, içlerinde bulunanların eriyerek ayaklarından çıkması şeklinde bir azabı ifade etmek için kullanmıştır. Ayrıca hadiste sahr kelimesi tanımlanırken Hac 22/20 ayetinde ifade edildiği bildirilmektedir.³⁷⁰ İbn Kesîr; Ebû Hureyre, İbn Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr kanalıyla dökülen şeyin eritilmiş bakır olduğu, midelerindeki yağları ve organları eriteceğini, derilerinin de eriyip döküleceğini, karınlarını parçalayacağını aktarmaktadır.³⁷¹ Böylelikle Rasûlullah sahr kelimesinin kök anlamından yola çıkarak cehennemdeki bir azabı tarif etmiş, dolayısıyla dinî bir kavram oluşturmuştur.

³⁶⁶ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, s. 543; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 4, s. 471; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs*, C. 12, s. 367.

³⁶⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C.3, s. 315; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 4, s. 472; Zebîdî, *Tacü'l-'arûs*, C. 12, s. 367.

³⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 4, s. 473, 474; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs*, C. 12, s. 367, 368.

³⁶⁹ Hac sûresi 20. ayetin tefsiridir; Tirmizî, “Sıfatü Cehennem”, 4 (No. 2582).

³⁷⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 14, s. 462.

³⁷¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, C. 10, s. 5435.

Hadiste cehennemdeki azap türlerinden biri tarif edilerek, cehenneme girmeye sebep olacak tavır ve davranışlar konusunda dolaylı olarak uyarı yapılmıştır. Dolayısıyla hadiste tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığını söylemek mümkündür.

2.1.5.2.5. Sa‘ûd / الصَّوْدُ

Sa‘ûd/صعود kelimesi; yüksek olmak, yükselmek, herhangi bir yere çıkmak, tırmanmak anlamlarına gelen صعد’den türemiş ve yokuş, dik yokuş, rampa, yükselme gibi manalara gelmektedir. Cahiliye döneminde de sözlük anlamıyla kullanılmıştır.³⁷²

Ebû Saîd’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.s.) sa‘ûd kelimesi hakkında şunları söylemektedir:

(...) قَالَ: الصَّوْدُ جَبَلٌ مِنْ نَارٍ يَتَصَعَّدُ فِيهِ الْكَافِرُ سَبْعِينَ خَرِيفًا وَيَهْوِي فِيهِ كَذَلِكَ مِنْهُ أَبَدًا.

“Sa‘ûd, ateşten bir dağdır. Kâfir bu dağda ebedî olarak yetmiş yıl çıkıp yetmiş yıl iniş yapacaktır.”³⁷³

Hiz. Peygamber (s.a.s.) sa‘ûd kelimesini İslam’dan önceki anlamıyla ilişkili olarak tanımlamıştır. Nitekim dağ, yüksekçe ve yokuşu olan bir nesne olduğundan bu özellikler dağı çağrıştırmaktadır. Hiz. Peygamber (s.a.s.) sa‘ûd kelimesini, kâfirlerin ebedi olarak yetmiş yıl inip yetmiş yıl çıkacağı ateşten bir dağ olarak tanımlamıştır. Burada Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) kelimenin önceki anlamıyla bağlantılı olmakla birlikte “cehennemde bulunan bir dağ” olduğunu söylemesiyle saûd, kavramlaşmış bir isim olmuştur.

Hadiste Allah’a inanmayan kimselerin azaba çarptırılacağı ifade edilerek, Allah’a şirk koşma veya inkâr etme konusunda bir uyarı verildiğinden ve bundan sakındırıldığından hadiste inzâr, zecr ve tağlîz üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.1.5.2.6. Tînetü’l-Habâl / طِينَةُ الْخَبَالِ

Tîne/طين kelimesi sözlükte; kil, toprak, çamur anlamlarına gelmektedir.³⁷⁴ Tîne ise mecaz anlamda yaratılış, fitrat manalarını ifade etmektedir. Cahiliye döneminde

³⁷² İbn Fâris, *Mu‘cemü Mekâyisi’l-Lüga*, C. 3, s. 287; Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs*, C. 13, s. 488.

³⁷³ Tirmizî, “Sıfatü Cehennem”, 2 (No. 2576); “Tefsîru’l-Kur’ân”, 70 (No. 3326).

³⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 13, s. 270; C. 35, s. 360, 361; Zebîdî, *Tacü’l-‘Arûs*, C. 20, s. 509.

de طينة ifadesinin çamur, kil anlamında kullanıldığı görülmektedir.³⁷⁵ طينة şeklinde müennesine ise Cahiliye dönem şiirlerinde rastlanılamamıştır.

Habâl/خَبَال kelimesinin kökü olan خبل fiili delirmek, çıldırmak, karmakarışık olmak,³⁷⁶ uzuvların bozulması³⁷⁷ anlamlarına gelmektedir. Habâl ise insanın eklemlerine kadar etkileyen bir hastalık,³⁷⁸ bozukluk³⁷⁹ olarak zikredilmektedir. Bir beyitte مختل kelimesinin geçtiği ve deli anlamında kullanıldığı görülmektedir.³⁸⁰ Yine habâl kelimesi de delilik anlamında bir beyitte geçmektedir.³⁸¹ Tînetü'l-habâl ifadesinin ise Cahiliye'de kullanıldığına dair bir malumat elde edilememiştir.

Câbir'in (r.a.) rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) tînetü'l-habâl kelimesini şöyle tanımlamaktadır:

(...) عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ جَيْشَانَ، وَجَيْشَانَ مِنَ الْيَمَنِ، قَدِمَ فَسَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَرَابٍ يَشْرَبُونَهُ بِأَرْضِهِمْ، مِنَ الذَّرَّةِ يُقَالُ لَهُ الْمَزْرُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُمْسِكِرْ هُوَ؟، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَعَدَ لِمَنْ شَرِبَ الْمُسْكِرَ، أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا طِينَةُ الْخَبَالِ؟، قَالَ: عَرَقُ أَهْلِ النَّارِ، - أَوْ قَالَ: غُصَارَةُ أَهْلِ النَّارِ

“Allah sarhoşluk veren şeyleri içenlere kıyamette tînetü'l-habâl içireceğini bildirmiştir” buyurdu. Oradakiler tînetü'l-habâl nedir? diye sorduklarında Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Cehennemliklerin teridir veya onlardan akan şeylerdir.” “Tînetü'l-habâl, cehennem ehlinin irinleridir.”³⁸²

Bir başka rivayette tînetü'l-habâl; “cehennemliklerin irinlerinden meydana gelen bir ırmaktır.”³⁸³ Benzer bir rivayette “tînetü'l-habâl” lafzının yerine “radğatü'l-habâl”

³⁷⁵ Zebîdî, Tacü'l-'arûs, C. 35, s. 360, 361.

³⁷⁶ Halil b. Ahmed, Kitabü'l-'Ayn, C. 4, s. 272; İbn Düreyd, Cemheretü'l-lüga, C. 1, s. 293, İbn. Fâris, Mu'cem, C. 2, s. 242; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. 11, s. 197; Zebîdî, Tacü'l-'Arûs, C. 28, s. 386.

³⁷⁷ İbn Fâris, Mücmelü'l-Lüga, s. 311; İbn Fâris, Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga, C. 2, s. 242; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. 11, s. 197; Ebu Tâhîr Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, Kâmûsu'l-Muhîd, drl. Muhammed Naim el-'Argasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut/Lübnan, s. 636; Zebîdî, Tacü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, C. 28, s. 386.

³⁷⁸ İbn Düreyd, Cemheretü'l-Lüga, C. 1, s. 293; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. 11, s. 198.

³⁷⁹ Hatiboğlu, Süneni İbn Mace Tercümesi ve Şerhi, C. 9, s.134.

³⁸⁰ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. 11, s. 117, 370.

³⁸¹ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, C. 11, s. 197, 198.

³⁸² Müslim, “Eşribe”, 72; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, (No. 3680); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 44 (No. 2492); Nesâî, “Eşribe”, 49 (No. 5720).

³⁸³ İbn Mâce, “Eşribe”, 1; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5; Tirmizî, “Eşribe”, 1 (No. 1862).

geçmektedir. Radğatü'l-habâl, ateş halkının yanması dolayısıyla vücûdlarından akan irin ve benzeri şeydir.³⁸⁴

İslam öncesinde طينة ve خيال kelimelerinin ayrı ayrı bilinen ve kullanılan kelimeler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tînetü'l-habâl şeklinde bir tamlama olarak kullanıldığı bilinmemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu tamlama ile yeni dini bir terim oluşturduğu söylenilebilir.

Hadiste sarhoşluk veren maddelerin alınması konusunda, ahirette karşılaşılabilecek azap zikredilerek uyarı verilmiş ve bu davranıştan sakındırılmıştır. Buradan hareketle hadiste, inzâr, tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

2.1.5.2.7. Veyl / الوَيْل

“Veyl” kelimesi sözlükte, “bir azap sözü”³⁸⁵ ve “keder”³⁸⁶ anlamına gelmektedir. Cahiliye döneminin şiir literatüründe ise “yazıklar olsun” anlamında kullanılmıştır.³⁸⁷ Ebû Saîd'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) “veyl” hakkında şöyle buyurmuştur:

(...) قَالَ: الْوَيْلُ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ.

“Veyl”, cehennemde bir deredir ki kâfir; kırk yıl boyunca aşağı doğru düşer de onun dibine ancak ulaşabilir.”³⁸⁸

“Veyl” kelimesi Cahiliye döneminde keder, kahır, kınama anlamlarını içeren “yazıklar olsun” anlamında kullanılırken Hz. Peygamber (s.a.s.) bu anlamlarından farklı bir tanımlama yapmıştır ve cehennemde çukurluğu epey derin olan bir dereye ad olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) “veyl” kelimesine dînî bir anlam yükleyerek kavramlaştırmıştır.

Allah'a inanmayanların göreceği bir azap ifade edilerek küfür konusunda uyarı ve sakındırma yapılmıştır. Dolayısıyla hadiste tağlîz ve zecr üslûbunun kullanıldığını söylemek mümkündür.

³⁸⁴ İbn Mâce, “Eşribe”, 4 (No. 3377); Hatiboğlu, *Süneni İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, C. 9, s. 134-135.

³⁸⁵ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve's-Sihâhü'l-'Arabî*, C. 5, s. 1846.

³⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 11, s. 737.

³⁸⁷ Tarafe b. Abd, *Divanı Tarafe b. Abd*, s. 5.

³⁸⁸ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 22 (No. 3164).

2.1.5.3. Gelecek ve Gayba Dair

“Hıbr” kökünden türeyen “haber” kelimesinin,³⁸⁹ terim olarak, “geçmişte yaşanmış veya gelecekte gerçekleşecek bir olayı bildiren söz, doğru ve yanlış olma durumu söz konusu olan söz” gibi farklı tanımlamaları yapılmıştır. ³⁹⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gelecekte yaşanılacak olan bazı olaylarla ilgili ehlâs fitnesi, vehn gibi kelimeleri tanımladığı görülmektedir. Ayrıca ecda’u ve ra’d gibi gayb ile ilgili bazı kavramları açıklamıştır. Bu başlık altında, yukarıda zikri geçen kavramlar ve herc kelimesinin yer aldığı rivayetler incelenecektir.

2.1.5.3.1. Ecda’u / الأجدع

Ecda’ kelimesi, c-d-a/جدع kökünden türetilmiştir. Sözlükte, burun vs. (organ) kesilmesi, sakat, bir organın kesilmesi anlamlarına gelmektedir.³⁹¹ Bu kelime Cahiliye dönemi şiirlerinde sadece *Dîvânü el-Afvahi’l-Avdi*’de görülmüştür.³⁹²

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ecda’ kelimesini şöyle tanımlamıştır:

(...) عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: لَقِيتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ: مَنْ أَنْتَ؟ فَقُلْتُ: مَسْرُوقُ بْنُ الْأَجْدَعِ، فَقَالَ عُمَرُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: الْأَجْدَعُ شَيْطَانٌ.

Mesrûk’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: Ben, Ömer b. Hattâb (r.a.) ile karşılaştım da: “Adın nedir?” diye sordu. Ben de: “Mesrûk b. el-Ecda’” dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer; Ben, Rasûlullah’dan (s.a.s.) işittim, buyurdu ki: “*el-Ecda’ bir şeytanın adıdır.*”³⁹³

Ecda’u kelimesinin Cahiliye döneminde hangi anlamda kullanıldığı tespit edilememiştir. Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımlasıyla ecda’ kelimesinin, şeytanın adı anlamında kavramlaştığı söylenebilir.

Hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

³⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, C. 4, s. 258.

³⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 14, s. 346.

³⁹¹ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-‘Ayn*, C. 1, s. 219; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 8, s. 41.

³⁹² Salah b. Amr b. Mâlik el-Yemeni, *Dîvânü el-Afvahi’l-Avdi*, thk./şrh. Muhammed et-Tunci, Dâru Sâdır, Beyrut/Lübnan, 1998, s. 93, (15. dipnot).

³⁹³ İbn Mâce, “Edeb”, 31 (No. 3731); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, Matba’atü Ensâriyye, Hindistan, h. 1323, (No: 4957); Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî, *Mirkâtü’l-Mefâtiḥ Şerhü Mişkâtil-Mesâbih*, Dâru’l-Fikr, Beyrut/Lübnan, 1422/2002, C. 7, s. 3004 (No. 4767).

2.1.5.3.2. Ehlâs Fitnesi / فِتْنَةُ الْأَخْلَاسِ

“el-Ehlâs” sözlükte, h-l-s/حُلْس kelimesinin çoğulu ve “çul, hasır, hayvan keçesi, yaşlı adam, evinden çıkmayan kişi” anlamlarına gelmektedir.³⁹⁴ “Ehlâs” kelimesi, Cahiliye döneminde “devenin üzerindeki örtü” anlamında kullanılmıştır.³⁹⁵

“Büyülemek, etkisi altına almak” manasındaki فتن kelimesinden türeyen³⁹⁶ fitne sözlükte; imtihan, ihtilat manalarına gelmektedir.³⁹⁷ Ayrıca tutkunluk, çekicilik, ayartma gibi anlamlara da gelmektedir.³⁹⁸ Başvurulan Cahiliye dönem şiirlerinde fitne kelimesine rastlanılmamıştır.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ehlâs fitnesini şöyle tanımlamıştır:

(...) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، يَقُولُ: كُنَّا قُعُودًا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ، فَذَكَرَ الْفِتْنَ فَأَكْثَرَ فِي ذِكْرِهَا حَتَّى ذَكَرَ فِتْنَةَ الْأَخْلَاسِ، فَقَالَ قَائِلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا فِتْنَةُ الْأَخْلَاسِ؟ قَالَ: هِيَ هَرَبٌ وَحَرْبٌ (...)

(...) Abdullah b. Ömer (r.a.); şöyle demiştir: Biz Rasûlullah'ın yanında oturuyorduk. Efendimiz, uzun uzadıya fitneleri anlattı. Ehlâs fitnesini zikretti. Birisi: “Ehlâs fitnesi nedir, Yâ Rasûlullah?” diye sordu. Efendimiz: “O, insanların birbirinden kaçması ve haksız yere malların alınmasıdır (...)”³⁹⁹

Ehla kelimesinin sözlük anlamı dikkate alındığında, hadiste Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) oluşacak fitneleri, yere/hayvana serilen çul anlamındaki ehlâs kelimesini kullanarak tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Fitne kelimesini ise musibet, karışıklık anlamında kullanmıştır. Ehla kelimesini önceki anlamından farklı olarak fitne karışıklığına ve musibetine izafe olarak zikretmiştir. Böylece Hiz. Peygamber, (s.a.s.) fitnenin durumunu günlük yaşantıda kullanılan bir eşyanın özelliklerine benzeterek ifade etmiştir. Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) ehla fitnesini tanımlayarak ona dîni ve yeni bir anlam kazandırarak kavramlaştırdığını söylemek mümkündür.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) insanların ileri dönemlerde, birbirlerinin mallarını haksız yere alması ve birbirlerinden kaçması şeklinde bir musibet ile karşı karşıya geleceğini

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C.6, s.54.

³⁹⁵ Lebîd b. Rabî'a el-Amilî, *Divânı Lebîd b. Rabî'a*, s. 92.

³⁹⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, C. 8, s. 127, 128.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 317.

³⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 317, 318.

³⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Fiten”, (No. 4242).

haber vererek, bir nevi bu konuda dikkatli olunması konusunda uyarıda bulunmuştur. Dolayısıyla hadiste inzâr üslûbu kullanılmıştır.

2.1.5.3.3. Ra'd / الرَّعْد

Ra'd kelimesi, İslam öncesinde “gök gürültüsü, şimşek” anlamında kullanılmıştır. Yağmur anlamı da bilinmektedir.⁴⁰⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise bu kavramı şöyle tanımlamıştır:

(...) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَقْبَلْتُ يَهُودَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَخْبِرْنَا عَنِ الرَّعْدِ مَا هُوَ؟ قَالَ: مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُوَكَّلٌ بِالسَّحَابِ مَعَهُ مَخَارِيقُ مِنْ نَارٍ يَسُوقُ بِهَا السَّحَابَ حَيْثُ شَاءَ اللَّهُ (...)

İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: Yahudiler, Peygamber'e gelerek; “Ey Ebe'l Kâsım! Ra'd, nedir? Bize onu bildir?” dediler. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Ra'd, meleklerden bulutlarla görevi olan bir melektir. Yanında bulutları sağa sola yöneltecek ateşten kamçılar vardır. (...)*”⁴⁰¹

Ra'd kelimesi gök gürültüsü, şimşek gibi anlamlara gelirken, Rasûlullah'ın (s.a.s.) tarifiyle bulutlarla görevli olan meleğe isim olduğu görülmektedir. Kelime, kök anlamıyla bağlantılı olsa da farklı bir anlamda, dini bir terim olarak tanımlanmıştır. Hadiste tanımlama metodu kullanılmıştır.

2.1.5.3.4. Herc / الْهَرْج

Sözlükte “herc”; kalabalık, kargaşa, karmaşa, karışıklık, fitne, çok öldürme olayı, ahir zamanda fitne, anlamlarına gelmektedir.⁴⁰² Bir diğer anlamı ise “koşmak”tır. Bu kelime bir beyitte “karışıklık, karıştırmak” anlamında kullanılmıştır. Bir başka beyitte ise “koşmak” anlamıyla kullanılmıştır.⁴⁰³

Hz. Peygamber (s.a.s.) “herc” kelimesini ise şöyle tanımlamaktadır:

(...) إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ لَهَرْجًا ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْهَرْجُ؟ قَالَ: الْقَتْلُ، فَقَالَ بَعْضُ الْمُسْلِمِينَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَقْتُلُ الْآنَ فِي الْعَامِ الْوَاحِدِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ رَسُولُ

⁴⁰⁰ İmruü'l-Kays, *Dîvânü İmri'î'l-Kays*, s. 133, 148; Tarafe b. Abd, *Divanı Tarafe b. Abd*, s. 67; Lebîd b. Rabî'a, *Divânı Lebîd b. Rabî'a*, s. 63.

⁴⁰¹ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 14 (No. 3117).

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 2, s. 389.

⁴⁰³ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, C. 3, s. 388; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs*, C. 6, s. 275, 277.

اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ يَقْتُلُ الْمُشْرِكِينَ، وَلَكِنْ يَقْتُلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، حَتَّى يَقْتُلَ الرَّجُلُ جَارَهُ،
وَابْنُ عَمِّهِ وَذَا قَرَابَتِهِ (...)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a.) rivayetle o, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) bize: *“Kıyamete yakın dönemde şüphesiz bir herc olur”* buyurdu. Ebû Mûsâ: *“Ya Rasûlullah! Herc nedir?”* diye sordum. O: *“Öldürmektir”* buyurdu. Bunun üzerine bazı müslümanlar: *“Ya Rasûlullah! Biz şu anda tek bir yılda müşriklerden şu kadarını öldürürüz”* dediler. Rasûlullah (s.a.s.) bu söze cevaben: *“Herc, müşrikleri öldürmek değildir. Lakin bazımız bazımızı öldürecek, hatta adam komşusunu, amcasının oğlunu ve akrabasını öldürecektir”* buyurdu.⁴⁰⁴

Herc kelimesi, Cahiliye döneminde Araplar tarafından koşmak, anlamında kullanılmıştır. İslam öncesinde Habeşlilerin dilinde ise genel anlamda öldürmek anlamını ifade ederken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tanımlamasıyla Müslümanların birbirlerini; akrabalarını öldürmeleri anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fitne kelimesiyle ilişkilendirilerek öldürmede şiddet, öldürmede çokluk, ihtilât (kargaşa), ahir zamanda ortaya çıkacak fitne gibi dokuz mana üzerinden değerlendirenler olmuştur. Buhârî şârihlerinden biri olan 'Aynî'nin (ö. 855) “herc” kelimesinin Arapça olduğunu ve “ihtilât” manasına geldiğini vurguladığı ve herc kelimesini, öldürmek manasında Habeş diline nispet edenleri net bir şekilde eleştirdiği aktarılmaktadır.⁴⁰⁵

Hadiste, sonraki dönemlerde Müslümanların birbirlerini öldüreceğinden söz edilerek dolaylı olarak bu fitnelere karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla hadiste inzâr üslûbu kullanılmıştır.

2.1.5.3.5. Vehn / الْوَهْنُ

“Vehn” kelimesi sözlükte; gevşeklik, bitkinlik, yorgunluk, yetersizlik, anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁶ Halil b. Ahmed, Cahiliye dönemi şairlerinden A'sâ'nın *Dîvân*'ında vehn kelimesini kullandığını zikrederek, amelde ve emirde zayıflık, zayıf olmak gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Müslim, “İlim, 10, 11; “Fiten”, 18; İbn Mâce, “Fiten”, 10 (No. 3959); 25 (No. 4047); 26 (No. 4050, 4051, 4052); Ebû Dâvûd, “Fiten”, (No. 4255); Tirmizî, “Fiten”, 31 (No. 2200).

⁴⁰⁵ Hatiboğlu, *Süneni İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C. 10, s. 175; C. 13, s. 358, 359.

⁴⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 13, s. 453.

⁴⁰⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. 4, s. 92.

Hız. Peygamber (s.a.s.) ise bu kelimeyi şöyle tanımlamaktadır:

(...): يُوشِكُ الْأُمَمُ أَنْ تَدَاعَى عَلَيْكُمْ كَمَا تَدَاعَى الْأَكْلَةُ إِلَى قَصْعَتِهَا، فَقَالَ قَائِلٌ: وَمِنْ قَلَّةٍ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: بَلْ أَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ كَثِيرٌ، وَلَكِنَّكُمْ غُتَاءٌ كُغْتَاءِ السَّيْلِ، وَلَيَنْزَعَنَّ اللَّهُ مِنْ صُدُورِ عَدُوِّكُمْ الْمَهَابَةَ مِنْكُمْ، وَلَيَقْفِضَنَّ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمُ الْوَهْنَ، فَقَالَ قَائِلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْوَهْنُ؟ قَالَ: حُبُّ الدُّنْيَا، وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ.

Sevban'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Yakında milletler yemek yiyenlerin, sofralarına davet ettikleri gibi size karşı savaşmak için birbirlerini davet edecekler.” Birisi: “Bu o gün bizim azlığımızdan dolayı mı olacak?” dedi. Rasûlullah (s.a.s.); “Hayır, aksine siz o gün kalabalık, fakat selin önündeki çerçöp gibi zayıf olacaksınız. Allah düşmanlarınızın gönlünden sizden korkma hissini soyup alacak sizin gönlünüze de vehn atacak” buyurdu. Yine bir adam: Vehn nedir? Ya Rasûlullah diye sorunca: “Vehn, dünyayı fazlaca sevmek ve ölümü kötü görmektir.” buyurdu.⁴⁰⁸

“Vehn” kelimesi, güçsüz olmak, zayıf düşmek, kuvvetsizlik⁴⁰⁹ anlamlarına gelirken Hız. Peygamber (s.a.s.) tarafından dünyayı sevmek ve ölümü kötü görmek şeklinde farklı bir anlamda tanımlanmıştır. Hız. Peygamber'in (s.a.s) vehn kelimesini önceki anlamından bağımsız olarak tanımladığı ve kavrama dini bir anlam yüklediğı görölmektedir.

Hadiste tanımlama üslûbu kullanılmıştır.

2.2. Dünyevî Kavramlar

Dünya, Kur'an ve hadislerde dînî ve ahlâkî bir kavram olarak kullanılmış, dünya ile, kozmik anlamın dışında, ahiret kaygısını arka planda bırakan bir yaşam tarzı ima edilmiştir.⁴¹⁰ Kur'an da, “üzerinde yaşanan yer”, anlamını ifade etmek için ise “arz” kavramı kullanılmıştır. Zamanla dünya kavramı, yer kürenin ismi, anlamına gelmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, (No. 4297).

⁴⁰⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve şerhi*, C. 18, s. 402.

⁴¹⁰ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 10, s. 22.

⁴¹¹ Uludağ, “Dünya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 22.

2.2.1. Kozmoloji ile İlgili Tanımlamalar

Âlemin tamamını inceleyen ve araştıran; onu bir tek birim olarak kabul eden bilime “kozmozoloji” denmektedir.⁴¹² Evrenin nasıl oluştuğu, yapısı, ona hâkim olan yasalar, varlıklar arasındaki hiyerarşik ilişkinin incelenmesi ve bu konuda edinilen bilgilerin sistematize edilmesi, bu bilimin konularıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) sadece ahiret hayatı ve gayba dair bilgilendirme yapmamış; dünya ve içindeki bazı varlıklara ilişkin tanımlama ve izahlarda da bulunmuştur. Bu başlık altında kerm ve dünya kavramının yer aldığı rivayetler incelenecektir.

2.2.1.1. Dünya / الدُّنْيَا

Dünya kavramı, İslam öncesinde bilinen ve kullanılan bir kavramdır.⁴¹³ Cahiliye dönemine ait bir şiirde geçen “Hayat yolculuğu için, dünya geçiminden azık al. Zira o, ne olursa olsun tedarik edilen azığın en iyisidir”⁴¹⁴ beyiti, Cahiliye döneminin dünyayı “güven veren, üzerinde yaşamaya değer bir şey”⁴¹⁵ şeklinde algıladıklarına dair ipuçları vermektedir. Yine ‘Antara, bir beyitinde “Dünyanın bütün nimetleri arasında sadece Able’yi seviyorum”⁴¹⁶ demiştir. Böylece İslam öncesi dönemde dünyanın “ölümle son bulacak olan insanların yaşadığı yer” şeklinde algılandığı ve ahiret hayatıyla bir ilişkinin kurulmadığı söylenebilir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ise dünya kavramına farklı bir açıdan yaklaşmaktadır:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ.

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Dünya; mü’min için bir hapishane, kâfir için ise bir cennettir.”⁴¹⁷ Bir başka rivayette; dünya şu şekilde tanımlanmaktadır: “Dünya, ancak geçici bir yararlanma yeridir.”⁴¹⁸

⁴¹² Metin Yıldız, “Kozmozolojik Kelâm Delili”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S.4-5, 2016, s. 20.

⁴¹³ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s. 137-139.

⁴¹⁴ Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, s. 138.

⁴¹⁵ Çelik, “Kur’an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstılahların Cahiliye Döneminde Kullanılışları”, s. 66.

⁴¹⁶ Çelik, “Kur’an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstılahların Cahiliye Döneminde Kullanılışları”, ss. 66-67.

⁴¹⁷ Müslim, “Zühd”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4113); Tirmizî, “Zühd”, 12 (No. 2324).

⁴¹⁸ Müslim, “Radâ”, 59; İbn Mâce, “Nikâh”, 5 (No. 1855).

İslam öncesi dünya algısı ile İslam sonrası dünya algısının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) İslam dininin inanç esaslarından olan ahiret hayatı inancından dolayı dünya kavramını geçici bir yararlanma yeri şeklinde tarif ederek İslami zeminde açıklamıştır.⁴¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.), dünyayı mü'min kimseler için sıkıntının ve zorluğun yaşandığı bir yer; kâfirler için ise zevk ve eğlence yeri şeklinde tarif etmektedir. Dolayısıyla dünyâ kavramının dinî bir boyut kazandığı söylenebilir.

Hadiste dünyanın geçici bir yararlanma yeri olduğunun ifade edilmesiyle, Müslümanların dünyaya ve içindekileri bağlanmamaları konusunda bir uyarı verildiği söylenebilir. Dolayısıyla hadiste inzâr üslûbu kullanılmıştır.

2.2.1.2. Kerm / الْكَرْمُ

“Kerm” kelimesi, üzüm ve hurmaların bol olduğu kırsal alan veya köy anlamından yola çıkarak mecâzî anlamda “bir şeyin çokluğunu” ifade etmek için kullanılmıştır.⁴²⁰ الكرمة şeklinde müennes hali ise “cömertliğin verdiği bir güç, itibar” anlamına gelmektedir.⁴²¹ “Kerm” kelimesi İslam öncesinde ise, “üzüm bağı, asma bahçesi” anlamında kullanılmıştır.⁴²² Ayrıca “kadınların boyunlarına taktığı gümüş takı”yı ifade etmekteydi.⁴²³

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyetiyle Resûlullah (s.a.s.) “kerm” hakkında şunları söylemiştir:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ الْكَرْمَ، فَإِنَّ الْكَرْمَ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ، وَلَكِنْ قُولُوا حَدَائِقَ الْأَعْنَابِ.

*“Sizden biriniz üzüm çubuğuna kerm demesin. Çünkü hakiki kerm müslüman kişidir, fakat siz üzüm çubuklarına üzüm bağları deyiniz.” Bir başka rivayete göre ise kerm, ancak mü'minin kalbidir, şeklinde ifade edilmektedir.*⁴²⁴

⁴¹⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, C. 7, s. 241.

⁴²⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 33, s. 339.

⁴²¹ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 33, s. 339.

⁴²² İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. 12, s. 514.

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. 12, s. 514; Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 33, s. 339.

⁴²⁴ Buhârî, “Edeb”, 102 (No. 6183); Müslim, “Elfâz mine'l-Edeb”, 6, 7, 8, 9, 10; Ebû Dâvûd, “Edeb”, (No. 4974).

Üzüm çubuğu, asma manasında kerm, ‘ineb ve habele kelimelerine karşılık gelmektedir. Ayrıca Cahiliye’de şarap, üzüm şirasından yapıldığından dolayı kerm’in, şarab manasında da kullanıldığı bildirilmektedir. Çünkü o dönemde şarap tüketen kişi, “kerm sahibi” şeklinde tarif edilir ve kıymetli, cömert iyi vasıfları kast edilmekteydi. Haliyle bu sıfatların, şarap çerçevesinde ifade edilen vasıflar olduğu söylenmektedir. Sarhoşluk veren şeylerin haram kılınmasıyla üzüm ve sapına “kerm” ifadesinin söylenmesinin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından, şarapla ilgili eski alışkanlıkları hatırlatmasın diye men edildiği zikredilmektedir.⁴²⁵

İslam öncesinde üzüm bağı/çubuğu, asma anlamına gelen “kerm” kelimesi, Cahiliye döneminde şarap ehli için kullanılırken; Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kelimenin sadece Müslümanlar için kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim cömert, iyilik sahibi, kıymetli vasıflı olanın sadece Müslüman olabileceğini kastemektedir. Dolayısıyla kerm, Müslüman kişi veya mü’minin kalbi olarak nitelenerek dinî bir anlam kazanmıştır.

Hadiste üzüm çubuklarına kerm denilmemesi konusunda Müslümanlar uyarılmaktadır. Dolayısıyla hadiste inzâr üslûbu kullanılmıştır.

2.2.2. Tıp ile İlgili Tanımlamalar

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı hadislerinin tıp ile ilgili olduğu bilinmektedir. O’nun (s.a.s.) Cahiliye döneminde şirk barındıran inanç ve tıp arasındaki ilişkiye, tevhit temelli bir yenilik getirdiği, bazı çalışmalar sonucunda ortaya koyulmuştur.⁴²⁶ Nitekim ilgili çalışmada; Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sihir, büyü, putlar, cin ve şeytan gibi varlıkların eline bırakılmış olan tıbbın, dünyevî bir sanat olduğu, insan bilgi ve yeteneğine dayalı olduğu şeklinde mantıklı bir zeminde açıkladığı ve kendisinin de bazı hastaları hekimlere yönlendirdiği ifade edilmiştir.⁴²⁷ Burada çalışmanın amacı doğrultusunda Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Tıbb-ı Nebevî kapsamına dâhil olabilecek kavramların yer aldığı bazı hadislerine yer verilecektir.

⁴²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî es-Semerkandî, *Süneni Dârimî*, trc. Abdullah Aydın, Madve, İstanbul, 1996, C: 4, s. 398, 399; Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-Kâri Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, C. 22, s. 204, (No. 6183).

⁴²⁶ Veli Atmaca, “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî’nin İnanç Boyutu Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 9, S. 2, 2011, s. 35.

⁴²⁷ Atmaca, “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî’nin İnanç Boyutu Üzerine”, s. 51, 53.

2.2.2.2. Fe'l / الْفَالْ

“Fe'l” kelimesi sözlükte, “iyimser olmak, karamsarlığın zıddı” gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁸ Cahiliye döneminde kullanımına rastlanmamıştır.

Ebû Hureyre (r.a.) rivayetiyle Rasûlullah (s.a.s.) ise bu kelime hakkında şöyle buyurmaktadır:

(...) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا طِيرَةَ، وَخَيْرُهَا الْفَالُ قَالُوا: وَمَا الْفَالُ؟ قَالَ: الْكَلِمَةُ الصَّالِحَةُ يَسْمَعُهَا أَحَدُكُمْ.

Ben Rasûlullah’dan: “Eşyada uğursuzluk yoktur; tıyerenin hayırlısı fe’ldir.” buyururken işittim. Mecliste bulunanlar: “Fe’l nedir yâ Rasûlallah?” diye sordular. Rasûlullah: “Sizden birinizin işiteceği güzel sözdür” buyurdu.⁴²⁹

Benzer bir rivayeti Enes (r.a.) nakletmiştir. Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “Bulaşıcılık serpicilik, hastalığın kendisinden değil Allah Teâlâ’nın izni ile. Cahiliye dönemindeki eşya ve olaylarda uğursuzluk olduğu inancı da yoktur. Fe’li severim.” “Fe’l nedir? Ey Allah Teâlâ’nın Rasûlü” dediler. Rasûlullah (s.a.s.): “Fe’l, iyi gönül alıcı güzel sözdür” buyurdu.⁴³⁰ Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber, teşe’ümün olmadığını, onun en hayırlısının fe’l olduğunu söylemiştir. “Fe’l”i ise herhangi birinizin işittiği güzel sözdür, şeklinde tanımlamıştır.⁴³¹

Teşe’üm kelimesinin; hayırsız saymak, tefe’ül kelimesinin ise; uğurlu, hayırlı saymak anlamına geldiği zikredilmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hudeybiye seferinde Kureyş’in Müslümanları zor durumda bırakması hasebiyle Kureyş tarafından muahede akdi doğrultusunda heyetin Süheyl b. Amr’ın başkanlığında gelmesi ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) bunu öğrenince Süheyl b. Amr’ın ismiyle tefe’ül buyurması, sahâbîlere (radıyallahu anhum) “artık işiniz kolaylaştı”⁴³² demesi, örnek olarak gösterilebilir.

Bu hadisler dikkate alındığında Hz. Peygamber (s.a.s.) güzel sözler söylemek suretiyle olay ve durumlara iyimser bakmanın karamsar ve kötümser olmaktan daha hayırlı olduğunu dile getirmektedir. Burada iyimser olmak anlamına gelen fe’l

⁴²⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-‘Ayn*, C. 8, s. 336; İbn Fâris, *Mücmelü’l-Lüga*, s. 710.

⁴²⁹ Buhârî, “Tıb”, 43 (No. 5754); 44 (No. 5755); 54 (No. 5776).

⁴³⁰ Tirmizî, “Siyer”, 47 (No. 1615).

⁴³¹ Buhârî, “Tıb”, 43 (No. 5754); 44 (No. 5755); Müslim, “Selâm”, 110, 112.

⁴³² Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, C. 8, s. 354.

kavramını, “güzel sözler söylemek” şeklinde tanımlayarak sözlük anlamıyla ilişkili bir açıklama yaptığı ifade edilebilir. Nitekim güzel sözler söylemek, iyimser bir bakış açısının neticesidir. Bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in (s.a.s.) fe’l kavramını sözlük anlamına benzer şekilde tanımladığı, dolayısıyla farklı dini bir anlam yüklediği söylenebilir.

Hadiste “sizden birinizin işiteceği güzel söz” cümlesi pekçok ifadeyi içerdiğinden, cevâmiu’l-kelîm üslûbunun kullanıldığı söylenebilir.

2.3. Muhtelif Konularda Tanımlamalar

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tanımladığı bazı kelimelerin, zikredilen başlıklar ile doğrudan ilişkisinin olmadığı düşüncesinden dolayı, bu kelimeler ayrı bir başlık altında açıklanmıştır.

2.3.1. Mübeşşirât / الْمُبَشِّرَات

“Büşrâ” kelimesi sözlükte “müjdelemek, sevindirmek” anlamlarına gelmektedir.⁴³³ Bu kelime Cahiliye dönemi şiirinde bu anlamda geçmektedir.⁴³⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) ise “mübeşşirât” kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

(...) يَقُولُ: لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوءَةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ، قَالُوا: وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ؟ قَالَ: الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah’tan (s.a.s.) işittim: “Mübeşşirâtta başka nübüvvetten bir şey kalmadı” buyuruyordu. Sahâbîler: “Mübeşşirât nedir?” diye sordular. Rasûlullah: “Sâlih rüyâdır” buyurdu.⁴³⁵

Yine Ubâde b. Sâmî (r.a.) rivayetiyle kendisi Hz. Peygamber’e, (s.a.s.) Yunus sûresinde⁴³⁶ لَئِنْ لَمْ يَنْبُرْ فِي الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ geçen büşranın/البُشْرَى ne olduğu hakkında sorduğunda; هِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ، يَرَاهَا الْمُسْلِمُ، أَوْ تُرَى لَهُ “O, salih rüyâdır, onu müslüman kişi görür veya onun için görülür”⁴³⁷ şeklinde cevap vermiştir.

Hadiste kullanılan “mübeşşirât” mübeşşire’nin çoğuludur. Bu kelime tebşir masterından türemiştir ve muhatabın gönlünü ferahlatmak, sürûr koymak, müjde

⁴³³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. 4, s. 60-62; Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs*, C. 10, s. 18;

⁴³⁴ Salah b. Amr, *Dîvânü el-Afvahi’l-Avdi*, s. 111.

⁴³⁵ Buhârî, “Ta’bîr”, 5 (No. 6990); Müslim, “Salât”, 207, 208.

⁴³⁶ Yunus, 10/64.

⁴³⁷ İbn Mâce, “Ru’yâ”, 1 (No. 3898).

vermek şeklinde tercüme edilmektedir. Böylece son halis müminlerin kalplerinin, rüya kanalıyla ilahi müjdelere ve telkinlere kaldığı zikredilmektedir.⁴³⁸

Mübeşşir kelimesi İslam öncesinde müjdeleyen anlamına gelirken; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tanımlamasıyla dini bir hüviyete bürünerek salih müminlerin gördüğü salih rüya anlamını kazanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mübeşşirat kelimesini önce ifade ettiği anlamdan uzaklaşmadan dini bir terim olarak tanımladığı söylenebilir.

Hadiste ancak salih kimselerin, salih rüyalar göreceği müjdelendiğinden tebşir üslûbunun kullanıldığı ifade edilebilir.

2.3.2. Rakûb / الرَّقُوب

“Rakûb” kavramı İslam öncesinde hiçbir çocuğu yaşamayan kimseyi ifade etmekteydi.⁴³⁹ Cahiliyede, evladı yaşamayan, anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁰

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise rakûb kavramı hakkında şunları dile getirmiştir:

(...) مَا تَعُدُّونَ الرَّقُوبَ فِيمَكُمُ؟ قَالَ: قُلْنَا: الَّذِي لَا يُؤَلِّدُ لَهُ قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ بِالرَّقُوبِ، وَلَكِنَّهُ الرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يُقَدِّمْ مِنْ وَلَدِهِ شَيْئًا (...)

Abdullah b. Mes'ud'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.): “Aranızda rakûb kime dersiniz?” diye sordu. Biz, “çocuğu doğmayana!” cevabını verdik. “Rakûb bu değildir. Lâkin rakûb çocuklarından hiçbirini (kendinden önce) âhirete göndermeyendir (...)” buyurdu.⁴⁴¹

Çocuğunu kendisinden önce, küçük yaşlarda bulûğa girmeden evvel kaybeden ebeveyn; kaybettikleri çocukları cennette daima çocuk olarak kalacağından dolayı, cennette iskanlanacak bir çocukla nimetlenmiş olurlar. Böylece bu durumda olan çocuklarının dünyada birkaç yıl kalmasına bedel olarak ahirette ebedi bir çocuğa sahiptirler. Hiz. Peygamber (s.a.s.) bir kimsenin asıl çocuksuz kalmasının, ahirette çocuksuz kalması olduğunu vurgulamaktadır. Hadiste geçen “rakûb” kavramı, Cahiliye döneminde, dünyada çocuksuz kalan kimse, anlamının aksine; asıl ahirette çocuktan

⁴³⁸ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, C. 8, s. 556, 557.

⁴³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 1, s. 427; Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 2, s. 517.

⁴⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C. 2, s. 517.

⁴⁴¹ Buhârî, “Kitâbü'l-Edeb”, 102; Müslim, “Bir, Sıla, Edeb”, 106.

mahrum olan kimseleri ifade eden bir terim olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu kelimenin tanımında ahiret vurgusu yaparak kelimeye dinî bir anlam kazandırmıştır.⁴⁴²

Hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahabeye rakûbun ne olduğunu sorması, isticvâb yöntemini kullandığını göstermektedir.

2.4. Değerlendirme

Tezin ikinci bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tanımladığı kelimeler, ulaşılabildiği ölçüde Cahiliye dönemindeki anlamlarıyla birlikte verilmiş, bu kelimelerin İslam öncesi anlamlarıyla ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı kelimeleri tanımlama metodunun yanında hadislerde anlatımı güçlendirmek ve muhataplarının mesajı daha iyi kavramasını sağlamak için isticvab, tağlîz, zecr, tebşîr ve inzâr gibi farklı üslûp biçimlerini kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) iman, amel, ahlak ve fezail, zühd ve rekaik, ahbar gibi çoğunlukla dini konularla ilgili kelimeleri tanımlamış; bunun yanında kozmoloji ve tıp gibi bazı dünyevi kavram ve terimleri de açıklamıştır.

Kavram ve terimlere yer verilen bu bölüm; şu maddeler halinde özetlenebilir:

- Hadiste dile getirilen anlam ile Cahiliyede kullanılan mana ilişkisinde genellikle anlamsal bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür.
- Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemin dil ve edebiyat inceliklerinden istifade etmiştir.
- Kelimelerin tanımlanmasında dini boyut ön plana çıkarılmıştır.
- Cahiliyede kullanılan bazı kelimelerin İslam diniyle örtüşmeyen anlamlarının yerine yeni anlamlar yüklenmiştir.
- Araştırılan hadis metinlerinde kavram ve terimler, genellikle tanımlama metoduyla aktarılmıştır.
- Zikredilen hadis rivayetlerinde tağlîz, zecr, tebşîr, cevâmi'ul-kelîm ve isticvab üslûplarından istifade edilmiştir.

⁴⁴² Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1392, C. 16, s. 162; Âdem Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 84.

Sonuç itibariyle incelenen kavram ve terimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde kavramların aktarımında uygulanan genel üslûbun, Cahiliye döneminde günlük hayatta kullanılan anlamların üzerinde şekillendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kavram ve terimleri dönemin dil edebiyatının incelikleriyle sunduğu görülmüştür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hız. Peygamber, (s.a.s.) risalet görevinden dolayı muhataplarının zihin dünyasını İslâmî yönde değıştirmek ve dönüştürmek için, iletişimin vazgeçilmezi olan dil unsurundan yararlanmışır. İçerisinde bulunduğu toplumun dilini kendi ulvî maksadına göre en iyi biçimde kullanmışır. O, İslâmî öğretileri öğretirken bazı kelimeleri tanımlamış ve bu sûretle kavram/terim oluşturmuştur.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımını yaptığı kavram/terimleri tespit ettiğimizde; yapılan tanımlamalarının üç farklı şekilde olduğu farkedilmiştir.

1. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımlamasıyla yeni anlam kazanan ve kavram/terim niteliğini kazanan kelimeler (İslam, iman, iki asır, cennet, tînetü'l-habâl, saûd...)
2. Zaten İslâmî bir kavram olarak kullanılmış ancak bazı özelliklerinin zikredildiği kelimeler (Mümin, müslim, bidat, imam...)
3. Kavramlaşmanın söz konusu olmadığı ancak manevî anlam yüklenen kelimeler (müflis, muhacir, mücahit, mahmûm kalp, akıllı ve aciz kişi...)

Zikredilen bu üç farklı tanım ifadelerinin ortak bir sonucu vardır ki; o da kelimelerin Hız. Peygamber (s.a.s.) tarafından tanımlanmak suretiyle İslâmî bir dil oluştuğudur. Ayrıca, çalışmamız neticesinde Hız. Peygamber'in (s.a.s.) din, iman, İslam gibi soyut konuları anlatırken, soyut konuların en net ve anlaşılır şekilde kavranmasını sağlayan “tanımlama metodunu” kullandığı tespit edilmiştir. Nitekim Arapların kullandığı kelimeleri tanımlayarak kelimelerin ifade ettiği anlamda değışiklik yapmış, bu sayede zihin dünyalarını İslâmî yönde inşa etmiştir.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kavram ve terimleri açıklarken döneminin dilsel ve edebi bakımdan gelişmiş olmasından dolayı kendisinin de dili çok iyi kullandığı ve üslûbuna özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Nitekim anlatımı güçlendirmek için soru cevap, tebşîr, inzâr, tağliz ve zecr gibi anlatım tekniklerinden faydalanmıştır.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) tanımladığı kelimelerin konularına göre dağılımına bakıldığında itikat ile ilgili 5, Muâmelât ile ilgili 7, ukubat ile ilgili 1 ve ibâdetlerle ilgili 13; ahlak ile ilgili 11, zühdle ilgili 5, cennet ve cehennem ile ilgili 13 ve gelecek ile gayba dair 5 kavram olmak üzere toplam 59 dini kavramın tanımlandığı tespit

edilmiştir. Kozmoloji ve tıp gibi din ile doğrudan ilgili olmayan 3 kavram ve farklı konularla ilgili 2 kavram olmak üzere toplam 65 kavramın/terimin tanımlandığı tespit edilmiştir.

İtikad	Muamelat	Ukûbat	İbâdet	Ahlak	Zühd	Cennet ve Cehennem	Gelecek ve Gayb	Din ile doğrudan ilişkili olmayan konular	Diğer Konular
5	7	1	13	11	5	13	5	3	2

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından tanımlanan kelimelerin daha çok dini konularda veya ahlak gibi dinle doğrudan ilişkili konularda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.s.) soyut kavramların daha net ve anlaşılır olmasını sağlayan tanımlama metodunu din öğretiminde etkin olarak kullandığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞIRKAYA, G.** (2018), “Kur’an-ı Kerim’de Birr”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), ss. 75-110.
- AKARSU, B.** (1975), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKBULUT, İ.** (2003), “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (1). ss. 167-181.
- AKYÜREK, S.** (2003), “Din Öğretiminde Kavram Öğretimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Kayseri.
- ALİ, C.** (h. 1380), *el-Mufasssal fî târîhi’l-‘Arabi kable’l-İslâm*, (b.y.), (y.y).
- , C. (1422-2001), *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arabi Kable’l-İslâm*, Dâru’s-Sâkî, Tab‘atü’r-Râbi‘a, (y.y.).
- ALİYYÜ’L-KÂRÎ**, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî, (1422/2002), *Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhü Mişkâtîl-Mesâbîh*, Dâru’l-Fikr, Beyrut/Lübnan.
- ÂLÛSÎ**, Abdullâh b. Mahmûd, (t.y.), *Bulûğu’l-Ereb fî Ma‘rifeti Ahvâli’l-‘Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru’l-Kitâbi’l-Mısriyyi, Tab‘atü’s-Sâniye, Mısır.
- AMR B. KAMÎE**, (1994), *Dîvânı Amr b. Kamîe*, thk. Halil İbrahim Atı, Dâru Sâdır, es-Sâniye, Beyrut/Lübnan.
- ANTARA**, ‘Antara b. Şeddâd b. Kur‘âd el-‘Absî, (t.y.), *Dîvânı Antara*, (b.y.), Beyrut.
- ÂSİM EFENDİ**, Mütercim. (2014), *Kâmusu’l-Muhîd Tercümesi / el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercimeti’l-Kâmusu’l-Muhîd*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- ATAR, F.** (2022), “Kazâ”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, ss. 113-117, TDV Yayınları, Ankara.
- ATEŞ, A. O.** (1996), *Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- ATMACA, V.** (2011), “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî’nin İnanç Boyutu Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 9 (2), ss. 35-53.
- , V. (2010), Eski Medeniyetlerde Günah hastalık ilişkisi veya Tanrı’nın Gazabı Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (34), ss. 99-121.

- AYBAKAN, B.** (2020), “Muâmelât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, ss. 316-317, TDV Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Ş.** (1999), “Kur’an’da Kibir Kavramı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Van.
- AYDINLI, A.** (1987), *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş, İstanbul.
- AYNÎ, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-‘Aynî, (t.y.), ‘Umdetü’l-Kâri Şerhu Sahihi’l-Buhârî, Dâru’l-Fikr, Beyrut.**
- BABA, C.** (2020), “Hadislerde Beş Tümele Göre Tanım Örnekleri”, *PAÜİFD*, 7 (2), ss. 1074-1091.
- BÂKİLLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Cafer b. el-Kasım el-Basrî, (1957), Kitâbü’t-Temhîd, Mektebetü’s-Şarkıyye, Beyrut.**
- BAŞARAN, S.** (1991), “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3), ss. 51-64.
- , S. (1991), “Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, ss. 65-76.
- BAYAR, N.** (2006), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAYSA, H.** (2013), “Hz. Peygamber Dönemindeki Sosyo-Ekonomik Hayatta Yaşanan Dönüşümde İnanç ve Ahlaki İlkelerdeki Değişimin Etkisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 49 (3), ss. 43-64.
- BİRGİVÎ, (2012), Muhammed b. Ali el-Birgivî, Usûlü Hadis / Hadis Usûlü, çev. Talha Alp, Yasin Yayınevi, İstanbul.**
- BOYNUKALIN E.** (2013), “Yemin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, ss. 417-420. TDV Yayınları, İstanbul.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, (1971), Câmi’u’s-Sahîh, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.**
- , Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (1414/1993), *Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ, Dâru İbn Kesîr / Dâru Yemâme, Tab‘atü’l-Hâmise.
- BÜYÜKYILDIZ, F.** (2010), “Hadislerde Şehitlik Kavramı”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum.
- CANAN İ.** (1995), *Kütüb-i Sitte Muhatasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- CANDAN, A.** (2010), “İslam Hukukunda Yemin ve Ahlakîlik”, *İslam Hukuku Ahlakilik Dergisi*, (15), ss. 431-452.
- CEBECİOĞLU, E.** (2009), *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî**, (1407/1987), *es-Sihâhu Tâcü'l-Lüga ve 's-Sihahü 'l-'Arabî*, thk. Ahmet Abdulgafur Atar, Dâru'l-İlm, Tab'atü'r-Râbi'a, Beyrut.
- CEVİZCİ, A.** (2005), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- CİLACI, O.** (1994), “Dua”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul.
- CUMAHÎ, Muhammed b. Sellâm b. Ubeydullah**, (t.y.), *Tabakâtu Fuhûli 'ş-Şu'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde.
- CÜRCÂNÎ, Abdulkâhir b. Abdurrahman**, (2008), *Delâilü'l-İ'câz / Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman, Litera, İstanbul.
- CÜRCÂNÎ, Ebû Abdillâh Hüseyin**, (1399/1979), *Kitâbü'l-Minhâc fî Şu'abi'l-Îmân*, thk. Hilmi Muhammed Fûde, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- CÜRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Fârisî**, (y.y.), *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matba'atü'l-Medenî, Kâhire.
- ÇAĞATAY, N.** (1957), *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÇAĞRICI, M.** (1989), “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, ss. 1-9, TDV Yayınları, İstanbul.
- , M. (1991), “Asabiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 453-455, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, A.** (1991), Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanılışları, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum.
- ÇETİN, M. N.** (1988), “Ahbâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, ss. 486-489, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNEL, H.** (2018), “Dini Kavramların Semantik Analiz Yolu ile Öğretiminin İmkân ve Sınırları”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Konya.

- ÇİÇEK, A.** (2009), “Türkçe Terim Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1). ss. 53-64.
- DÂREKUTNÎ**, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, (2004), *Sünen*, thk. Şuayb Arnaûd vd., Müessesetü'r-Risâle, Lübnan.
- DÂRİMÎ**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî, (1996), *Sünen-i Dârimî*, trc. Abdullah Aydınli, Madve, İstanbul.
- DARTMA, B.** (2004), “Kur’ân Kelimesinin Semantik Analizi Üzerine”, *Dinbilimleri Araştırma ve Akademik Dergisi*, 4 (2), ss. 7-16.
- DEMİL, E.** (2019), “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 5 (2), ss. 216-234.
- DEMİR, O.** (2017), “Hadisler Işığında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) İnzâr Yönu”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- DİNDİ, E.** (2017), “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur’an’daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 21, S. 1, ss. 577-638.
- DÖLEK, A.** (2006), *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir.
- DÖNMEZ, İ. K.** “Amel”, (1991), *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 16-20, TDV Yayınları, İstanbul.
- EBRAS, ‘Abîd b. el-Ebras**, (1994), *Divân*, Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, Beyrut.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, (h. 1323), *Sünen*, el-Matbaatü’l-Ensâriyye, Hindistan.
- , Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, (1971), *Sünen*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut.
- EBÛ GUDDE, A.** (2022), *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım, 24. Baskı, Takdim Yayınları, İstanbul.
- EBÛ HAYYÂN**, Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî, (h. 1420), *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, Dâru’l-Fikr, Beyrut.
- EBÛ UBEYD**, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, (1384/1964), *Garibü’l-Hadis*, thk. Muhammed Abdulmuid Han, Matbbatü Dâireti’l-Maarifeti’l-Osmânî, Haydarâbât.
- MA‘MER B. MÜSENNÂ**, Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri, (h. 1381), *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Mehmet Fuad Sezgin, Mektebetü’l-Hancı, Kahire.

- EBUBEKİR er-RÂZÎ**, Zeynü'd-Dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî, (1420/1999), *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-'Asriyye - Dâru'n-Nemûzeciyye, Tab'atü'l-Hâmise. Beyrut.
- EFENDİOĞLU**, M. (2008), "Rivâyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, ss. 135-137, TDV Yayınları, İstanbul.
- EKİZER D.** (2018), "Hz. Peygamber'in Üslûbunda Mecâzî Anlatım: Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59 (1), ss. 203-220.
- EMİN**, A. (1976), *Fecru'l-İslam / İslam'ın Doğuşu*, trc. Ahmet Serdaoğlu, Kılıç Kitabevi Yayınları, Ankara.
- EMİROĞLU**, İ. ve **ALTUNYA**, H. (2018), *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- ERDEM**, S. (1992), "Bayram", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, ss. 257-259, TDV Yayınları, İstanbul.
- ERUÇAR**, T. (2020), "Hadisçilerin İman Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- FÂRÂBÎ**, Ebû İbrahim İshak b. İbrahim el-Hüseyin. (1424/2003), *Mu'cemü Dîvânü'l-Edeb*, thk. Ahmet Muhtar Ömer, Müessesetü Dâru'-Şube.
- FERÂHÎ**, Abdu'l-Hamîd, (2002), *Müfredâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî, Dâru'l Garbi'l-İslâmî, Beyrut.
- FEYYÛMÎ**, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, (t.y.), *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi'l-Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-'Alemiyye, Beyrut.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Ebu Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, (t.y.), *Kâmûsu'l-Muhît*, drl. Muhammed Naim el-'Argasûsî, Müessesetü'Riâle, Beyrut/Lübnan.
- GEZEK**, A. (2021), "Klasik Dönem Arap Edebi Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.
- GÜLOĞLU**, N. V. (2022), "Kur'an'da İffet Kavramı: Semantik Bir Araştırma", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, ss. 123-137.
- GÜNAY**, H. M. (2008), "Rukbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, ss. 218-219, TDV Yayınları, İstanbul.

- GÜNDÜZ, T.** (2019), *Kur'an'da Korku Motifi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20;
- HADRAVÎ, Dîb,** (t.y.), *Kâmûsu Elfâzı'l-İslâmiyye / Dicitonary Islamic of Terms*, el-Yemâme - Al Yamamah, Dimeşk - Beyrut / Damascus - Beirut.
- HALİL B. AHMED,** Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, (t.y.), *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, (y.y.).
- , Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî (2003), *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut.
- HARMAN, Ö. F.** (1996), “Hac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, ss. 382-386, TDV Yayınları, İstanbul.
- , Ö. (1993), “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 225-226, TDV Yayınları, İstanbul.
- HATİPOĞLU, H.** (2012), *Süneni İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- HATTÂBÎ,** Ebû Süleyman Hamid b. Muhammed b. İbrahim, (1351/1932), *Meâlimü's-Sünen*, Matba'atü'l-'İlmiyye, Haleb.
- HEREVÎ,** Muhammed b. Ahmet b. el-Ezheri el-Herevi, (2001), *Tehzibü'l-Lüga*, thk. Muhammed Avad Murib, Dâru İhyâu't-Turasi'l-'Arabi, Beyrut.
- IZUTSU, T.** (2019), *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul.
- İBN DÜREYD,** Ebû Bekr Muhammed el-Ezdî, (1987), *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir, Beyrut.
- İBN FÂRİS,** Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, (1406/1986), *Mücmelü'l-Lüga*, Müessesetü'r-Risâle, Tab'atü's-Sâniye, Beyrut.
- , Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî, (1399/1979), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İBN FÜREK,** Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî, (1979/1399), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

- İBN HACER**, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî, (1987), *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Dârü'r-Reyyan li't-Tûras, Kahire.
- İBN HALDÛN**, (2007), *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İBN HİŞÂM**, Abdülmelik b. Hişâm, (t.y.), *es-Sîretü'n-Nebiyye li İbn Hişâm*, thk. Tâhâ Abdurrauf Said, Şirketü Tab'atü'l-Fenniyye el-Müte'adde, (y.y.).
- İBN İSHÂK**, Ebû Abdillâh, (1988), *es-Sîre*, nşr., Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul.
- İBN KESÎR**, (2009), *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çevik Matbaacılık, İstanbul.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, (1419/1999), *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-İslâmî, Tab'atüs-Sânî, (y.y.).
- , Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, (1368/1949), *el-Me'âni'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Me'âni*, thk. Abdurrahman b. Yahya b. Ali el-Yemânî, Matbbatü Dâireti'l-Maarifeti'l-Osmânî, Haydarâbât.
- HATİBOĞLU**, H. (2012), *Sünen-i İbn Mâce*, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, (t.y.), *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâü'l-Kütübü'l-'Arabîyye, Beyrut.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, (1971), *Sünen*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 5. Baskı, Beyrut.
- İBN MANZÛR**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, (1998), *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut.
- İBN MANZÛR**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, (t.y.), *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut.
- İBN SÎDE**, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail ed-Darîr el-Mürsî, (1421/2000), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Handâvî, Dâru'l-Kütübü'l-'Alemyyye, Beyrut.
- İBNÜ'L-MÜNEYYİR**, (t.y.), *Tefsîru Müşkilâti Ehâdîse Yüşkilü Zâhiruhâ / Zâhirinde Müşkil Bulunan Hadis Yorumları*, çev. Osman Bodur, Litera, İstanbul.
- İMAMOĞLUGİL**, H. (2019), "Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Kavram ve Önerme", *Temâşâ Felsefe Dergisi*, (11), ss. 10-30.

- İMRUÜ'L-KAYS**, Hucr b. el-Hâris el-Kındî, (1425/2004), *Dîvânü İmrîi'l-Kays*, Dâru'l-Ma'rife, Tab'atü's-Sânî, Beyrut.
- İSFAHÂNÎ**, Ebu'l-Ferec, (1994), *Kitâbü'l-Egânî*, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Amme, Kahire.
- İSFAHÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, (2009), *el-Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şamiyye, Beyrut.
- , Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, (h. 1412), *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk.
- İSLAMOĞLU**, Z. (2016), “B-R-E” ve “B-D-‘A” Köklerinin Semantik Analizi, *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- KAMACI**, F. Z. (2016), “İslâm Toplumunda Bayram Kutlamalarına Yön Veren Rivayetler: Hz. Peygamber'in Bayram Günlüğü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (68), ss. 79-108.
- KANDEMİR**, (1997), M. Y. “Hadis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, ss. 27-64, TDV Yayınları, İstanbul.
- , M. Y. (1993), “Cevâmiu'l-Kelim”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, s. 440, TDV Yayınları, İstanbul.
- , M. Y. (2003), “Kütüb-i Sitte”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, ss. 6-8, TDV Yayınları, Ankara.
- KARABULUT**, E. (2014), “Terğîb Hadîsleri Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebşîri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum.
- KARADAVÎ**, Y. (2004), *Keyfe Nete 'âmelu ma 'a's-Sünnet'in-Nebeviyye*, Dâru's-Şurûk, Kâhire.
- , Y. (1973), *Fıkhu'z-Zekât*, Müessestü'r-Risâle, Beyrut.
- KARAGÖZ**, İ. (2010), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- KARAGÖZ**, M. (2017), “Kur'an Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (43), ss. 313-363.
- KARAMAN**, B. İ. (2009), “Terim Oluşturma Yöntemleri”, *Belleten*, 57 (2), ss. 45-59.
- KARAMAN**, F. vd. (2009), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul.

- KARAMAN, H.** (1993), “Cuma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, ss. 85-89, TDV Yayınları, İstanbul,
- KATTÂN, Mennâ‘ Halîl** , (2015), *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Hadîs / Hadis İlmine Giriş*, ed. Recep Songül, çev. Nurullah Agitoğlu, Nida Yayıncılık, İstanbul.
- KAYS B. HATÎM**, Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr el-Evsî, (1967), *Divânı Kays b. Hatîm*, thk. Nâsiruddîn el-Esed, Dâru Sâdır, Beyrut.
- KIRCI, R. ve CAN, S.** (2022), “Arap Şiirinde Tasvir (Halil Merdem Bek Örneği)”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, (18), s. 49-77.
- KOCA, F.** “İbâdet”, (1999), *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. , ss. 240-247, TDV Yayınları, TDV Yayınları, İstanbul.
- KOÇYİĞİT, T.** (1967), *Hadis Usulü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- , Talat, (1980), *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- KOTAN, A.** (2021), “İslam Öncesinde Umre ve Hac İbâdeti”, *19 Mayıs Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü*, Samsun.
- KÖKTAŞ Y. Ş.** “Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: eş-Şerif er-Râzî ve el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye”, *Ekev Akademi Dergisi*, 3 (2), ss. 175-189.
- LEBÎD B. REBÎA**, Ebû Akîl Lebîd b. Rabî‘a b. Mâlik b. Ca‘fer el-Âmirî el-Ca‘ferî, (2003), *Divânı Lebid b. Rabî‘a*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- MÂTÜRÎDÎ**, Ebû Mansûr, (2002), *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara.
- MÎSİR, S.** (2010), Yusuf el-Karadâvî’nin Hadis ve Sünnet ile İlgili Görüşleri, *Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Rize.
- MUSTAFA, İ.** vdğ. (2004), vd. *el-Mu‘cemü’l-Vasît*, Mektebetü’s-Şûrkü’d-Düveliyye, Kahire.
- MÜNÂVÎ**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifîn b. Nûreddîn Alî, (1352), *Feyzü’l-Kadîr Şerhu’l-Câmiu’s-Sağîr*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Mısır.
- MÜSLİM**, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, (2018), *Câmi‘u’s-Sahîh*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut.

- , Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, (1955), *Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, nşr. Matbaatü İsa el-Bâbî Halebî, Kahire.
- NÂBİĞA EZ-ZÜBYÂNÎ**, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir, (t.y.), *Dîvânü Nâbiğa ez-Zübyânî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
- NESÂÎ**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, (1348/1930), *Sünen*, thk. Hasan Muhammed, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Kahire.
- , Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, (1971), *Sünen*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, (h. 1392), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut.
- ONAY**, İ. (2022), “Zâhiren Küfrü Çağrıştıran Rivâyetlerin Toplumsal Değerler İnşasındaki Rolüne Dair Bir Yaklaşım”, *Ankara İlahiyat Dergisi*, (19), ss. 351-385.
- OKUMUŞ**, M. (2002), “Kur'an'da Birr Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, (5) ss. 97-115.
- ÖNGÖREN**, R. (2013), “Zikir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, ss. 409-412, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖĞÜT**, S. (2010), “Tahâret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, ss. 382-385, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖZAFŞAR**, M. E. (ed.) vd. (2014), *Hadislerle İslam*, DİB. Yayınları, Ankara.
- , M. E. (2013), “Zühd ve Rekâik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, ss. 535-537, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖZAYDIN**, A. (1996), “Hac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, ss. 386-389, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖZÇELİK**, H. (2007), “Hadislerde Lafız İhtilafına Farklı Yaklaşımlar ve Çözüm Metodları Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), ss. 179-201.
- ÖZDOĞAN**, M. A. (2005), “Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yeri Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (1), ss. 223-242.

- ÖZEL, A.** (1993), “Cihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 527-531, TDV Yayınları, İstanbul.
- , A. (1988), “Ahkâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, ss. 550-551, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖZERVARLI, M. S.** (1996), “Firdevs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 123-124, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÖZMEN, F.** (2012), “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1 (3), ss. 300-328.
- POLAT, H.** (2012), “Kur’an-ı Kerim’de İhsan Kelimesine Filolojik Bir Yaklaşım”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), ss. 113-133.
- SAĞLAM, (2007), M. Y.** “Türkçe’de Terim Sorunsalı”, *Türkbilig*, (14), ss. 168-176.
- SALAH B. AMR, (1998),** Salah b. Amr b. Mâlik el-Yemenî, *Dîvânı el-Afvahi’l-Avdi*, thk./şrh. Muhammed et-Tunci, Dâr-u Sâdır, Beyrut/Lübnan.
- SANCAKLI, S.** (2017), “Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber’in Dolaylı Anlatım Üslûbunun Analizinin Önemi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), ss.105-146.
- SCHACHT, J.** (1977), *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şenel, AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- SECCÂDÎ, S. C.** (2007), *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- SEKKÂKÎ, Ebû Yakub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî, (1407/1987),** *Miftâhu’l-‘Ulûm*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan.
- SELÂME B. CENDEL, Selâme b. Cendel b. Abduamr, (1424/1994),** *Dîvânı Selâme b. Cendel*, drl. Muhammed b. el-Hasan el-Ahval, Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Beyrut.
- SERAHSÎ, Şemsü’l-Eimme Ebû Sehl Ebûbekir Muhammed b. Ahmed, (t.y.),** *Mebûsûl*, edt. Mustafa Cevad Akşit, trc. Talha Odabaşı vd. Gümüşev Yayınları, İstanbul.
- SERRÂC ET-TÛSÎ, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed, (t.y.),** *el-Luma*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul.
- SİNANOĞLU, M** (2000), “İman”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, ss. 212-214, TDV Yayınları, İstanbul.

- SOFUOĞLU, C.** (1990), “İslam Dininde Oruç”, *Diyanet İlmi Dergi*, 26 (2), s. 3.
- SOLEİMANİ, M.**, “Kur’an’da İnsanın Eğitimi: Tebşîr ve İnzâr”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi)*, Erzurum.
- SOYSALDI, M.** (2011), “İslam Öncesi Mekke Topluluklarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları”, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu, 1-3 Temmuz 2011*, İstanbul, ss. 147-170.
- SÖNMEZ, V.** (2017), “İslam İnancında Günah Kavramı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28 (1), ss. 42-66.
- SUYÛTÎ**, Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâleddin, (1418/1998), *el-Muzhir fî ‘ulûmi’l-lüga ve envâ’ihâ*, thk. Fuad Ali Mansur, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut.
- SÜKKERÎ**, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî, (2009), *Dîvânü İmri’i’l-Kays ve Mülhakatühü bi-Şerhi Ebî Sa’îd es-Sükkerî*, thk. Enver Süveylim, (b.y.), (y.y.).
- ŞAHİN, M. S.** (1993), “Cennet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 374-376, TDV Yayınları, İstanbul.
- ŞÂTİBÎ**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, (t.y.), *el-Muvâfakât fî Usûlü’ş-Şerî’a*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Kahire.
- ŞERÎF er-RADÎ**, Ebû’l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed, (1428/2007), *Mecâzâtü’n-Nebeviyye*, ed. Kerim Seyyid Muhammed Mahmud, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut.
- TAFTAZÂNÎ**, Sa’deddîn, (1991), *Şerhu’l-Akâid / Kelam İlmi ve İslam Akâidi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TAMMÂS, H.** (2005), *Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zübyânî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- TÂNEVÎ, E. A.** (1995), *Hadislerle Tasavvuf*, haz. Zaferullah Davudi ve Ahmet Yıldırım, Ümran Yayınevi, İstanbul.
- TARAFE**, Ebû Amr Tarafe, (1423/2002), *Divanı Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nasuriddin, et-Tabatû’s-Sâlis, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut.
- TATLI, B.** (2015), *Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, TDV Yayınları, Ankara.
- TDK**, “kavram”, <https://sozluk.gov.tr/> (22 Eylül 2022).
- TDK**, “terim”. <https://sozluk.gov.tr/> (22 Eylül 2022).

- TEHÂNEVÎ**, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, (1996), *Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut.
- TİRMİZÎ**, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk, (1395/1975), *Sünen*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Şirketü Mektebe, Mısır.
- , Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), (1971), *Sünen-i Tirmizî*, thk. Hâlit Abdilganî Mahfûz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 5. Baskı, Beyrut.
- TOPALOĞLU**, B. (1993), "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, ss. 227-233, TDV Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU**, B. ve **ÇELEBİ**, İ. (2010), *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- TÜLÜCÜ**, S. (2005), "Mu'allaka ve Şairlerler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (Türkiye)", *AÜİFD*, (23), Erzurum, ss. 1-70.
- TÜMER**, G. (1994), "Din", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, ss. 312-322, TDV Yayınları, İstanbul.
- TÜRCAN**, T. (2010), "Şûrâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, ss. 230-235, TDV Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMEN**, B. R. ve **TÜRKMEN**, M. (2020), "İslam Kelimesinin Semantik Analizi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), ss. 225-249.
- TÜRKÖZ**, M. (2007), "Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya.
- ULUDAĞ**, S. (1994), "Dünya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, ss. 22-25, TDV Yayınları, İstanbul.
- ÜLGEN**, G. (2004), *Kavram Geliştirme*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- WENSINCK**, A. J, (1978), "Âşûrâ", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul.
- YAKUB**, İmîl Bedî', (1417/1996), *Mu'cemü'l-Mufasssal fî Şevâhidi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-'Alemyyye, Beyrut.
- YAŞAROĞLU**, M. K. (2006), "Namaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, ss. 350-357, TDV Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ**, Y. Ş. (1991), "Âşûrâ", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 4, ss. 24-26, TDV Yayınları, İstanbul.

- , Y. Ş. (1996), “Haber”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, ss. 346-349, TDV Yayınları,
- YAZIR, H.** (t.y.), *Hak Din, Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. Azim Dağıtım, İstanbul.
- YILDIZ, M.** (2016), “Kozmolojik Kelâm Delili”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (4-5), ss. 20-35.
- YILDIZ, M. ve KURUN, A. İ.** (2020), “Cahiliye Şiirlerinden Kur'an Metnine “Şehit” Teriminin İçerdiği Anlamlar”, *Eskiye Dergisi*, (40), ss. 243-258.
- YÜCEL, A.** (2014), *Hadis Tarihi*, İFAV Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.
- YÜKSEL, A.** (1988), “Abîd b. Ebras”, *TDV İslam Absiklopedisi*, C. 1, ss. 308-309, TDV Yayınları, İstanbul,
- ZEBÎDÎ**, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, (1965), *Tâcü'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Matbaatü'l-Hükûmeti, Kuveyt.
- , Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, (1422-1385/ 1965-2001), *Tacü'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, el-Meclis, (y.y.).
- ZEBÎDÎ**, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, (2019), *Tecrîd-i Sarîh*, trc. Ahmet Naim ve Kamil Miras, DİB Yayınları, Ankara.
- ZEMAHŞERÎ**, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, (1419/1998), *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Suûd, Dâru'l-Kütübî'l-'Alemiyye, Beyrut.
- ZERKEŞÎ**, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, (1376/1957), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru İhyâ/Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- ZEVENÎ**, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ahmet, (1985), *Şerhu Muallakati's-Seb'a*, b.y. Beyrut.
- , Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed, (2002), *Şerhü'l-Mu'allakati's-Seb'a*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- ZHAMASHEV, A.** (2022), “Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelim Özelliği ve İlgili Literatür”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (38), ss. 113-137.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Azime ÖNDER ÖZMİL

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yabancı Dil ve Düzeyi :

Arapça : Orta